

De prijs van veiligheid

**DEBORA MOOLENAAR, BEN VOLLAARD, BASTIAAN OVERVEST,
TATIANA KISELEVA, BAS STRAATHOF, FRANK VAN TULDER,
JOS BLANK, ALEX VAN HEEZIK, ROBERT DUR
EN EEN INTERVIEW MET PHILIP COOK**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN
**MARTIJN VAN DEN ASSEM, MARION VAN DEN BRAKEL, KOOS ARTS, HUGO ERKEN,
BJÖRN GIESBERGEN, WIM BOONSTRA, RUBEN COX, PETER DE GOEIJ EN AGE BAKKER**

Lees de vernieuwde ESB.nu 4 weken gratis

- ✓ VERBETERDE LEZERSERVARING
- ✓ BESCHIKBAAR OP ALLE DEVICES
- ✓ DAGELIJKE RELEVANTE UPDATES

**GA NAAR ESB.NU EN
PROBEER 4 WEKEN GRATIS**

Inhoud

MEER LEZEN? ZIE ONZE WEBSITE
WWW.ESB.NU, MET DEZE WEEK ONDER
ANDERE EEN REVIEW VAN HET BOEK
“DE REKENMEESTERS VAN DE POLITIEK”

Agenda & Personalia 50

Uitgelicht 52

Thema: De prijs van veiligheid

Inleiding: Een totaal marktfalen? Ja graag!

JASPER LUKKEZEN

54

De prijs van veiligheid

ESB-REDACTIE

56

Uitgaven aan veiligheidszorg

DEBORA MOOLENAAR

58

Interview met Philip Cook

RUBEN VAN OOSTEN

60

Perceptie van criminaliteit

BEN VOLLAARD

64

Wat maakt cybercriminaliteit anders?

BASTIAAN OVERVEST, TATIANA KISELEVA & BAS STRAATHOF

68

De zwaarte van straffen vergeleken

FRANK VAN TULDER

70

Beleid en productiviteit van veiligheid en justitie in retrospectief

JOS BLANK & ALEX VAN HEEZIK

74

Economie is wat economen doen

ROBERT DUR

78

Uit 1984: De politieke economie van het slechte

79

Economisch gedrag op televisie

MARTIJN VAN DEN ASSEM

80

Armoederisico vrouwen na scheiding minder groot

MARION VAN DEN BRAKEL & KOOS ARTS

84

Statistiek

86

Nederland in recessie als Chinese huizenbubbel barst

HUGO ERKEN & BJÖRN GIESBERGEN

88

Een schuldenvrije samenleving kan niet

WIM BOONSTRA

91

Gedragseffecten van investeringsreclames en de toezichhoudersrol

RUBEN COX & PETER DE GOEIJ

92

In memoriam André Szász (1932–2017)

AGE BAKKER

95

Ceteris paribus

96

49

Agenda & Personalia

Voor meer informatie en een volledig overzicht van de Nederlandse economische agenda kunt u terecht op www.esb.nu/agenda

Februari

- 10 **De Rode Hoed Mestival** – *Alles over werk, carrière en keuzes*, o.a. Dylan van Rijsbergen (NPO) en Martijntje Smits (Universiteit Utrecht).
- 12 **De Balie debat** – *Make Tax Fair Again! Het verkiezingsdebat over eerlijke belastingen*, o.a. Martin van Rooijen (50Plus), Arnold Merckies (SP), Henk Nijboer (PvdA), Tom van der Lee (GroenLinks) en Frank Meerkerk (CDA).
- 13 **ERIM seminar** – *Fraud, scandals, and crises in business history*, o.a. Hartmut Berghoff (Georg-August-Universität Göttingen, Duitsland) en Hugo van Driel (Erasmus Universiteit Rotterdam).
ISS seminar – *International tax policy and cooperation – a developing country view*, Manuel Montes (The South Centre, Zwitserland).
- 14 **CPB seminar** – *An introduction to machine learning*, Max Welling (Universiteit van Amsterdam).
- 15 **Commissievergadering van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport** – over innovatie en verspilling in de zorg.
- 16 **ISS seminar** – *Global redistribution and the challenges of externally financing social policy and development*, o.a. Jayati Ghosh (Jawaharlal Nehru University, India) en Jan Kregel (Bard College, Verenigde Staten).
CPB persconferentie – *Analyse verkiezingsprogramma's: Keuzes in Kaart 2018–2021*.
Tinbergen seminar – *Pollution and city size: can cities be too small?*, Rainald Borck (Universität Potsdam, Duitsland).
Commissievergadering van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid – over de kinderopvang.
CPB seminar – *Kredietmarkten in beweging*, Roel Mehlkopf (DNB).
Commissievergadering van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu – over de circulaire economie.
Arminius debat – *Het zorgdebat: hoe gaat de zorg er de komende jaren uitzien?*, o.a. Pauline Meurs (Raad voor Volksgezondheid) en Robert Boersma (Zorgbelang Zuid-Holland).
- 17 **Pakhuis de Zwijger debat** – *Verkiezingsdebat duurzame economie*, o.a. Remco Dijkstra (VVD), Agnes Mulder (CDA) en Jan Vos (PvdA).
- 21 **CPB seminar** – *Investment in productivity and the long-run effect of financial crises on output*, Maarten de Ridder (University of Cambridge, Verenigd Koninkrijk).
Clingendael – *Lancering Clingendael International Sustainability Centre (CISC)*.
EUR seminar – *Quarterlife crisis*, Jan Derksen (Radboud Universiteit).
De Rode Hoed debat – *Naar een houdbaar wereldvoedselsysteem: de rol van geld*, o.a. Klaas van Egmond (Universiteit Utrecht) en Peter Blom (Triodosbank).
- 22 **Tinbergen seminar** – *A network analysis of the 1873 financial crisis*, Daniel Ladley (University of Leicester, Verenigd Koninkrijk).
- 23 **Tinbergen seminar** – *Sufficient statistics for imperfect externality-correcting policies*, Arthur van Benthem (University of Pennsylvania, Verenigde Staten).
Rijksacademie congres – *Bestuurlijke innovaties en betaalbaarheid*, o.a. Gelle Klein Ikink (VWS) en Patrick Jeurissen (Celsus academie).
- 24 **Tinbergen symposium** – *'Can science enhance ethics in society?' An interdisciplinary symposium*, o.a. Uri Gneezy (University of California, Verenigde Staten), Lamar Pierce (Washington University, Verenigde Staten) en Nicola Bonucci (OECD, Frankrijk).
Rijksacademie congres – *Verkiezingscongres 2017*.
- 28 **CPB seminar** – *Mergers on networks*, Andrei Dubovik (CPB).
De Balie podium – *Evil empires and striking back: de macht van multinationals en de kracht van collectieve actie*.

ALLES OVER WERK, CARRIÈRE EN KEUZES

Waar maak jij werk van? Het gemiddelde werkende leven duurt 45 jaar, oftewel bijna 2100 weken, oftewel bijna 83.000 werkzame uren, oftewel: veel te veel om met tegenzin te besteden. Maar hoe bepaal je wat bij je past? Welke ideeën spelen mee in die beslissing? En ben je nog wel vrij om die keuze te maken? Op dit Mestival wordt de plaats van arbeid in ons leven verkend, wordt onderzocht hoe werk onze identiteit bepaalt en wordt de flexibiliteit en onzekerheid van jonge mensen op de arbeidsmarkt in kaart gebracht. Volgens de filosoof Awee Prins leven we in "een volstrekte gedachteloosheid: we hebben geen notie meer van waarvoor we leven, behalve dat je succesvol moet zijn of beroemd moet worden." De Rode Hoed legt zich niet neer bij die diagnose en gaat op zoek naar wat we belangrijk vinden in ons werkende leven en hoe we dat in de praktijk kunnen brengen.

VERKIEZINGSDEBAT DUURZAME ECONOMIE

De aankomende Tweede Kamerverkiezingen zijn cruciaal voor ondernemers in Nederland. De volgende regering is aan zet om onze internationale concurrentiepositie, werkgelegenheid en leefomgeving te verbeteren. Hoe stimuleren we duurzame innovatie en werkgelegenheid? Wat is nodig om de circulaire economie te versnellen? Wat moet er veranderen in het belastingstelsel? En hoe halen we de doelen van het klimaatakkoord van Parijs? Met Kamerleden van verschillende politieke partijen gaat Pakhuis de Zwijger in gesprek over de volgende punten: de verduurzaming van de energievoorziening, een economie waarin het hergebruik van materialen en het behoud van grondstoffen centraal staat, en de noodzakelijke veranderingen in het belastingstelsel. Welke duurzame oplossingen kunnen ondernemers van de politiek verwachten na maart 2017?

Maart

- 2 **CPB seminar** – *Brexit referendum: avert damage, strengthen Europe through subsidiarity*, Bodo Aretz (German Council of Economic Experts, Duitsland).
Tinbergen symposium – *Experiments at the crossroads of law and economics*, Elena Kantoro-wicz-Reznichenko (Erasmus Universiteit Rotterdam), Job Harms (Erasmus Universiteit Rotterdam) en Jonathan Klick (University of Pennsylvania, Verenigde Staten).
- 9 **USE seminar** – *How corporate nudges affect employee innovation and idea development*, Coen Rigtering (Universiteit Utrecht).

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Damir Vandić – *Intelligent information systems for web product search*, 10 februari.

Ona Akemu – *Corporate responses to social issues: essays in social entrepreneurship and corporate social responsibility*, 17 februari.

Tom Boot – *Macroeconomic forecasting under regime switching, structural breaks and high-dimensional data*, 17 februari.

Xiao Xiao – *Options and higher order risk premiums*, 23 februari.

Rijksuniversiteit Groningen

Suxiao Li – *International fund flows: surges, sudden stops, and cyclicalities*, 13 februari.

Tilburg University

Krzysztof Postek – *Distributionally and integer adjustable robust optimization*, 15 februari.

Gerlinde Mikolik – *Building best practice automotive after sales network; the Volkswagen case*, 22 februari.

Universiteit Maastricht

Marleen Hermans – *Performance implications of manufacturer-retailer power battles*, 16 februari.

Universiteit van Amsterdam

Marcin Zamojski – *Panta rhei, measurement and discovery of change in financial markets*, 14 februari.

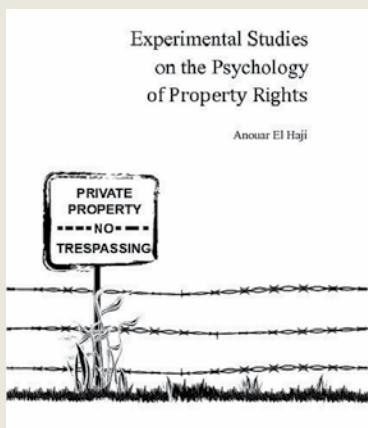
Pensioen

Ton van Maanen, werkzaam bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, gaat met pensioen. De redactie van *ESB* wil Ton van harte bedanken voor de gedane moeite bij het samenstellen van de statistieken.

Promotiebespreking

Eigendomsrechten bepalen wie eigenaar is van wat. Handel drijven is lastig indien het onduidelijk is wie van wat de eigenaar is, en wanneer eigendomsrechten niet worden gehandhaafd. Daarom stellen economen vaak dat de aanwezigheid en handhaving van eigendomsrechten essentieel zijn voor economische welvaart. Er kan een verschil worden gemaakt tussen een juridisch en een psychologisch perspectief op eigendomsrechten. Een juridisch perspectief legt nadruk op hoe de regels van eigendomsrechten in de wet zijn vastgelegd terwijl het psychologisch perspectief focust op hoe mensen intuïtief denken over eigendomsrechten. In mijn proefschrift bestudeer ik hoe consumenten eigendomsrechten waarnemen van zogenoemde onconventionele goederen, zoals informatiegoederen, aandelen, en posities in een wachtrij.

Ik ga in mijn proefschrift bijvoorbeeld na hoe mensen omgaan met hun wachtpositie als de mogelijkheid bestaat om deze te verkopen. Wachtrijen zijn veelal inefficiënt en dus onprettig, maar in veel contexten zijn deze onvermijdbaar vanwege praktische, ethische of juridische redenen. Ik toon aan dat het mogelijk is om wachtrijen prettiger te maken

3 februari: Anouar El Haji (UvA), *Experimental studies on the psychology of property rights*.

door wachtenden de mogelijkheid te bieden hun plek te verwisselen. Bijvoorbeeld, iemand die helemaal vooraan staat heeft misschien helemaal geen haast terwijl iemand die helemaal achteraan staat wel haast heeft. De persoon vooraan zou tegen betaling zijn plek kunnen verwisselen met de persoon achteraan de rij, waardoor beiden worden geholpen. Een dergelijke transactie kan alleen plaatsvinden als het volledige eigendomsrecht op een wachtpositie wordt gegeven.

In een laboratoriumexperiment laat ik zien dat wachtrijen inderdaad significant prettiger worden als de mogelijkheid bestaat om van wachtpositie te verwisselen. Er is nog niet eerder empirisch onderzoek gedaan naar de gevolgen van marktwerking in een wachtrij. De positieve bevindingen van mijn onderzoek bieden aanknopingspunten om zowel wachtrijen als wachtlijsten aangenamer te maken. Met name overheden worden geconfronteerd met lange wachtlijsten. Denk bijvoorbeeld aan de lange wachttijden voor een parkeervergunning. Marktwerking in wachtlijsten kan overheden een nieuwe inkomstenbron bieden terwijl daarmee burgers beter worden geholpen.

Uitgelicht

Ineffectieve verruiming

In een poging om de economie te stimuleren besloot de ECB in 2015 over te gaan tot kwantitatieve verruiming. Meijers en Muysken laten modelmatig zien dat het toewijzen van gratis stortingen aan banken in ruil voor overheidsobligaties geen effect heeft op het aantal leningen aan bedrijven. Dit kan verklaren waarom er in Nederland qua bbp-groei en inflatie weinig terug valt te zien van het ECB-beleid. Als kwantitatieve verruiming geïmplementeerd echter wordt via lagere belasting is er wel een sterk effect op bbp-groei, via het directe effect op consumptie en via investeringseffecten.

Meijers, H. en J. Muysken (2016) *The impact of quantitative easing in the Netherlands: a stock-flow consistent approach. UNU-MERIT Working Paper, 2016(067).*

Altruïsme

Studies over altruïsme richten zich vaak enkel op gedrag buiten het werk. Volgens Dur en Van Lent wordt de mate van altruïsme van individuen in de publieke sector hierdoor onderschat. In het model van de twee auteurs kun je het publieke welzijn op twee manieren dienen: door te doneren aan liefdadigheid en door te werken in de publieke sector. Ze vinden dat altruïstische individuen inderdaad niet alleen meer doneren, maar ook vaker in de publieke sector werken. Van twee even altruïstische personen doneert iemand uit de private sector echter meer dan iemand uit de publieke sector. Dit suggereert dat donaties en werken in de publieke sector substituten zijn met betrekking tot altruïsme.

Dur, R. en M. van Lent (2016) *Serving the public interest in several ways: theory and empirics, Tinbergen Institute Discussion Paper, 2016-109.*

Inefficiënte kapitaalstromen

In efficiënte kapitaalmarkten hoort er meer kapitaal te vloeien naar de sectoren met de beste groeimogelijkheden. Deze sectoren zouden dan meer moeten investeren en sneller groeien. Lee et al. analyseren ruim 200.000 bedrijfsjaarobservaties en vinden dat dit sinds midden jaren negentig niet langer het geval is. Sindsdien vloeit er juist minder kapitaal naar de industrieën met de beste groeimogelijkheden. Dit lijkt meer het gevolg van bedrijfsstrategie dan van inefficiënte kapitaalmarkten te zijn: bedrijven kiezen er namelijk steeds vaker voor om eigen aandelen in te kopen in plaats van te investeren.

Lee, D., H. Shin en R. Stulz (2016) *Why does capital no longer flow to the industries with the best growth opportunities? NBER Working Paper, 22924.*

Bedrijfsevolutie

Kahle en Stulz onderzoeken hoe Amerikaanse bedrijven zich de afgelopen veertig jaar ontwikkeld hebben. Wat hierbij opvalt is dat er steeds minder beursgenoteerde bedrijven zijn, maar dat ze wel groter zijn. Slechts dertig bedrijven zorgen momenteel voor vijftig procent van de totale winsten, terwijl dat er in 1975 nog 109 waren. Het percentage van de winst dat wordt uitgekeerd aan aandeelhouders is hoger dan ooit tevoren, wat suggereert dat bedrijven weinig investeringsmogelijkheden zien of weinig prikkels hebben om te investeren.

Kahle, K. en R. Stulz (2016) *Is the American public corporation in trouble? NBER Working Paper, 22857.*

Inkomens

En van de meest karakteristieke kenmerken van *The American Dream* is het ideaal dat kinderen een hogere levensstandaard genieten dan hun ouders. Chetty *et al.* analyseren of de Verenigde Staten dit ideaal van absolute inkomensmobiliteit wel waar maken door data voor de periode 1940–1984 onder de loep te nemen. Het blijkt dat de droom in duigen is gevallen: van de kinderen die geboren zijn in de jaren veertig verdiende negentig procent nog meer dan hun ouders, voor de

Rolmodellen

Rolmodellen kunnen belangrijk zijn voor potentiële ondernemers. Rocha en Van Praag onderzoeken aan de hand van data van circa 89.000 aangenomen werknemers bij 14.000 nieuw opgerichte ondernemingen welke invloed de eigenaar van de onderneming als rolmodel heeft op de kans dat personeelsleden zelf later ook een onderneming opstarten. De onderzoekers vinden dat vrouwen een veel

514.000 personen ontvingen eind 2016 een bijstandsuitkering. Dat is een stijging van 3,5% ten opzichte van een jaar eerder (Bron: CBS).

mobiliteit

kinderen uit de jaren tachtig ligt dat aantal slechts op vijftig procent. Modelsimulaties suggereren dat meer economische groei onvoldoende is om deze daling in absolute inkomensmobiliteit terug te draaien. Echter, een verdeling van de groei zoals de kinderen uit de jaren veertig kenden, zou de daling wel substantieel verminderen.

Chetty, R., D. Grusky, M. Hell et al. (2016) *The fading American Dream: trends in absolute income mobility since 1940. NBER Working Paper*, 22910.

grotere kans hebben om later zelf een onderneming te beginnen indien zij voor een vrouwelijke ondernemer werkten. Voor mannen vinden zij geen bewijs dat rolmodellen van hetzelfde geslacht die kans doen toenemen.

Rocha, V. en M. van Praag (2016) *How do entrepreneurial bosses influence their employees' future entrepreneurship choices? Tinbergen Institute Discussion Paper*, 2016-110.

Ongelijke kredieten

Sinds het einde van de jaren tachtig is de inkomensongelijkheid in de meeste OESO-landen flink toegenomen. Bezemer en Samarina vinden aan de hand van data voor 26 EU-landen voor de periode 1990–2012 dat kredieten aan de vastgoedsector en de financiële markten voor hogere ongelijkheid zorgen, terwijl kredieten aan de niet-financiële zakenwereld en kredieten ten gunste van de huishoudconsumptie, tot meer gelijkheid leiden. De toename van kredietverlening aan de vastgoedsector en de financiële markten sinds de jaren negentig kan daarom bijgedragen hebben aan de toegenomen ongelijkheid.

Bezemer, D. en A. Samarina (2016) *Debt shift, financial development and income inequality in Europe. SOM Research Report*, 16020.

Van arbeid naar kapitaal

Er zijn veel verschillende manieren om inkomensongelijkheid te meten. In tegenstelling tot eerdere studies combineren Piketty et al. verschillende instrumenten met data voor de Verenigde Staten vanaf 1913 om de oorzaken en karakteristieken in kaart te brengen. Niet alleen vinden ze een sterk toegenomen ongelijkheid, de aard ervan blijkt ook cruciaal te zijn veranderd. De onevenredig sterke stijging van de topinkomens was in eerste instantie een arbeidsverschijnsel, tegenwoordig is dat echter een kapitaalverschijnsel. De werkende rijken veranderen in renteniers.

Piketty, T., E. Saez en G. Zucman (2016) *Distributional national accounts: methods and estimates for the United States. NBER Working Paper*, 22945.

Sandy

Wij als Nederlanders weten als geen ander dat de stijgende zeespiegel in de toekomst voor problemen gaat zorgen. Diverse factoren, waaronder incorrecte risicopercepties, verhinderen echter het aanpassingsproces in kustregio's. Ortega en Taspinar onderzoeken of extreme weersomstandigheden dit proces in gang kunnen zetten. Dit doen ze door de effecten van de orkaan Sandy, die in 2012 New York bereikte, op de huizenprijzen te onderzoeken. Interessant genoeg zijn het niet alleen de getroffen huizen die een waardedaling zagen, maar ook de huizen die niet op het pad van Sandy lagen maar wel een hoog risico lopen bij kustoverstromingen. Extreme weersomstandigheden lijken dus invloed te hebben op de percepties van de risico's van het leven in kustregio's.

Ortega, F. en S. Taspinar (2016) *Rising sea levels and sinking property values: the effects of hurricane Sandy on New York's housing market. IZA Discussion Paper*, 10374.

Korte titels

Om veel geciteerd te worden moet je een goed onderzoeksartikel schrijven. Of kan je meer doen? Gnewuch en Wohlrabe onderzoeken de relatie tussen eigenschappen van de titel van een onderzoeksartikel en het aantal citaties, en analyseren hiertoe data van ruim 300.000 artikelen in 430 verschillende economische wetenschappelijke tijdschriften. Zij vinden dat een kortere titel tot meer citaties leidt. Een vraagteken of dubbele punt in de titel leidt ook tot meer citaties. Een uitroepteken heeft geen bewezen effect.

Gnewuch, M. en K. Wohlrabe (2016) *Title characteristics and citations in economics, CESifo Working Paper*, 6235.

Een totaal marktfalen? Ja graag!

Als er één onderwerp is dat economen zou moeten aanspreken, dan is het wel criminaliteit. Niet per se omdat er prachtig gedragseconomisch onderzoek naar gedaan kan worden, zoals bijvoorbeeld Philip Cook, Ben Vollaard en Robert Dur tonen in deze *ESB*. Maar omdat economen hierbij alles kunnen toepassen wat ze geleerd hebben over de werking van markten. Laat me dat uitleggen. Crimineel gedrag gaat in tegen twee basisvoorwaarden die nodig zijn voor het goed werken van een markt. Een goed functionerende markt vereist dat mensen in vrijheid kunnen kiezen en dat eigendom duidelijk gedefinieerd is. Geweld maakt het eerste onmogelijk, diefstal het tweede. Criminaliteit zorgt dus voor het falen van markten. Zo verhoogt de dreiging van geweld en

diefstal toetredingsbarrières, omdat producenten hun producten moeten beveiligen. Zo is het lastiger om informatie te delen als criminelen meeluisteren, wat kan leiden tot informatiesymmetrie en hogere transactiekosten. En zo zijn de schaalvoordelen van productie lager als er bij grotere bedrijven meer te halen is voor criminelen.

Om markten toch goed te laten werken, bestrijdt de overheid daarom criminaliteit. Politie, justitie en het gevangeniswezen doen hun best om de kosten van crimineel gedrag hoog te maken. Dat betekent het verhogen van de pakkans en het effectief en efficiënt straffen. Voor een econoom een glasheldere redenering, lees daarvoor Frank van Tulder.

Criminaliteitsbestrijding werkt. Debora Molenaar beschrijft dat de criminaliteit afneemt. En Ben Vollaard laat zien dat met de toegenomen veiligheid mensen zich ook veiliger voelen.

Maar bestrijding is duur. Debora Molenaar toont aan dat de kosten van deze veiligheidszorg aanzienlijk zijn en al jaren stijgen. En bestrijding is niet erg efficiënt. Alex van Heezik en Jos Blank tonen aan dat de productiviteit van veiligheid en justitie overwegend is gedaald. Het werk van Van Heezik en Blank is overigens niet makkelijk: want als de politie haar werk beter doet, zien we dan meer of juist minder criminaliteit?

Daarnaast brengt bestrijding ook kosten met zich mee voor de samenleving. Als bijvoorbeeld de zestig miljoen passagiers op Schiphol het afgelopen jaar elk twintig minuten in de rij hebben gestaan voor de beveiliging, dan komt dat neer op 2283 jaar wachten ofwel op 28 mensenlevens. Laten we hopen dat deze 28 mensen hun leven niet voor niets hebben gegeven. Bovendien stuit je bij de focus op bestrijding al snel op lastige vragen als 'hoeveel ben ik bereid te beta-

len voor veiligheid?' Wellicht is het daarom verstandig om naar meer dan bestrijding alleen te kijken. Economen kunnen in dat geval een rol spelen door nieuwe perspectieven aan te reiken.

Bijvoorbeeld door criminaliteit zelf als markt te beschouwen. Waar bij een normale markt economische kennis kan helpen om deze zo perfect en vrij mogelijk te maken, kan economische kennis bij een criminele markt juist helpen om deze op zijn allerstroofst te laten lopen.

Zowel criminaliteitsbestrijding als veiligheidszorg poogt dit te doen. Zo zorgt beveiliging dat er toetredingsbarrières voor criminelen zijn. Dat kan fysieke beveiliging zijn in de vorm van stevige sloten en specialistisch beveiligingspersoneel, of digitale beveiliging in de vorm van een moeilijk wachtwoord en up-to-date software. Nieuwe 'aanbieders' moeten eerst in apparatuur en kennis investeren voordat ze kunnen toetreden – een investering die alleen gedaan wordt als de baten groot genoeg zijn. De overheid kan dit marktfalen met succes bevorderen en behoort dat te doen als er sprake is van een onderinvestering in beveiliging. Zo reduceert het verplicht inbouwen van goede sloten in nieuwe woningen het aantal inbraken met 25 procent (Vollaard en Van Ours, 2011).

Ook kunnen informatie-asymmetrieën gestimuleerd worden. Als criminelen niet weten waar er vermogen zit, nemen de kosten voor hen toe. Zij moeten dan eerst op verkenning uit om relevante informatie over potentiële slachtoffers te krijgen (zoekkosten) of ervoor kiezen om willekeurig te werk te gaan, met alle risico's van dien. Naast goede beveiliging helpt hier discretie, bijvoorbeeld door vakantieplannen niet publiek te delen op de sociale media of door niet in de Quote 500 staan. Bij het

maken van afspraken over privacyregels ligt hier een taak voor de overheid.

Verder dienen schaalvoordelen beperkt te zijn. In de bestrijding van traditionele criminaliteit is dat vaak het geval. De Nachtwacht is waardevoller dan het schilderij dat de plaatselijke kunstuitleen heeft hangen, maar is ook beter beveiligd en lastiger te verkopen. In de bestrijding van cybercriminaliteit lijkt hier echter nog onvoldoende aandacht voor te zijn. Bastiaan Overvest, Tatiana Kiseleva en Bas Straathof beargumenteren waarom schaalvoordelen een belangrijker rol spelen bij cybercriminaliteit en hoe slim reguleren die rol zou kunnen inperken.

Tot slot, door naar criminaliteit te kijken als naar een markt die gefrustreerd moet worden, leren economen ook anders naar markten te kijken. Wellicht leren economen daar nog wat van over de werking van markten zelf. Dus, ja graag, een totaal marktfalen!

LITERATUUR

Vollaard, B. en J.C. van Ours (2011) Does regulation of built-in security reduce crime? Evidence from a natural experiment. *The Economic Journal*, 121(552), 485–504.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur

lukkezen@economie.nl

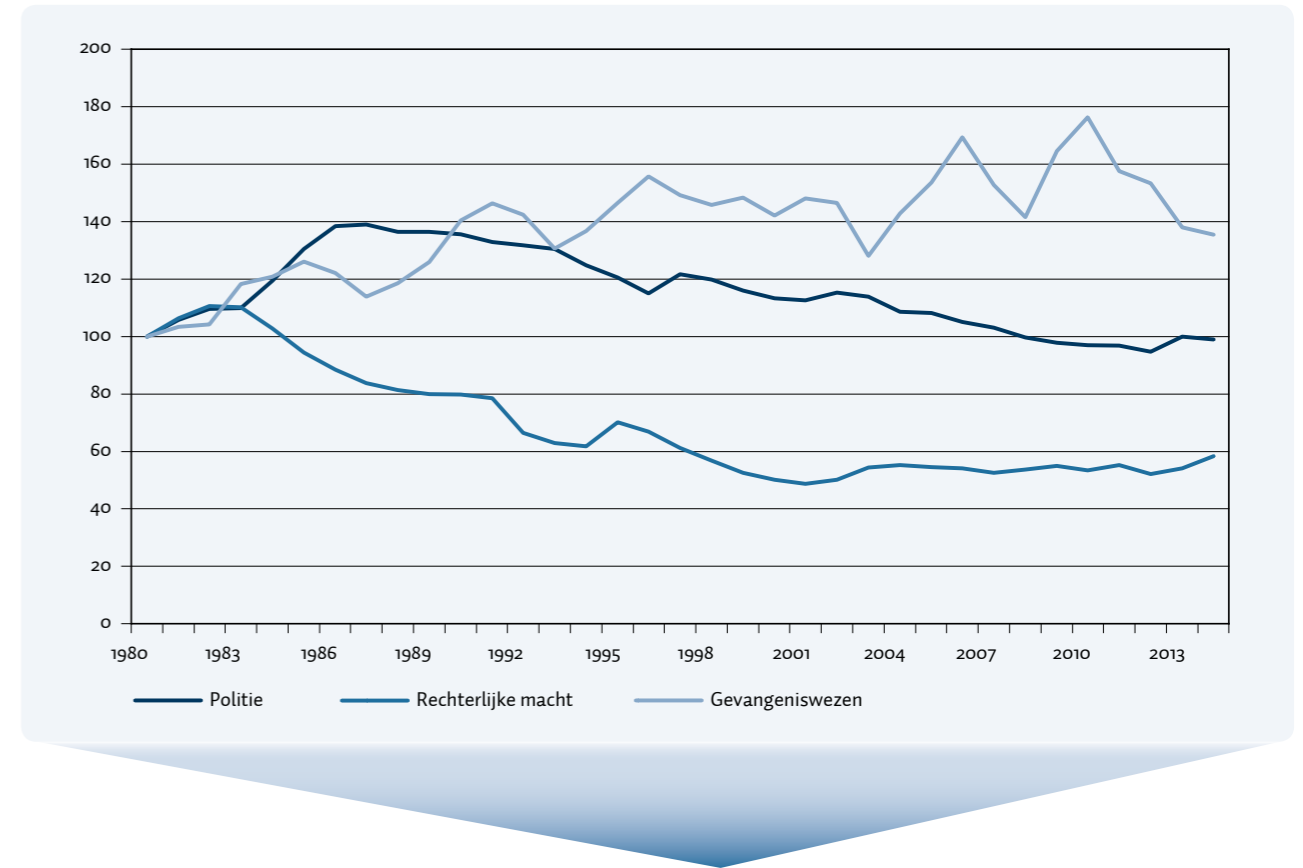
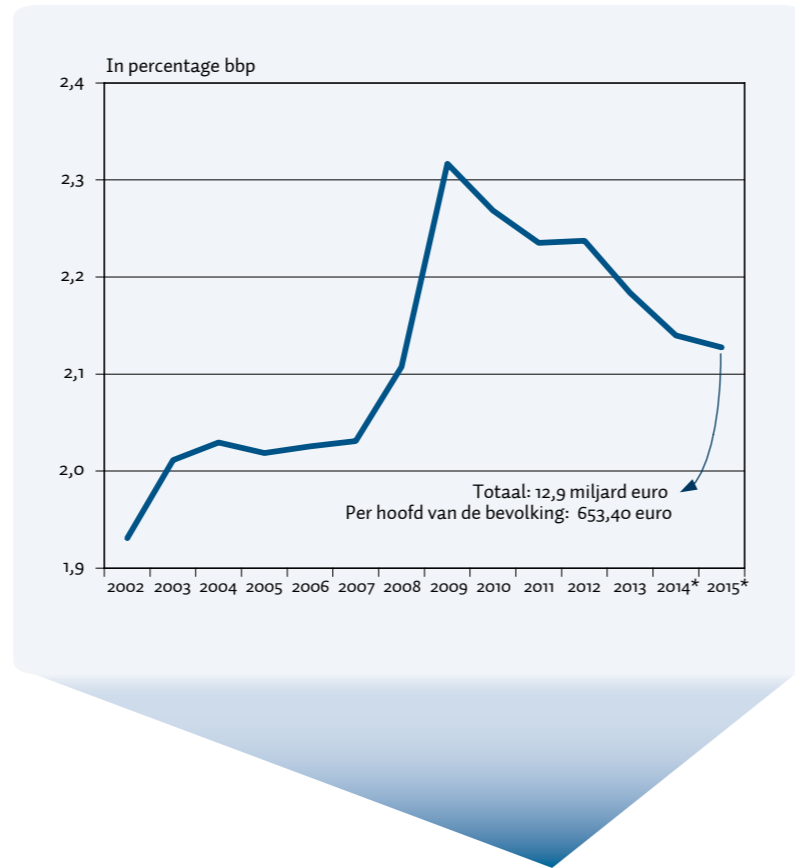
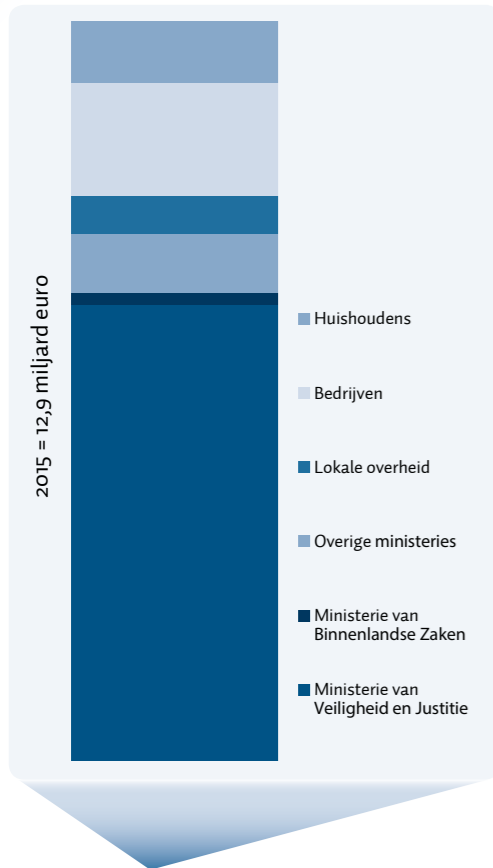

De prijs van veiligheid ESB-REDACTIE	56
Uitgaven aan veiligheidszorg DEBORA MOLENAAR	58
Interview met Philip Cook RUBEN VAN OOSTEN	60
Perceptie van criminaliteit BEN VOLLAARD	64
Wat maakt cybercriminaliteit anders? BASTIAAN OVERVEST, TATIANA KISELEVA & BAS STRAATHOF	68
De zwaarte van straffen vergeleken FRANK VAN TULDER	70
Beleid en productiviteit van veiligheid en justitie in retrospectief JOS BLANK & ALEX VAN HEEZIK	74
Economie is wat economen doen ROBERT DUR	78
Uit 1984: De politieke economie van het slechte	79

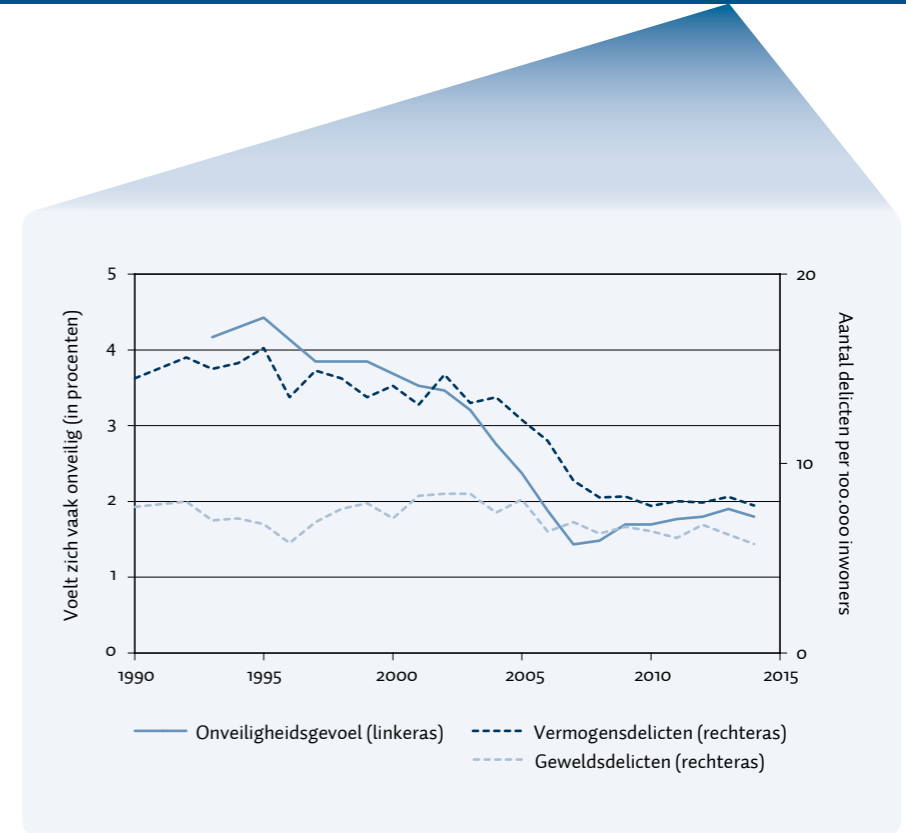
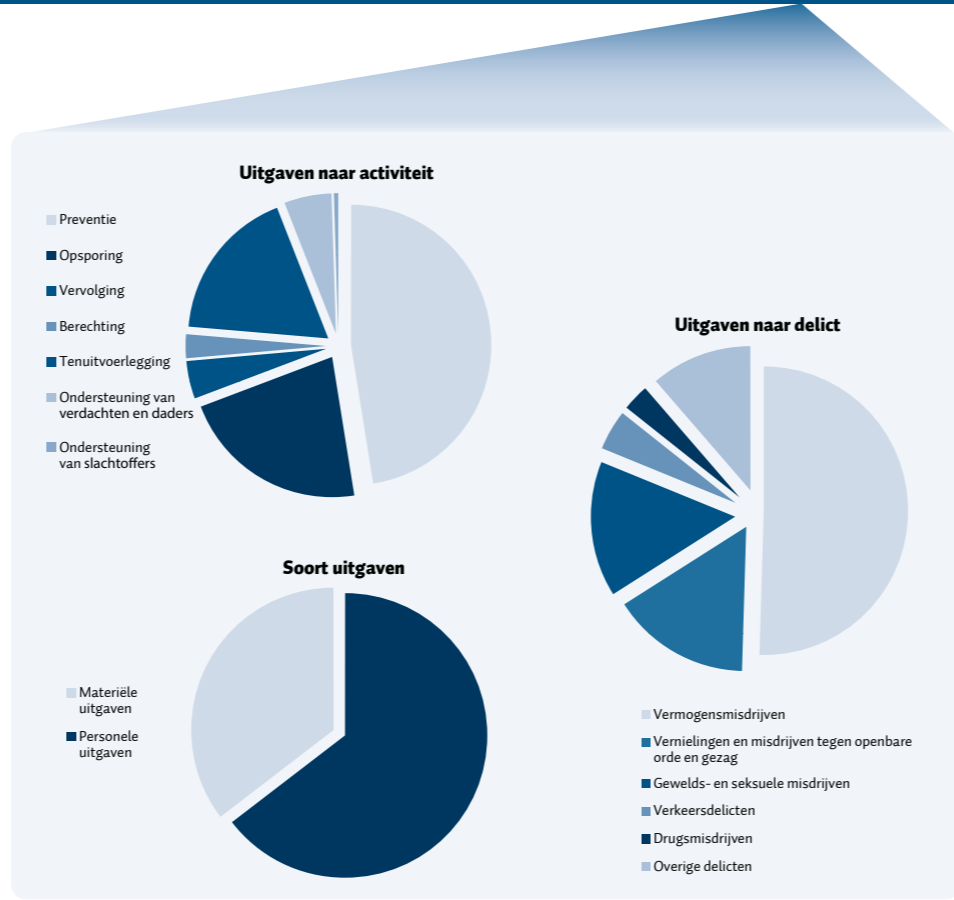
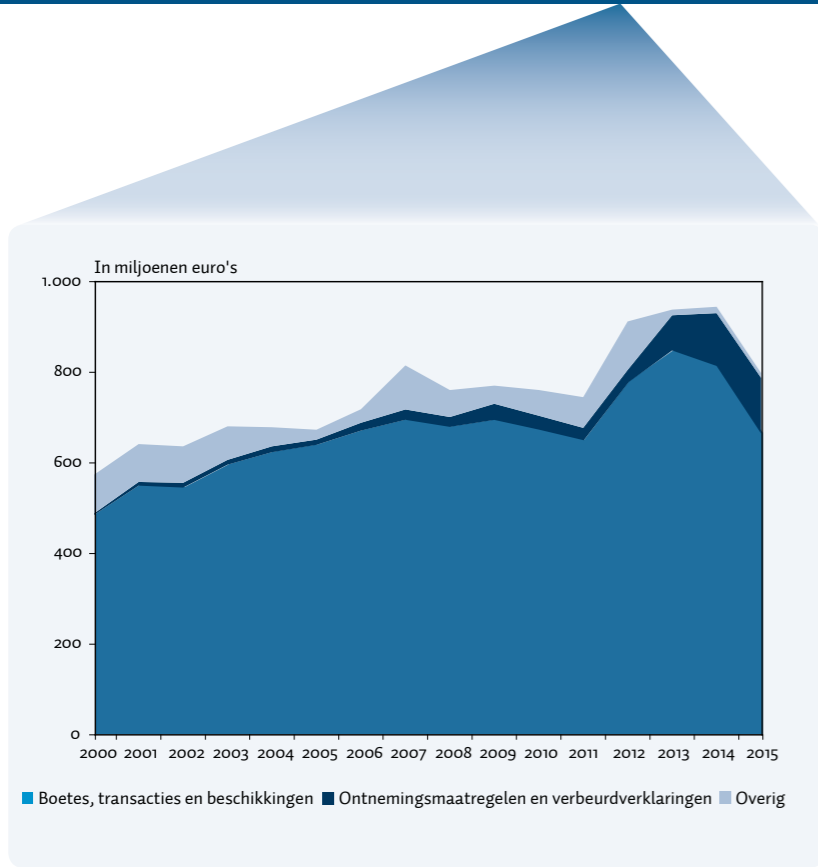

De prijs van veiligheid

Iedere Nederlander betaalt mee aan de veiligheidszorg, waarvan meer dan de helft wordt uitgegeven aan preventie. Vermogensdelicten krijgen de meeste aandacht. De baten zijn vooral te vinden in een stijgend gevoel van veiligheid.

> FINANCIERINGSBRONNEN* > ONTVANGSTEN UIT VEILIGHEIDSZORG > UITGAVEN AAN VEILIGHEIDSZORG > UITGAVEN UITGESPLITST* > PRODUCTIVITEIT > ONVEILIGHEIDSGEVOEL >

Data: Debora Moolenaar, Ben Vollaard, Jos Blank en Alex van Heezink, CBS | Samenstelling: ESB-redactie
Alle waarden in prijzen van 2005, gecorrigeerd voor loon- en prijsstijgingen | *Voorlopige cijfers

Uitgaven aan veiligheidszorg

In 2015 bedroegen de totale uitgaven aan veiligheidszorg 12,9 miljard euro, een stijging van 21 procent ten opzichte van 2002. De grootste uitgaven zijn preventie, opsporing en tenuitvoerlegging. Op delictniveau wordt het meeste geld uitgegeven aan vermogensmisdrijven.

DEBORA MOOLENAAR
Senior wetenschappelijk medewerker bij het Ministerie van Veiligheid en Justitie

De uitgaven aan veiligheidszorg hebben betrekking op alle activiteiten die tot doel hebben criminaliteit, verloedering en overlast te voorkomen of te bestraffen en onveiligheidsgevoelens bij de burgers weg te nemen. Het gaat daarbij om sociale veiligheid en activiteiten ter voorkoming van en in reactie op criminaliteit (Becker, 1974). Uitgaven aan fysieke veiligheid, zoals brandweer en rampenbestrijding, en uitgaven aan asiel en vreemdelingen blijven dus buiten beschouwing.

Elk jaar maken het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, het CBS en de Raad voor de rechtspraak een gezamenlijk overzicht van de uitgaven aan veiligheidszorg en de maatschappelijke schade van criminaliteit (Moolenaar *et al.*, 2016). De ontwikkelingen van de uitgaven over de periode 2002–2015 vertonen enkele opmerkelijke trends, met name wanneer deze onderscheiden worden naar de verschillende delictcategorieën.

TOTALE UITGAVEN

De totale uitgaven aan veiligheidszorg dalen vanaf 2010, terwijl er tot en met 2009 nog sprake was van een jaarlijkse toename (gecorrigeerd voor inflatie). In 2015 bedroegen de totale uitgaven aan veiligheidszorg 12,9 miljard euro, een stijging van 21 procent ten opzichte van 2002 (zie infographic op p. 56-57).

Veiligheidszorg wordt geleverd door de overheid, particulieren en bedrijven. Binnen de centrale overheid is het Ministerie van Veiligheid en Justitie de grootste aanbieder, sinds de overheveling van de Politie vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken in 2010. In de jeugdreclassering spelen provincies (tot en met 2014) en gemeenten (vanaf 2015) een belangrijke rol. Daarnaast geven lagere overheden subsidies aan slachtoffer- en reclasseringsorganisaties. De uitgaven van particulieren en bedrijven, die ook worden meegenomen in de veiligheidszorgrekeningen, worden vooral gedaan in het kader van preventie, zoals beveiliging. In mindere mate geven particulieren en bedrijven geld uit aan opsporing en ondersteuning van (ex-)verdachten en daders, zoals bijvoorbeeld door vrijwillige donaties ten behoeve van het reclasseringswerk van het Leger des Heils.

Aan preventie werd in 2015 twintig procent meer uitgegeven dan in 2002. Procentueel gezien zijn de uitgaven van lokale overheden, beveiligingsbedrijven en overige rijks-overheidsinstanties het sterkst gestegen. De preventietaak van de Politie was voorheen de grootste uitgavenpost, maar sinds 2013 gaat er meer geld om in de preventietaak van de particuliere beveiligingsbranche.

PRODUCTIE IN DE VEILIGHEIDSKETEN

Om de uitgaven per delict te kunnen berekenen, moeten we eerst bepalen wat de productie van de diverse ketenpartners binnen de veiligheidsketen is. Dat is niet eenvoudig, omdat de economische manier van denken – in termen van in-, through- en output – niet vanzelfsprekend is in de veiligheidsketen. De laatste jaren heeft er wel een kentering plaatsgevonden omdat er veel instanties zijn overgestapt van input- naar outputfinanciering, wat van instanties vereiste dat ze nadachten over wat hun producten zijn, hoe deze precies gedefinieerd moeten worden en wanneer een product of dienst het stadium van voltooiing bereikt.

Als we alleen kijken naar de hoofdstromen door de veiligheidsketen, dan beschouwen we het aantal afgehandelde verdachten door de Politie als output van de Politie, het aantal eerste inhoudelijke beslissingen door het OM als output van het OM en het aantal vonnissen in eerste aanleg als output van de rechter.

Een veelvoorkomend probleem binnen de veiligheidsketen is het toegenomen aantal retourstromen: strafzaken worden dan tussen ketenpartners heen en weer geschoven, bijvoorbeeld vanwege niet-uitgevoerde sancties, bezwaarprocedures of vormfouten, waardoor er op strafzaken die in eerste instantie afgerond lijken, in een latere fase toch nog actie moet worden ondernomen. Als het OM bijvoorbeeld een strafbeschikking oplegt die na twee jaar door het Centraal Justitiele Incassobureau (CJIB) wordt teruggestuurd, omdat de debiteur nog niet betaald heeft, dan zal het OM een nieuwe beslissing nemen in dezelfde zaak met hetzelfde dossiernummer. Dit is alsof je een product dat je in een winkel gekocht hebt na twee jaar nog kunt retourneren. Men is nu door de hele keten heen bezig om deze retourstromen apart te identificeren.

UITGAVEN PER DELICT

Op basis van registratiegegevens over de productie per delict en wegingsfactoren voor zaakswaarte kunnen de totale uitgaven aan veiligheidszorg worden toegerekend naar de verschillende delicten (Moolenaar, 2009). Bij

preventie wordt meestal het aantal gepleegde delicten per delictcategorie als wegingsfactor gebruikt.

Als we naar de uitgaven per delictcategorie kijken, valt op dat de uitgaven aan vermogensmisdrijven – zoals diefstal, inbraak en fraude – naar schatting de helft van de totale uitgaven vormen, en dat deze tussen 2002 en 2015 met 31 procent gestegen zijn tot 6,5 miljard euro. Ook de uitgaven aan gewelds- en seksuele misdrijven stegen in dezelfde periode met 35 procent. De uitgaven aan delicten onder de noemer vernielingen en misdrijven tegen de openbare orde en gezag daalden daarentegen met zeven procent.

De uitgaven aan preventie en opsporing zijn doorgaans sterk gericht op de voor burgers zichtbare criminaliteit, zoals gewelds- en seksuele misdrijven, vermogensmisdrijven, vernielingen en misdrijven tegen de openbare orde en het gezag. In 2015 werd in de preventie- en opsporingsfasen bijna 800 miljoen euro uitgegeven aan gewelds- en seksuele misdrijven, een daling van drie procent ten opzichte van 2002.

In de vervolgings- en berechtingsfasen wordt er relatief veel geld uitgegeven aan verkeersdelicten, zoals rijden onder invloed en joyriding. De uitgaven in het kader van verkeersovertredingen die vallen onder de Wet Administratieve Handhaving Verkeer (WAHV) stegen in de periode 2002–2015 met 58 procent. Een van de redenen waarom hieraan zo veel wordt uitgegeven in de vervolgings- en berechtingsfase zijn de vele beroepen in WAHV-zaken die overtreders instellen bij de officier van justitie en de kantonrechter omdat ze het niet eens zijn met hun verkeersboete.

In de tenuitvoerleggingsfase vormen gewelds- en seksuele misdrijven de grootste categorie, mede omdat deze groep vaak is oververtegenwoordigd in relatief dure vormen van detentie, zoals forensisch psychiatrische centra (FPC, vooreen Tbs-kliniek) of justitiële jeugdinstellingen. De uitgaven aan dit soort misdrijven in de tenuitvoerleggingsfase stegen met zeventig procent ten opzichte van 2002.

Drugsmisdrijven zijn verreweg het duurste in de tenuitvoerleggingsfase, aangezien voor drugsmisdrijven relatief lange straffen worden opgelegd. In de opsporingsfase spelen drugsmisdrijven nauwelijks een rol omdat ze typische 'haal-misdrijven' zijn: voor het grootste gedeelte van de drugsmisdrijven geldt dat niemand hiervan aangifte doet, maar dat politie en/of opsporingsambtenaren hier toevallig tegenaan lopen, bijvoorbeeld bij 100%-controles op Schiphol.

ONTVANGSTEN

Tegenover de uitgaven staan de ontvangsten uit de veiligheidszorg. Het Ministerie van Veiligheid en Justitie incasseerde in 2015 ruim 933 miljoen euro die direct betrekking heeft op de veiligheidszorg. Het gaat daarbij om overheidsinkomsten uit boetes, transacties, strafbeschikkingen, ontnemingsmaatregelen en overige ontvangsten, zoals buitenlandse en bestuurlijke boetes en aan de burger doorberekende kosten voor het aanvragen van wapenvergunningen, verklaringen omtrent gedrag en dergelijke. Dit is een stijging van 25 procent ten opzichte van 2002, en maar liefst 288 procent meer dan in 1976.

Door de invoering van de WAHV in 1989, de oprichting van het CJIB in 1990 en de technologische ontwikkelingen zijn de ontvangsten sinds de jaren negentig sterk

toegenomen. Door verkeersboetes uit het strafrecht naar het bestuursrecht te trekken en de inning bij het CJIB neer te leggen, verliep deze inning in juridisch opzicht eenvoudiger en efficiënter. Daarnaast is het OM eind jaren nul van deze eeuw begonnen met het opleggen van strafbeschikkingen in plaats van het doen van een transactievoorstel. Een aantal langlopende transactievoorstellen werden daarbij ook omgezet naar strafbeschikking, hetgeen tot een groeispurt in de ontvangsten vanaf 2012 leidde. Tevens zet het Openbaar Ministerie vanaf 2011 steeds meer in op het ontlenen van crimineel verkregen vermogen.

TOT SLOT

De hier gepresenteerde cijfers kunnen dienen als input voor een MKBA-analyse. Helaas bevinden MKBA-analyses op het werkterrein van Justitie zich nog in de kinderschoenen, waarbij de inschatting van de baten het grootste probleem vormen. Een voorbeeld van een goede MKBA-analyse conform de leidraad (Romijn en Renes, 2013), is het onderzoek van Van Zutphen *et al.* (2014). Eerder is ook een MKBA van de SOV/ISD-maatregel gemaakt (Van Velthoven en Moolenaar, 2009). Ook zijn de gegevens over uitgaven gebruikt voor de Nationale Drugsmoitor (Van Laar en Van Ooyen-Houben, 2016).

Tot nu toe is de schade als gevolg van criminaliteit en overlast onderbelicht gebleven. Helaas zijn hierover slechts sporadisch gegevens beschikbaar, waardoor het moeilijk is om hierover een uitspraak te doen. Moolenaar *et al.* (2016) schatten de jaarlijkse schade op ongeveer twintig miljard. Waarschijnlijk is dit een ondergrens.

LITERATUUR

- Becker, G.S. (1974) *Crime and punishment: an economic approach*. In: G.S. Becker en W.M. Landes (red.), *Essays in the economics of crime and punishment*. New York: Columbia University Press, 1–54.
- Laar, M.W. van, en M.M.J. van Ooyen-Houben (red.) (2016) *Jaarbericht Nationale Drug Monitor 2016*.
- Moolenaar, D.E.G. (2009) *Modelling criminal justice system costs by offence: lessons from the Netherlands*. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 15(4), 309–326.
- Moolenaar, D.E.G., M. Vlemmings, F.P. van Tulder en J. de Winter (2016) *Kosten van criminaliteit*. In: S.N. Kalidien (red.) (2016) *Criminaliteit en rechtshandhaving 2015; ontwikkelingen en samenhang*. Den Haag: Boom, 77–84. De bijbehorende tabellen zijn te vinden op: <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2735-cenr-2015.aspx>.
- Romijn, G. en G. Renes (2013) *Algemene leidraad voor maatschappelijke kosten-batenanalyse*. Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving
- Velthoven, B.C.J. van, en D.E.G. Moolenaar (2009) *Loont de SOV/ISD-maatregel? Een eerste verkenning*. *Justitiële Verkenningen*, 35(2), 31–53.
- Zutphen, F. van, M. Goderie en J. Janssen (2014) *De maatregel Inrichting Stelselmatige Daders (ISD): maatschappelijke kosten-batenanalyse van een eventuele verlenging*. Rotterdam: Van Zutphen Economisch Advies.

In het kort

- ▶ Een probleem bij het meten van productie in de veiligheidsketen zijn retourstromen.
- ▶ Vermogensmisdrijven vormen naar schatting de helft van de totale uitgaven aan veiligheidszorg.

Philip J. Cook

“Criminaliteit daalt door publieke actie en private preventie”

RUBEN
VAN OOSTEN
Vakredacteur

Cook houdt zich bezig met onderwerpen rond criminaliteit en de bestrijding daarvan. Zo hield hij zich bezig met de welvaartsgevolgen van de verkrijgbaarheid van alcohol. Alcohol is op dit moment goedkoper en makkelijker te verkrijgen dan ooit tevoren. Hij liet onder andere zien dat hogere belastingen tot een vermindering van het aantal zware drinkers leidt (Cook en Tauchen, 1982) en dat een verhoging van de minimumleeftijd waarop jongeren mogen drinken het aantal fatale verkeersongevallen zal verminderen (Cook en Tauchen, 1984). Zijn boek *Paying the tab* is een overzicht van de wetenschappelijke kennis over alcoholbeleid. Daarin concludeert hij dat hogere belasting op alcohol en een beperking van de marketing levens redt en de welvaart verhoogt (Cook, 2007).

Cook onderzocht de vermindering van de kwaliteit van leven door de vrije beschikbaarheid van wapens in de Verenigde Staten. Cook en Ludwig (2000) brengen niet alleen de gebruikelijke kosten in kaart – zoals een vermindering in productiviteit door overlijden of letsel – maar laten ook zien wat de maatschappelijke gevolgen zijn van vrije wapenwetgeving. Belastingen zijn bijvoorbeeld hoger omdat overheidsfunctionarissen meer bescherming nodig hebben, en het kost meer tijd om in een vliegveld door de controle te komen. Daarnaast zijn er subjectieve kosten: het leven in een maatschappij met een constante dreiging van wapengeweld is voor veel inwoners een dagelijkse last.

Op dit moment onderzoekt Cook de rol van particuliere initiatieven bij criminaliteitspreventie. De rol van de private sector bij criminaliteitspreventie is in de wetenschappelijke literatuur grotendeels onderbelicht gebleven,

terwijl sommige particuliere initiatieven veel effectiever zijn dan hun publieke tegenhangers (Cook en MacDonald, 2011) en ook de hoeveelheid geld die eraan wordt uitgegeven almaar stijgt.

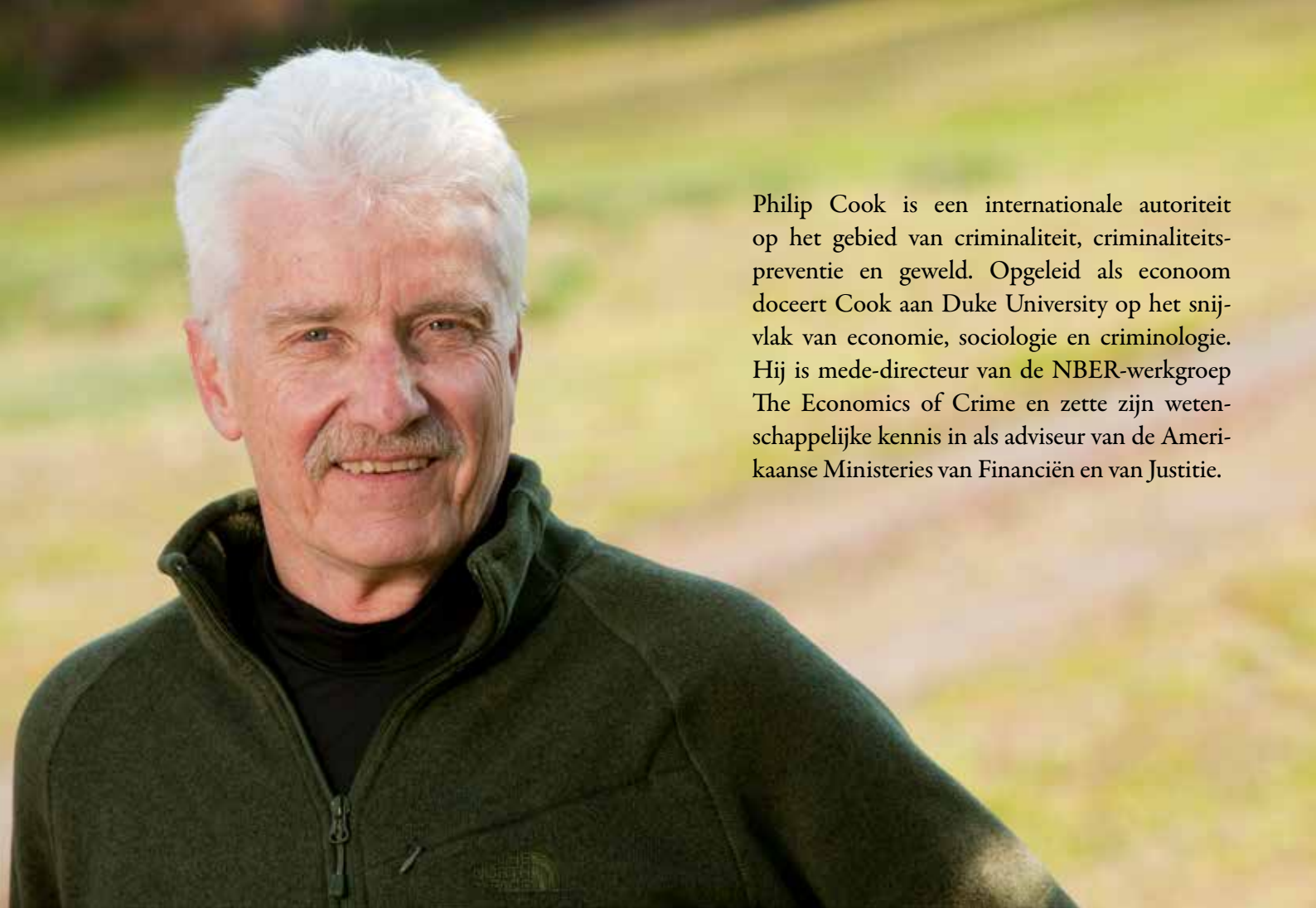
Waar komt uw interesse in criminaliteit vandaan?

“Terwijl ik onderzoek deed naar de arbeidsmarkt voor mijn proefschrift, stuitte ik toevallig op een dataset over vrijgelaten gevangenen die een aantal jaar gevolgd werden en van wie de ervaringen op de arbeidsmarkt waren beschreven. In de dataset stond bijvoorbeeld of ze wel of niet weer terechtkwamen in de gevangenis en of ze later weer gearresteerd werden. Het resultaat was mijn dissertatie, *The correctional carrot* (1975), die de vraag opwierp of goede vooruitzichten de kans verkleinen dat iemand die tot misdadigheid neigt weer in de fout gaat. Mijn promotor, Daniel McFadden, liet studenten gelukkig vrij in hun onderwerpkeuze.

Vervolgens werd ik op Duke University aangenomen om een vak over rechtspleging te doceren, al had ik zelf nooit een vak in rechten of criminologie gevolgd. Daar werkte ik samen met een hoogleraar rechten en de lokale officier van justitie, waardoor ik student in mijn eigen klas werd, omdat ik door hun discussies veel leerde over strafrecht en misdaad. Een goed voorbeeld van het fenomeen ‘pad-afhankelijkheid’ dus.”

Criminologie is een zelfstandige discipline. Wat is in uw ogen de toegevoegde waarde van economie bij het onderzoek naar criminaliteit?

“Toen ik begon met mijn onderzoek ontdekte ik dat criminologie gedomineerd werd door sociologen. Zij vonden dat we moesten nadenken over waarom de maatschappij

Philip Cook is een internationale autoriteit op het gebied van criminaliteit, criminaliteitspreventie en geweld. Opgeleid als econoom doceert Cook aan Duke University op het snijvlak van economie, sociologie en criminologie. Hij is mede-directeur van de NBER-werkgroep The Economics of Crime en zette zijn wetenschappelijke kennis in als adviseur van de Amerikaanse Ministeries van Financiën en van Justitie.

sommige individuen of acties identificeert als crimineel en andere niet. De sociologen zagen criminaliteit als een gevolg van sociale structuren en cultuur, zoals ras en armoede en dachten niet dat het strafrechtstelsel veel invloed had op de criminaliteitscijfers – laat staan dat ze dachten dat criminaliteit een bewuste keuze was. De voornaamste bijdrage van criminologen was dat ze het belang van instituties begrepen en inzicht hadden in de tekortkomingen van de data.

Door zo te redeneren, lieten criminologen een hoop ruimte over voor onderzoek. Er was een enorme intellectuele lacune, vooral op het gebied van criminaliteitsbestrijding. Toen er in de jaren zestig rellen waren in Amerikaanse steden, en er een grote criminaliteitsstijging was, hadden criminologen als groep beleidsmakers weinig te bieden. Zij hadden geen wetenschap bedreven of bewijs vergaard waardoor ze oplossingen konden aandragen om de criminaliteit terug te dringen.

Ik was juist geïnteresseerd in criminaliteitsbestrijding en de vraag hoe we de criminaliteit kunnen verminderen. Daarbij was ik niet zo afwijzend als Gary Becker (1968), die alle criminologie negeert. In zijn baanbrekende artikel, 'Crime and punishment: an economic approach', is criminaliteit een rationele keuze, waarbij de kans om gearresteerd en gestraft te worden potentiële overtreeders afschrikt.

Een gerelateerde visie is die van economen die onderzoek deden naar de arbeidsmarkt en criminaliteit. Het model van Isaac Ehrlich (1974) gaat uit van individuen die afwegen hoe ze hun tijd het beste kunnen besteden. Ze besteden een deel van de tijd aan hun werk en een ander deel aan het plegen van misdrijven. Als de opbrengst van legitiem werk toeneemt, doordat het loon toeneemt, dan

zullen de marginale opbrengsten van de criminaliteit minder aantrekkelijk worden.

Ik heb dat model nooit bevredigend gevonden voor criminaliteit, omdat veel overtredingen geen tijd kosten, maar gewoon een bijproduct zijn van het dagelijks leven. Als je bijvoorbeeld bij een vechtpartij in de kroeg betrokken raakt, denk je niet aan de hoogte van je loon. Aan de andere kant worden mensen wel afschrikt door de dreiging van straf. Wanneer je een goed leven en inkomen hebt, kan dat als een afschrikmiddel dienen, simpelweg omdat je veel te verliezen hebt als je gearresteerd en veroordeeld wordt.

Economen zijn dus begonnen vanuit de veronderstelling dat criminaliteit een keuze is die beïnvloed wordt door de consequenties van de beschikbare opties. Het denken van economen heden ten dage staat nog steeds in die traditie, terwijl criminologen grotendeels sceptisch zijn over de notie dat het strafrechtstelsel de criminaliteitscijfers beïnvloedt. Maar de vakgebieden komen wel steeds dichterbij elkaar en er zijn gelijktijdige ontdekkingen. Het is echter nog steeds zo dat ik waarschijnlijk de enige ben die literatuur uit beide vakgebieden citeert.

Wat vanaf het begin in Beckers rationelekeuzetheorie ontbrak, is een goede uitleg van waar de kansen voor de criminaliteit vandaan komen, hoe vaak die zich voordoen en welke mate van criminaliteit we dan kunnen verwachten. Als een potentiële overtreder afweegt of hij een misdrijf wel of niet zal begaan – op basis van de verwachte kosten, baten en de kans dat hij gestraft wordt – moet je ook kunnen uitleggen wanneer zo'n afweging voor iemand mogelijk wordt. Het idee van Ehrlich dat criminaliteit een gevolg is van het feit dat mensen simpelweg tijd over hebben, vind ik onbevredigend. Het is dus zaak de kansen die mensen

hebben voor het plegen van misdaden te incorporeren in het klassieke criminaliteitsverhaal. Dat heb ik gedaan in een vraag-en-aanbod-model van criminele mogelijkheden. Daaruit volgt een beschrijving van hoe de stelselmatige eigenschappen van de bevolking mogelijkheden genereren voor overtredingen. Daaruit volgt ook mijn onderzoek naar private investeringen in criminaliteitspreventie. Want aan de aanbodkant is er een feedback-effect, waarbij het risico om slachtoffer van criminaliteit te worden, invloed heeft op particuliere acties, zoals het beschermen van de eigen eigendommen.”

Zijn Amerikanen gewelddadiger? Hoe verklaart u het verschil tussen Europa en de Verenigde Staten in het aantal misdaden?

“Het is erg moeilijk de cijfers voor de VS te vergelijken met die van specifieke landen in West-Europa, omdat de datasystemen en definities van criminaliteit zo verschillend zijn. Zelfs als je een vergelijking maakt die gebaseerd is op enquêtes naar slachtofferschap blijken er allerlei moeilijkheden te zijn. Je wordt waarschijnlijk eerder gerold op een plein in Rome dan in New York, maar daar is geen concreet bewijs voor, en zeker niet op een manier dat we dat kunnen vergelijken.

“Gedragseconomie geeft context en ondersteuning bij zaken als snel en zeker straffen”

Wel kunnen we het aantal moorden vergelijken. Dat is in de VS veel hoger dan in West-Europa en Canada, omdat de technologie – het type wapen dat gebruikt wordt om misdrijven te plegen – in dit geval heel belangrijk is om te bepalen of het slachtoffer het overleeft of dood gaat. Wij Amerikanen zijn dus niet veel gewelddadiger, maar het geweld is veel dodelijker omdat er zo vaak pistolen bij betrokken zijn. En dat komt omdat wapens veel makkelijker verkrijgbaar zijn in de VS.”

Is het niet belangrijk dat je landen met elkaar vergelijkt om van elkaar te leren?

“Natuurlijk is er veel te leren van specifieke regelgeving in afzonderlijke landen. Als ik met Ben Vollaard spreek over de positieve gevolgen van de in Nederland gestelde eisen voor nieuwbouwwoningen en inbraakwerende raam- en deurkozijnen om criminaliteit tegen te gaan, dan is dat een eyeopener (Vollaard, 2009; Vollaard en Van Ours, 2011).

Maar meer fundamenteel moeten verklaringen die niet landspecifiek zijn in meerdere landen kunnen opgaan. Een goed voorbeeld is de sterke daling van de criminaliteitscijfers voor geweldsmisdrijven in de VS vanaf de jaren negentig. Vandaag de dag is het aantal moorden gehalveerd en is het aantal vermogensdelicten nog verder gedaald. Een

veel genoemde verklaring is dat dat komt omdat de gevangenispopulatie in de VS sterk is toegenomen. Potentiële daders worden daardoor afgeschrikt of zitten al opgesloten. Maar ook in andere landen – Canada, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk – is de criminaliteit gedaald en daar zijn de gevangenispopulaties stabiel. Door naar andere landen te kijken, blijkt overal in de ontwikkelde wereld eenzelfde patroon zichtbaar. Dus als je wil uitleggen waarom de criminaliteit gedaald is in de VS, dan is alleen het wijzen op het hogere aantal gedetineerden een onvoldoende verklaring. Allerlei verklaringen die tevens in andere landen gelden, zijn aantrekkelijker – zoals technologische verandering en een vermindering van het gebruik van contant geld, maar bijvoorbeeld ook de manier waarop tieners hun tijd doorbrengen nu ze elektronische apparaten hebben en niet meer fysiek bij leeftijdsgenoten hoeven te zijn om zich te vermaken.”

Wat zou een econoom daarover kunnen zeggen?

“Vanuit een economisch perspectief kunnen we prioriteiten aanwijzen voor effectief beleid. Door onderzoek weten we welke prikkels ervoor zorgen dat potentiële daders afgeschrikt worden en op welke preventie-aspecten we de nadruk moeten leggen.

Op basis van de traditionele economie weten we dat het investeren in politie marginaal meer impact heeft dan een toename van de gevangenispopulatie. Als je mensen lang opsluit, kost dat een hoop geld en legt het een grote druk op degenen die vastzitten. Maar mensen voor lange tijd opsluiten heeft weinig meer effect dan mensen kort opsluiten, omdat misdadigers – net als gewone mensen – de toekomst verdisconteren (het tiende jaar in de gevangenis is minder effectief dan het eerste).

Op basis van de gedragseconomie weten we dat zichtbare handhavers, zoals politie, potentiële daders eraan herinneren dat er een kans is dat ze gearresteerd worden als ze een misdaad begaan. Die waarneembare herinnering draagt bij aan de afschrikwekkende werking en is effectieve preventie.

Daaruit volgt dat de preventie op dit moment tekortschiet. Het gevangeniswezen in de Verenigde Staten slokt veel middelen op, maar is niet effectief omdat misdadigers lang opgesloten zitten. De politie krijgt daardoor te weinig geld en is onvoldoende zichtbaar. Meer politiecapaciteit zal dus een veel groter effect sorteren.”

Denkt u dat het beleid van president Trump invloed zal hebben op de criminaliteitscijfers?

“Het is lastig te voorspellen wat er de komende vier jaar gaat gebeuren op elk gebied, waaronder criminaliteit. Deels omdat we niet weten wat Trump echt belangrijk vindt en wat hij voor prioriteiten heeft. Maar ook omdat we niet weten wat hij gaat doen als hij tegenstand krijgt van het Congres. Het brengt ons dus in een toestand van diepgaan- en onzekerheid wat betreft het federale beleid.

Als ik ernaar moet raden gaat het Ministerie van Justitie de handen aftrekken van het toezicht op de politie. Een prioriteit was om politieafdelingen te onderzoeken wanneer er een verdenking was van burgerrechtenschending. Het ministerie kan dan eisen dat de politie haar praktijken

verandert. Als dat niet langer gebeurt, krijgt de politie meer speelruimte. Enerzijds kan dat de moraal van de politie verbeteren, waardoor ze misschien een meer proactieve houding aanneemt die effectief is om wapens van de straat te halen. Anderzijds kan het zijn dat we terugkeren naar het routinematig schenden van burgerrechten.”

U noemde een inzicht uit de gedragseconomie dat belangrijk is bij het stellen van prioriteiten. Wat zijn in de afgelopen twintig jaar de belangrijkste ontwikkelingen die u heeft gezien in uw vakgebied?

“Nadat het empirische werk wegwijnde in de jaren zeventig, bereikte de causale revolutie in de jaren negentig ook de studie naar criminaliteit. In plaats van een eenvoudige regressie op observatiedata gingen economen natuurlijke experimenten en quasi-experimentele methoden gebruiken, wat uitspraken mogelijk maakt over een causale relatie. In een onderzoek naar snelwegdoden onder tieners (Cook en Tauchen, 1984) gebruikten we observaties uit een panel van een groot aantal staten die hun leeftijdsgrens voor het drinken van alcohol veranderd hadden. Dat onderzoek maakt deel uit van de vroege experiment-georiënteerde literatuur over beleidsveranderingen.

Daarnaast is de studie naar criminaliteit niet uitsluitend meer Amerikaans; het is een internationale studie geworden. Dat komt mede doordat iemand als Stephen Levitt het onderwerp gepopulariseerd heeft, en het daardoor is aangeslagen bij een nieuwe generatie jonge wetenschappers. Het aantal dissertaties over criminaliteit, zowel in de VS als in West-Europa en Latijns-Amerika, is geëxplodeerd.

Het derde punt is dat inzichten uit de gedragseconomie het onderzoek verrijken. Gedragseconomie geeft context en ondersteuning bij zaken als snel en zeker straffen. Door de gedragseconomie weten we dat het niet volstaat om ervoor te zorgen dat criminaliteit geen baten heeft, maar dat het ook belangrijk is om een zichtbare en hoge straffkans te hebben. En als die straf snel gegeven wordt, is dat effectiever. Een goed voorbeeld is het HOPE Probation-programma in Hawaï, dat gebaseerd is op het idee dat straf niet heel hoog hoeft te zijn, maar wel snel, voorspelbaar en onmiddellijk. Veroordeelden van ernstige misdrijven die in hun proeftijd zaten, werden regelmatig op drugs onderzocht. Bij elke overtreding gingen ze onmiddellijk weer voor een aantal dagen de gevangenis in. Dat blijkt ongelooflijk effectief te zijn.”

Wat zijn de grote vragen voor de toekomst?

“Net als Ben Vollaard werk ik op dit moment aan onderzoek naar de rol van private initiatieven bij criminaliteitspreventie. De studie naar particuliere initiatieven, waarmee burgers zichzelf preventief beschermen tegen criminaliteit, krijgt op dit moment te weinig aandacht. Zo zijn er in de VS meer private bewakers dan agenten. De hoeveelheid geld die particulieren daaraan besteden en de manier waarop dat invloed heeft op ons gedrag drukt onze levensstandaard meer dan de belasting die we betalen voor het instandhouden van het strafrechtstelsel.

Het is ook belangrijk om rekening te houden met particuliere initiatieven, omdat wat wij als individuen aan de aanbodkant doen invloed heeft aan de vraagkant – dus

op de winstgevendheid van criminaliteit. Als je criminaliteit puur vanuit de kant van de overheid bekijkt, levert dat een te beperkte blik op, omdat je dan veel van de preventieve maatregelen niet ziet, die misschien wel heel effectief zijn. Daardoor kan je bijvoorbeeld het effect van publieke maatregelen te hoog inschatten. Dus werken we nu aan een systeembenadering van criminaliteit die rekening houdt met zowel private actie in preventie als publieke actie in afschrikking en opsluiting.

Wij zagen bijvoorbeeld dat een gezamenlijk door huiseigenaren georganiseerde particuliere beveiliging ongelooflijk effectief is (Cook en MacDonald, 2011), zonder dat daar politie of een rechtbank aan te pas komt. Dat komt door een combinatie van de verminderde mogelijkheden (want private beveiligers staan fysiek in de weg) en van afschrikking (want er is een grotere kans om gearresteerd te worden omdat beveiligers de politie snel kunnen mobiliseren).

Als je kijkt naar de huidige maatschappelijke ontwikkelingen is er een heel privaat mechanisme dat op de achtergrond werkt, waardoor mensen hun eigen veiligheid versterken. Daar moet je rekening mee houden bij het verantwoord worden van de enorme daling in vermogensdelicten. Een bijproduct van technologische ontwikkeling door bedrijven is bijvoorbeeld dat er gevolgen zijn voor de winstgevendheid van straatcriminaliteit: we gebruiken bijvoorbeeld minder contant geld, wat invloed heeft op de winstgevendheid van diefstal en inbraak. Het stelen van een creditcard is immers niet hetzelfde als het stelen van 100 dollar contant geld. Ook hebben we nu allemaal een afstandsbediening waarmee we onze auto in een handomdraai afsluiten.

Tegelijkertijd is het merendeel van het onderzoek op dit moment gericht op eenvoudige misdaden en straatcriminaliteit. We hadden veertig jaar geleden niet gedacht dat er nu zo weinig aandacht zou zijn voor witteboorden-criminaliteit en de georganiseerde misdaad.”

LITERATUUR

- Becker, G.S. (1968) Crime and punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217.
- Cook, P.J. (1975) The correctional carrot: better jobs for parolees. *Policy Analysis*, 1(1), 11–54.
- Cook, P.J. (2007) *Paying the tab: the costs and benefits of alcohol control*. Princeton: Princeton University Press.
- Cook, P.J. en J. Ludwig (2000) *Gun violence: the real costs*. New York: Oxford University Press.
- Cook, P.J. en J. MacDonald (2011) Public safety through private action: an economic assessment of BIDS, locks, and citizen cooperation. *The Economic Journal*, 121(552), 445–462.
- Cook, P.J. en G. Tauchen (1982) The effects of liquor taxes on heavy drinking. *Bell Journal of Economics*. The RAND Corporation, 13(2), 379–390.
- Cook, P.J. en G. Tauchen (1984) The effect of the minimum drinking age legislation on youthful auto fatalities, 1970–1977. *The Journal of Legal studies*, 13(1), 169–190.
- Ehrlich, I. (1974) Participation in illegitimate activities: an economic analysis. In: G.S. Becker en W.M. Landes (red.), *Essays in the economics of crime and punishment*. NBER, 68–134.
- Vollaard, B.A. (2009) *Het publieke belang bij private preventie*. Amsterdam: Reed Business.
- Vollaard, B.A. en J. van Ours (2011) Does regularion of built-in security reduce crime? Evidence from a natural experiment. *The Economic Journal*, 121(552), 485–504.

Perceptie van criminaliteit

De perceptie en het slachtofferschap van criminaliteit liggen in elkaars verlengde. Dat komt doordat mensen hun perceptie vooral aanpassen na slachtofferschap. Dit betekent dat de meesten reageren op criminaliteit in plaats van erop te anticiperen. Door mensen te helpen betere preventiebeslissingen te nemen kan de overheid veel slachtofferschap voorkomen.

BEN VOLLAARD

Hoofddocent aan de
Universiteit Tilburg

Hoe gaan mensen om met de dreiging van criminaliteit? Maken ze zich daar voornamelijk zorgen over of reageren ze door preventiemaatregelen te nemen? En zijn die zorgen over criminaliteit gebaseerd op correcte percepties van het risico, of hebben veel mensen een overspannen beeld van de onveiligheid, zoals we in de media vaak horen?

Iedereen heeft hier wel een mening over, maar intuïtie blijkt bij dit onderwerp een slechte gids. Dit maakt studie naar deze vragen verrassend en interessant, ook voor de geïnteresseerde leek. De antwoorden op deze vragen zijn daarnaast bijzonder relevant, omdat enerzijds de criminaliteit sterk wordt bepaald door de gelegenheid die mensen zelf hiertoe bieden (wat economen de 'vraag naar criminaliteit' noemen; Cook, 1986), en omdat anderzijds de psychologische kosten van de ervaren dreiging van criminaliteit groot zijn (Dustmann en Fasani, 2016).

Over de percepties en het gedrag van potentiële slachtoffers weten we verrassend weinig. De reden is dat de studie naar criminaliteit sterk wordt gedomineerd door onderzoek naar daders en hun motieven (Felson en Clarke, 2010; Cook en MacDonald, 2011; Salm en Vollaard, 2017). Belangrijke uitzondering hierop vormt de nimmer aflatende stroom studies over vuurwapens als preventief middel – waarbij economen het zo sterk met elkaar oneens zijn dat er zelfs rechtszaken van komen – maar dit is een vrij exclusief Amerikaans debat.

Dat behalve criminologen ook economen zich zelden bezighouden met potentiële slachtoffers is een gemis, omdat de essentie van de economische kijk op criminaliteit juist de interactie tussen daders en slachtoffers is (Vollaard,

2013). Alleen naar daders kijken, is net zo logisch als de werkloosheid louter vanuit het oogpunt van werknemers te bestuderen. Het criminaliteitsbeleid wordt hierdoor eenzijdig geïnformeerd, terwijl het in ieder geval voor veel diefstal delicten effectiever is om het beleid te richten op de slachtofferkant in plaats van de daderkant. Verrassend is ook dat op een terrein als de volksgezondheid preventief beleid standaard op de agenda staat, terwijl dat bij bestrijding van de criminaliteit niet zo is. Maar voordat ik op beleid inga, vat ik eerst een aantal voor het beleid relevante bevindingen samen die we wél weten over de perceptie van criminaliteit en de preventieve respons.

PERCEPTIE VAN CRIMINALITEIT OP GEAGGREGEERD NIVEAU

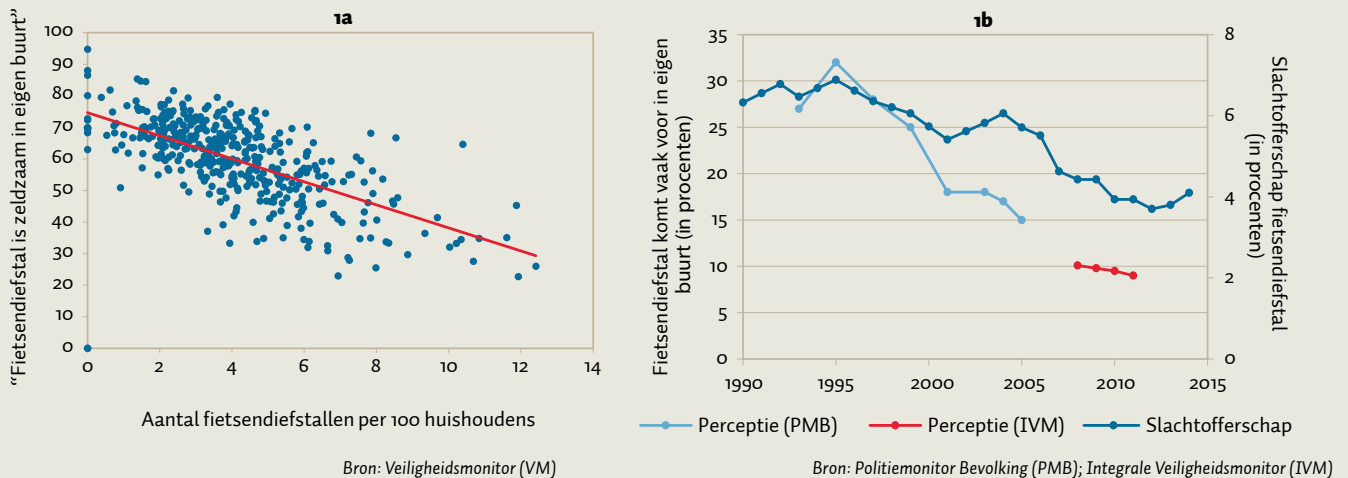
Het is opvallend dat niemand verbaasd opkijkt dat de perceptie van criminaliteit hoger is in Rotterdam dan in Tietjerksteradeel, maar dat tegelijkertijd de meeste mensen denken dat trends in de criminaliteit niet in percepties zijn terug te zien. Bijna wekelijks valt er wel te horen dat Nederlanders niet doorhebben dat de criminaliteit is gedaald. Als percepties iets weerspiegelen van de werkelijke situatie ter plaatse, dan is een verband in de tijd ook niet meer dan logisch. Wie de CBS-enquêtegegevens over de criminaliteitsperceptie erop naslaat, ziet het verband over de tijd tussen percepties en slachtofferschap dan ook bevestigd (Eysink Smeets en Vollaard, 2015). Figuur 1 illustreert dit voor fietsendiefstal, het meest voorkomende vermogensdelict in Nederland. Zowel in de ruimte als over de tijd zien we een sterke samenhang tussen perceptie en slachtofferschap. Figuur 2 laat zien dat hetzelfde opgaat voor de bredere perceptie van criminaliteit. Nederland is hierop geen uitzondering, Quillian en Pager (2010) laten het verband zien voor de VS, Innes (2011) voor Engeland en Wales.

Als vrijelijk verkrijgbare gegevens jaar op jaar laten zien dat percepties de daadwerkelijke trend volgen, hoe kan dit misverstand dan bestaan? Wellicht dat twee zaken door elkaar worden gehaald. Vaak is te horen dat het criminaliteitsrisico schromelijk wordt overschat, waarover hieronder meer. In het verlengde hiervan lijkt het voor de hand te liggen dat mensen ook niet door hebben dat de criminaliteit daalt. Maar dat is dus onjuist. Dit geldt zelfs voor de

Perceptie en slachtofferschap van fietsendiefstal, in de ruimte en over de tijd

FIGUUR 1

inschatting van de *trend* in de criminaliteit. In 2014 dacht zestig procent van de Nederlanders dat de criminaliteit in Nederland toenam, wat toch verrassend is na twee decennia daling ervan. Maar dit percentage is de laatste twintig jaar wel voortdurend omlaag gegaan (Van Noije, 2015). In 1995 dacht nog 85 procent van de Nederlanders dat de misdaad in Nederland toenam. Kortom, percepties bewegen mee met de daadwerkelijke ontwikkeling in de criminaliteit.

PERCEPTIE VAN CRIMINALITEIT OP INDIVIDUEEL NIVEAU

Een vaak gehoorde stelling is dat veel mensen het criminaliteitsrisico overschatten. Het risico is in werkelijkheid vaak bijzonder klein. Zo is voor de gemiddelde Nederlander de kans op mishandeling één keer in de honderd jaar, de kans op inbraak één keer in de tachtig jaar en de kans op hacken (van computer/e-mail-account/website/anders) één keer in de twintig jaar. Maar de percepties van het risico zouden veel hoger liggen.

Allereerst is het goed voor te stellen dat mensen ernaast zitten met hun risico-inschatting. Het maken van een goede inschatting is bijna ondoenlijk. Beschrijvingen van het risico – bijvoorbeeld criminaliteitscijfers voor de eigen gemeente – zijn van beperkt nut, omdat de eigen situatie daar sterk van kan afwijken. Zo kan in een rij identieke woningen de inbraakkans voor een hoekwoning twee keer zo hoog zijn als voor de rest van de woningen. Leren over het risico door directe observatie van criminaliteit (een inbreker bezig zien) of door eigen slachtofferschap (inbraak in eigen woning) gebeurt zelden. Dan gaat het leren over het risico op bijvoorbeeld griep een stuk makkelijker en is de risico-inschatting daarvan dus ook preciezer.

Om te weten te komen of mensen het criminaliteitsrisico overschatten, moeten we inschattingen van de frequentie naast de daadwerkelijke frequentie leggen. Dit is voor Nederland en veel andere landen niet mogelijk, omdat enquêtes niet vragen naar procentuele kansen, maar naar inschattingen op een ordinale schaal. Zo moeten respondenten bij de Veiligheidsmonitor aangeven of de kans heel groot/groot/niet groot en niet klein/klein/heel klein is.

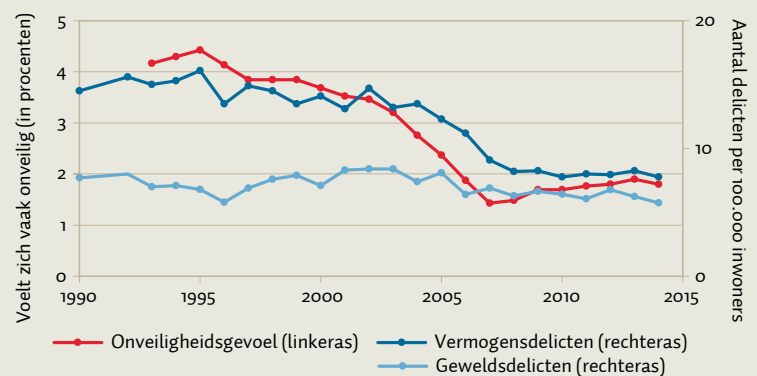
Voor deze manier van vragen naar de gepercipieerde slachtofferkansen bestaan er goede redenen (al is Manski (2004) een andere mening toegedaan). Op basis van de bestaande cijfers kunnen we dus niet concluderen of gemiddeld genomen het risico te hoog wordt ingeschat.

PERCEPTIE VAN CRIMINALITEIT ALS AFGELEIDE VAN SLACHTOFFERSCHAP

Criminaliteit vormt voor de meeste mensen een klein risico met grote negatieve gevolgen. Voor de inschatting van een dergelijk risico is simpelweg afgaan op de eigen ervaring geen goede leidraad, omdat het nemen van preventiemaatregelen dan gebeurt in reactie op slachtofferschap en niet in anticipatie daarop. Toch blijkt dat het eigen slachtofferschap de risico-inschatting sterk bepaalt. Een goed voorbeeld hiervan is hoe mensen de onveiligheid in de eigen buurt inschatten (*population base rate*). Eigen slachtofferschap heeft daar een verwaarloosbaar effect op, maar bepaalt wel de perceptie ervan. Mensen die net in een buurt zijn komen wonen,

Onveiligheidsgevoelens en slachtofferschap criminaliteit, 1990–2014

FIGUUR 2

Bron: perceptie: PMB, Veiligheidsmonitor Rijk (VMR), IVM, VM; slachtofferschap: Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS), Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid (ERV), Enquête Slachtofferschap Misdriften (ESM), IVM, VM

schatten vanwege hun gebrek aan ervaring met de criminaliteit in de buurt de onveiligheid aldaar fors lager in dan mensen die er al langer wonen (Salm en Vollaard, 2017). Dit gat slinkt naarmate de nieuwe bewoners meer ervaring opdoen, oftewel: zelf slachtoffer worden van de criminaliteit in hun buurt. De toename in de risico-inschatting onder nieuwe buurtbewoners begint af te vlakken wanneer de opwaartse schokken in de percepties door het slachtofferschap gelijk zijn aan de neerwaartse aanpassing in de percepties door het afwaarderen van ervaringen in het verleden. Het kan wel tien jaar duren eer het verschil tussen de nieuwkomers en de bestaande bewoners is verdwenen.

Een soortgelijk patroon is te zien bij inschattingen van de persoonlijke slachtofferkans. Na slachtofferschap nemen de preventiemaatregelen drastisch toe (Van Dijk en Vollaard, 2012). Hetzelfde geldt voor het gedrag van mensen die worden getroffen door natuurgeweld, zoals aardbevingen en overstromingen (Gallagher, 2014). Deze reactie is in lijn met de *saliency*-theorie die stelt dat mensen maar aan een beperkt aantal zaken tegelijk aandacht kunnen geven, waardoor de meest opvallende zaken voorrang krijgen (Bordalo *et al.*, 2013). Criminaliteit en ander onheil krijgen pas aandacht nadat het individu daar zelf mee geconfronteerd wordt. De theorie laat in het midden of mensen hun risico-inschatting omhoogschroeven of er een groter gewicht aan geven.

Dat het slachtofferschap de percepties sterk bepaalt, verklaart ook waarom op geaggregeerd niveau de verschillen in percepties zo sterk samenhangen met de variatie in slachtofferschap in de ruimte, over de tijd en tussen de delicten. Kortom, percepties zijn een directe afgeleide van slachtofferschap.

PREVENTIEGEDRAG

De basis van het economische model van preventiegedrag is dat mensen beslissen wat ze aan preventie doen op basis

van een inschatting van het risico en het verlies (Cook, 1986). Enerzijds werkt het in de praktijk ook zo, al is het vaak in reactie op slachtofferschap. Anderzijds blijkt dat mensen nogal eens tot hun beslissing komen door naar het preventiegedrag van anderen te kijken en dat te kopiëren. Het gedrag van anderen vormt dan het uitgangspunt, niet een eigen inschatting.

Een mooi voorbeeld hiervan is het gebruik van luiken voor ramen en deuren als preventiemaatregel. Uit enquêtegegevens blijkt de aanwezigheid van (rol)luiken in woningen zeven keer zo hoog te zijn in Limburg als in Groningen en Friesland (figuur 3). Klaarblijkelijk kopiëren mensen de preventiemaatregelen die hen in hun omgeving opvallen, waardoor deze regionale verschillen kunnen ontstaan. Wat betreft het gebruik van andere preventiemaatregelen, zoals een alarminstallatie en extra veiligheidsslots op de deur, zijn het noorden en zuiden wel vergelijkbaar. Bij dergelijk kopieergedrag is er geen enkele garantie dat het resulterende niveau van preventie optimaal is (Guarino en Ianni, 2010).

Kopieergedrag is in deze context een voor de hand liggende strategie omdat het bijna ondoenlijk is het risico goed in te schatten, het onbekend is wat investeringen in preventie opleveren en het te verwachten is dat de dader zich op het slechtst beveiligde slachtoffer richt. Net als vitaminesupplementen is criminaliteitspreventie iets waar de consument in moet geloven. Zo laat een inbreker die na het zien van een goed beveiligd huis zijn geluk elders beproeft geen briefje achter met de boodschap: 'goed beveiligd, geen poging gewaagd'. Preventie heeft in dit geval gewerkt, maar dat weet de bewoner niet (sporen van een mislukte inbraakpoging vormen een uitzondering op deze afwezigheid van feedback). Tot op heden is er geen geloofwaardige studie verricht naar het causale effect van een populair preventiemiddel als het inbraakalarm, dus daar kan een consument zich ook niet op baseren.

RELEVANTIE VOOR BELEID

Doordat mensen het criminaliteitsrisico en de waarde van preventiemaatregelen moeilijk kunnen inschatten, kan de overheid een belangrijke rol spelen door mensen te helpen betere beslissingen te nemen. Dat wil zeggen: helpen bij het maken van keuzen waar mensen belang bij hebben en waar ze geen spijt van zullen krijgen.

De gevoeligheid voor wat anderen doen, is bij preventiebeleid nuttig te gebruiken. Veel gemeenten bieden bijvoorbeeld onafhankelijk inbraakpreventieadvies aan. Advies heeft vaak zeer beperkt effect op gedrag, maar dit kan veranderen wanneer bewoners tegelijkertijd informatie ontvangen over wat vergelijkbare huishoudens aan preventie doen. In de gemeente Haarlemmermeer is hiermee geëxperimenteerd. Op elk van de punten die inbraakpreventieadviseurs langslopen bij hun inspectie van een woning werd bij een willekeurige groep huishoudens ook aangegeven of zij hierop beter, vergelijkbaar of minder goed scoren dan andere woningen in dezelfde wijk. Helaas waren er, vanwege het beperkte aantal bezochte huishoudens, geen harde conclusies te trekken over de effectiviteit (Vollaard en Bartmann, 2016).

Een ander aangrijpingspunt vormen de inbraken in de eigen straat. Verschillende gemeenten zenden direct na een

inbraak een brief met suggesties voor preventieve maatregelen naar omliggende woningen. Het is goed voor te stellen dat niet alleen het eigen slachtofferschap maar ook dat van de burens een *wake-up call* kan vormen, gegeven de bevindingen in de literatuur op het gebied van natuurrampen (Gallagher, 2014). Voor zover ik weet is de effectiviteit van een dergelijke interventie nog niet getoetst.

Een directere manier van ingrijpen is het verplicht 'inbakken' van preventie in gewilde doelwitten als woningen en auto's. De overheid neemt dan de beslissing geheel uit handen – een vergaande vorm van paternalistisch beleid. In het Bouwbesluit 1999 is verplicht voorgeschreven dat alle nieuw te bouwen woningen inbraakveilige ramen en deuren moeten hebben. Woningen die onder deze nieuwe regels zijn gebouwd, hebben een 25 procent lagere inbraak kans vergeleken met woningen die in de jaren daarvoor zijn gebouwd (Vollaard en Van Ours, 2011). Bij woninginbraak is aanpak via de slachtofferkant logischer dan via de daderkant, omdat de pakkans niet eenvoudig is te verhogen – ook niet met grote investeringen in de opsporing. Zelfs bij een zeldzaam delict als inbraak blijken de baten van een dergelijke regulering de kosten te overtreffen. Een vergelijkbare maatregel – de sinds 1998 geldende verplichting dat alle nieuwe in de Europese Unie verkochte auto's een startonderbreker moeten hebben – blijkt ook bijzonder kosteneffectief (Van Ours en Vollaard, 2016).

Een gerelateerde vorm van beleid is om de waarde van gewilde doelwitten op de markt voor gestolen goederen te verlagen. Daders reageren sterk op de prijzen van goederen (Draca *et al.*, 2015). Denk aan het op afstand onbruikbaar maken van gestolen smartphones. Dit verlaagt de kans op diefstal en beroving, zonder een gedragsaanpassing van potentiële slachtoffers. Ook het zichtbaar of onzichtbaar laten merken van goederen draagt hieraan bij.

Dergelijke interventies zijn effectiever dan voorlichtingsbeleid. De meeste mensen baseren hun preventie-niveau immers niet op een inschatting van het risico vooraf. Het is net zo effectief om mensen te vertellen dat ze gezonder moeten eten en dat ze moeten sparen voor later.

Kortom, wie oog heeft voor de rol van potentiële slachtoffers in het ontstaan van criminaliteit ziet een bijdrage van paternalistisch beleid op het gebied van preventie. Mensen staan daardoor minder bloot aan het slachtoffer-schapsrisico dat zij zouden afdekken als zij wél een goede risico-inschatting maakten en de preventie maatregelen wél op waarde zouden schatten.

LITERATUUR

- Bordalo, P., N. Gennaioli en A. Shleifer (2013) Salience and consumer choice. *Journal of Political Economy*, 121(5), 803–843.
- Cook, P.J. (1986) The demand and supply of criminal opportunities. *Crime and Justice*, 7, 1–27.
- Cook, P.J. en J. MacDonald (2011) Public safety through private action: an economic assessment of bids. *Economic Journal*, 121(552), 445–62.
- Dijk, J.J.M. van, en B. Vollaard (2012) Self-limiting crime waves. In: J.J.M. van Dijk, A. Tseloni en G. Farrell (red.), *The international crime drop: new directions in research*, New York: Palgrave MacMillan, 250–267.
- Draca, M., T. Koutmeridis en S. Machin (2015) The changing returns to crime: do criminals respond to prices? *CEP Discussion Paper*, 1355. London School of Economics.
- Dustmann, C. en F. Fasani (2016) The effect of local area crime on mental health. *The Economic Journal*, 126(593), 978–1017.
- Eysink Smeets, M. en B. Vollaard (2015) Trends in perceptie van criminaliteit. *Tijdschrift voor Criminologie*, 57(2), 229–241.
- Felson, M. en R.V.G. Clarke (2010) Routine precautions, criminology and crime prevention. In: H. Barlow en S. Decker (red.) *Crime and public policy*. Philadelphia: Temple University Press, 106–120.
- Gallagher, J. (2014) Learning about an infrequent event: evidence from flood insurance take-up in the United States. *American Economic Journal: Applied Economics*, 6(3), 206–233.
- Guarino, A. en A. Ianni (2010) Bayesian social learning with local interactions. *Games*, 1, 438–458.
- Innes, J. (2011) Public perceptions. In: C. Rupert, J. Flatley en K. Smith (red.), *Crime in England and Wales 2010/11*, HOSB:10/11. Londen: Home Office, 83–100.
- Manski, C. (2004) Measuring expectations. *Econometrica*, 72(5), 1329–1376.
- Noije, L. van (2015) Sociale veiligheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De Sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 265–296.
- Ours, J.C. van, en B. Vollaard (2016) The engine immobilizer: a non-starter for car thieves. *The Economic Journal*, 126(593), 1264–1291.
- Quillian, L. en D. Pager (2010) Estimating risk: stereotype amplification and the perceived risk of criminal victimization. *Social Psychology Quarterly*, 73(1), 79–104.
- Salm, M. en B. Vollaard (2017) *Time of exposure and perception of local crime risk*. Working Paper, Tilburg University.
- Vollaard, B. (2013) Het spel tussen dader en slachtoffer: economische bijdragen op het gebied van de criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 55(3), 299–308.
- Vollaard, B. (2014) *Beïnvloeding van inbraakpreventiegedrag: een handreiking voor beleidsmakers*. Utrecht: Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.
- Vollaard, B. en N. Bartmann (2016) *De effectiviteit van inbraakpreventieadvies. Evaluatie van een veldexperiment in de gemeente Haarlemmermeer*. Tilburg: Tilburg University.
- Vollaard, B. en J.C. van Ours (2011) Does regulation of built-in security reduce crime? Evidence from a natural experiment. *The Economic Journal*, 121(552), 485–504.

In het kort

- ▶ Perceptie en slachtofferschap hangen op geaggregeerd niveau sterk samen.
- ▶ Op individueel niveau passen percepties zich pas aan na slachtofferschap.
- ▶ Met preventiebeleid kan de overheid een belangrijke rol spelen door mensen te helpen betere beslissingen te nemen.

Wat maakt cybercriminaliteit anders?

Cybercriminaliteit neemt toe, net als de schade die dit aanricht. Begrijpen wat cybercriminaliteit is en welk marktfalen voor de bloei ervan zorgt, kan bestrijding effectiever maken. Een introductie.

BASTIAAN OVERVEST

Wetenschappelijk medewerker bij het Centraal Planbureau (CPB)

TATIANA KISELEVA

Wetenschappelijk medewerker bij het CPB

BAS STRAATHOF

Programmaleider bij het CPB

Het overgrote deel van de Nederlandse consumenten en bedrijven is aangesloten op internet en gebruikt direct en indirect een heel scala aan digitale diensten. Terwijl de samenleving steeds verder digitaliseert, verschuift de dreiging van het fysieke domein naar het cyberdomein (CPB, 2016). Bij cybercriminaliteit gebruikt de crimineel digitale methoden om 'klassieke' misdrijven als fraude en diefstal te plegen, of richt hij zich op digitale doelwitten zoals het verstoren van de ICT. Zie de voorbeelden onderaan deze pagina.

In de periode tussen 2004 en 2014 daalde het totale aantal klassieke misdrijven met zo'n dertig procent (De Waard, 2015). In diezelfde periode groeide de cybercrime echter. Zo is het aantal aangiftes van 'computervrederebreuk' (de strafrechtelijke term voor *hacken*) meer dan verdubbeld (CBS, 2015a). Inmiddels komt cybercriminaliteit vaak voor. In 2015 waren er 19 cybercrime-delicten per 100 inwoners, even veel als bij vermogensdelicten (CBS, 2015b). Een verschil met vermogensdelicten is dat slachtoffers van cybercrime nauwelijks aangifte doen – de aangiftebereidheid ligt een factor vier lager. Dit kan samenhangen met de lage verwachtingen wat betreft de opsporing door

de politie, maar ook met de beperktheid van de financiële schade. Lage aangiftepercentages kunnen cybercrime nog aantrekkelijker maken voor criminelen.

OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN

Cybercriminaliteit lijkt op een digitale versie van klassieke criminaliteit. Zo is de aard van het misdrijf vaak gelijk, bijvoorbeeld diefstal, afpersing of vernieling. En net als bij gewone criminaliteit kunnen hackers individueel te werk gaan of zich organiseren in een bende. Ook kunnen potentiële slachtoffers bij beide typen misdrijven maatregelen nemen om de kans te verkleinen dat ze het slachtoffer ervan worden of om, als dat dan toch gebeurt, de schade ervan te beperken.

Toch zijn er belangrijke verschillen die relevant zijn voor potentiële slachtoffers, opsporingsdiensten en beleidsmakers. Ten eerste zijn de schaalvoordelen bij cybercrime groter. De marginale kosten voor een 'fysieke' inbraak zijn redelijk constant, terwijl een effectief ransomware-programma zonder veel extra kosten opgeschaald en internationaal ingezet kan worden. Dit zorgt ervoor dat cybercrime in korte tijd een grote groep slachtoffers kan maken. Ook kan de individuele opbrengst van een misdrijf veel hoger zijn in het cyberdomein. De digitale bankovervallers van de Carbanak-bende bijvoorbeeld haalden in 2015 een buit binnen van tussen de 250 miljoen en 1 miljard euro (NCSC, 2015).

Ten tweede zijn criminelen in het cyberdomein moeilijker op te sporen. Redenen hiervoor zijn dat het eenvoudig is om anoniem te blijven op internet, dat cybercriminaliteit

DDoS-aanval

Een internet-intermediair en sites die daarvan afhankelijk zijn worden onbereikbaar als er te veel informatie opgevraagd wordt. Op 21 oktober 2016 gingen Amazon, Spotify en Twitter offline toen cybercriminelen met gehackte slecht beveiligde apparaten, zoals printers en beveiligingscamera's, deze sites overbelastten.

Centrale bankoverval

De banken digitaliseren – en de bankrovers digitaliseren mee. De centrale bank van Bangladesh werd in 2016 voor 81 miljoen dollar benadeeld. Waarschijnlijk was dit het werk van hackers die toegang hadden tot het SWIFT-systeem voor internationale interbancaire transacties.

Ransomware

Ziekenhuizen zijn kwetsbaar voor cybercriminelen die medische dossiers en IT versleutelen en pas weer toegankelijk maken voor het ziekenhuis nadat er losgeld betaald is. Ransomware-aanvallen overkwamen meerdere ziekenhuizen in het buitenland in 2016.

vaak grensoverschrijdend is – hacks vinden vaak vanuit het buitenland plaats – en dat slachtoffers van cybercrime soms pas na lange tijd doorhebben dat ze gehackt zijn. Cybercriminelen gebruiken vaak bitcoins voor hun onderlinge transacties en voor de betalingen die slachtoffers moeten doen (Europol, 2015). Hierbij maken zij gebruik van ‘bitcoinmixers’, een dienst waarbij bitcoins in een ‘grabbelton’ gegooid worden met het doel om transacties verder te anonimiseren. Daarnaast kunnen cybercriminelen goedkoop inkomsten uit criminele activiteiten witwassen: de kosten van witwassen zouden hierdoor zijn afgenomen met veertig tot vijftien cent per criminele euro (FD, 2017).

Ten derde is preventie problematischer bij cybercrime dan bij klassieke criminaliteit. Met de voortdurende digitalisering nemen ook de mogelijkheden voor hackers toe. Potentiële slachtoffers zijn zich vaak niet bewust van die nieuwe risico's, weten niet hoe groot het risico is of welke voorzorgsmaatregelen er genomen kunnen worden. Ook staat de verzekeringmarkt voor cyberrisico nog in de kinderschoenen. Voor verzekeraars lijkt dit geen aantrekkelijke niche vanwege het morele gevaar (*moral hazard*) – door het digitale karakter van cybercrime is het moeilijk te bewijzen dat er sprake was van een hack. Ook is de schade van cybercrime moeilijker te kwantificeren dan bij klassieke vermogensmisdrijven.

MARKTFALEN

Helaas bestaat er geen simpele *patch* tegen cybercriminaliteit. Er is sprake van verschillende soorten marktfaalen en probleemgebieden die samen cybercrime mogelijk maken. Zie CPB (2016) voor een uitgebreide analyse. Een belangrijk gegeven in het cyberdomein is de verbondenheid van gebruikers. Via digitale netwerken (zoals internet of sociale media), maar ook via vitale processen (zoals de distributie van elektriciteit of het betalingsverkeer) heeft de beveiligingskeuze van de ene gebruiker gevolgen (externe effecten) voor andere gebruikers. Bijvoorbeeld, een onbeveiligde privé-computer kan deel uitmaken van een groep gehackte computers (botnet), die ingezet worden voor aanvallen op websites (een DDoS-aanval). De eigenaren van de besmette computers merken nauwelijks iets van de hack – laat staan dat ze aansprakelijk zijn voor de DDoS-aanval – en hebben hierdoor mogelijk te weinig oog voor cyberveiligheid.

Verder bevat software meestal programmeerfouten die ICT kwetsbaar maakt voor aanvallen. Vanwege asymmetrische informatie (intern bij de software-aanbieder en tussen de aanbieder en de afnemer) en onvolledige contracten is dit een hardnekkig fenomeen. Ook hebben gebruikers vaak maar een beperkt inzicht in de kwaliteit en noodzaak van

veiligheidsoplossingen. Een gevolg kan zijn dat gebruikers hun keuze baseren op de enige harde observeerbare variabele – de prijs.

OPGAVEN VOOR BELEID

Opsporingsdiensten zouden, net als cybercriminelen, de digitale schaalvoordelen beter kunnen benutten. Dit kan bijvoorbeeld door het vergroten van de online-aanwezigheid van de politie en het instellen van een digitaal aangifteloket. Ook kunnen opsporingsdiensten zich richten op het beperken van de schaalvoordelen van criminelen. Dit kan door toezicht of regulering van de digitale infrastructuur van criminelen (zoals bitcoinmixers, *bad hosting*-bedrijven of Tor-servers).

Ook is er aandacht nodig voor de achterliggende kwetsbaarheden. Hoe zou bijvoorbeeld aansprakelijkheid geregeld moeten zijn voor software en hardware? Wie is verantwoordelijk voor het ontdekken en mitigeren van een aanval? Welke beveiligingsvoorwaarden kan de overheid opleggen aan organisaties en burgers? En hoe moet zij dat doen? Waar ligt de verantwoordelijkheid voor het digitale systeemrisico bij de vitale processen?

LITERATUUR

CBS (2015a) *Tabellen criminaliteit en rechtshandhaving 2014*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2015b) *Veiligheidsmonitor 2015*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CPB (2016) *Risicorapportage cyberveiligheid economie*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Europol (2015) *The internet organised crime threat assessment 2015*. Den Haag: Europol.

FD (2017) Bitcoin is reservemunt van de onderwereld geworden. *Het Financieel Dagblad*, 3 januari 2017.

NCSC (2015) *Cybersecuritybeeld Nederland CSBN 2015*. Den Haag: Nationaal Cyber Security Centrum.

Waard, J. de (2015) *Daling van (geregistreerde) criminaliteit: trends en mogelijke verklaringen*. Achtergronddocument. Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie.

In het kort

- ▶ De schaalvoordelen, innovatie en relatieve anonimiteit van digitale technieken maken ze tot aantrekkelijke instrumenten voor criminelen.
- ▶ Opsporingsdiensten moeten deze digitale technieken beter inzetten, en ook moet er aandacht komen voor wie er eigenlijk aansprakelijk is voor de kwetsbaarheden in software en hardware.

Gehackte e-mail

De afgelopen Amerikaanse verkiezingen werden verstoord door de publicatie van e-mails van presidentskandidaat Hillary Clinton die uit de e-mailbox van de Democratische campagneleider kwamen. Russische aanvallers hadden deze mailbox gehackt via een valse (phishing) e-mail.

Datalekken

Bescherming van digitale informatie is lastig, zo blijkt uit talloze datalekken. Bij de Autoriteit Persoonsgegevens werden vorig jaar 5500 datalekken gemeld. Yahoo! liet in december 2016 weten dat gegevens, zoals adressen en wachtwoorden, van meer dan 1 miljard gebruikers waren gelekt.

Spionage

‘Statelijke actoren’ zouden proberen het netwerk van Nederlandse bedrijven binnen te dringen om gevoelige gegevens, zoals intellectueel eigendom, te bemachtigen. ASML maakte twee jaar geleden bekend dat buitenstaanders toegang hadden tot een deel van hun IT-systemen.

De zwaarte van straffen vergeleken

Veroordeelden gaan vaker in hoger beroep naarmate zij de opgelegde straf als zwaarder zien. Uit deze relatie leiden we af dat veroordeelden een gevangenisstraf, ten opzichte van een taakstraf of boete, duidelijk als zwaarder percipiëren dan wordt aangegeven door de in het strafrecht gehanteerde omrekenleutels. In combinatie met een economisch afwegingsmodel kan dit nieuwe inzichten opleveren wat betreft de afschrikkingseffecten van gevangenisstraffen, in vergelijking met taakstraffen of boetes.

FRANK VAN TULDER
Econometrist bij de Raad voor de rechtspraak

Er bestaat een breed scala aan straffen en maatregelen die de rechter bij een veroordeling kan opleggen. Hoe effectief kunnen de verschillende straftypen zijn om potentiële daders af te houden van criminaliteit? Dat hangt mede af van de perceptie die de (potentiële) dader heeft van de zwaarte van de straf die hij kan krijgen. Ook voor de rechter is het, bij het bepalen van de straf, van belang om te weten hoe daders de verschillende soorten straffen tegen elkaar afwegen.

De in dit artikel gepresenteerde analyse leidt de perceptie van de zwaarte van verschillende typen straf af uit de mate waarin veroordeelden bij de diverse in eerste aanleg opgelegde straffen in hoger beroep gaan. We zullen de uitkomsten van onze analyse vergelijken met de thans gebruikte 'omrekenleutels' op dit gebied. Vergroting van het inzicht en van de toepassing daarvan, in de vorm van kosten-effectiviteitsanalyses, kan de doelmatigheid van het strafrechtstelsel bevorderen. Zie voor de kosten van de verschillende typen straffen kader 1.

Onderzoekers zijn al langer geïnteresseerd in de verhouding qua zwaarte van de diverse straffen. Die kennis is nodig om tot één geaggregeerde maat van straftoemeting te kunnen komen (Van Tulder, 2011; Van Velthoven, 2011; 2014). Daarnaast bestaat in de strafrechtelijke praktijk al lang de noodzaak om omrekenleutels tussen verschillende typen straf te hanteren bij strafvordering, strafoplegging en

vervangende straffen (Van Wingerden en Wermink, 2016). Zo kan, wanneer een taakstraf niet wordt uitgevoerd, deze worden vervangen door een vrijheidsstraf.

VERSCHILLENDE STRAFTYPEN

Het standaardtype straf bij overtredingen is de geldboete. Bij misdrijven kan de rechter kiezen tussen drie hoofdstraffen: de geldboete, de werkstraf en de vrijheidsstraf. Deze straffen kunnen onvoorwaardelijk of voorwaardelijk worden opgelegd. Daarbij is ook een combinatie van een onvoorwaardelijke en een voorwaardelijke straf mogelijk. De rechter is bij zijn keuze gebonden aan wettelijke bepalingen waarbij de mogelijk op te leggen straftypen en de maxima daarbij afhankelijk zijn van het delict waarvoor veroordeling plaatsvindt. Daarnaast kan de rechter diverse maatregelen opleggen. De meest voorkomende zijn hier de verplichting om een schadevergoeding te betalen en de ontzegging van de bevoegdheid om motorvoertuigen te besturen. In sommige gevallen is er ook sprake van de ontkenning van wederrechtelijk verkregen voordeel ('pluk ze').

In 2015 was de onvoorwaardelijke werkstraf de meest toegepaste straf, op de voet gevolgd door de onvoorwaardelijke boete en de vrijheidsstraf (figuur 1). Het groeiende aandeel van werkstraffen stagneerde na 2007. Het aandeel aan voorwaardelijke straffen steeg van 28 procent van de straffen in 2000 naar 34 procent in 2015. De werkstraf won hier het meeste terrein.

De verschuiving in de aandelen van de verschillende straftypen is soms terug te voeren op maatschappelijke discussies en de daaraan gerelateerde wetgeving. Zo werd de werkstraf eerst door de wetgever aangemoedigd en later ontmoedigd (zie ook Van Tulder 2011). De oplegging van voorwaardelijke straffen, als effectieve 'stok achter de deur', is eveneens gestimuleerd.

EFFECT VAN STRAF

Relatief veel onderzoek is besteed aan de diverse mogelijke effecten van gevangenisstraf op criminaliteit. Een dader die in vrijheid weer 'de fout' zou zijn ingegaan, kan dat niet doen wanneer hij in de gevangenis zit. Dit is het

insluitingseffect dat gevangenisstraffen hebben, maar boetes en werkstraffen niet. De criminaliteit daalt daardoor overigens alleen als wordt verondersteld dat er geen 'vervanging' optreedt van de dader in het criminele circuit.

Gevangenisstraffen, maar ook werkstraffen of boetes, kunnen een *afschrikkingseffect* hebben op al dan niet potentiële daders, in de vorm van *speciale of generale preventie*. Van het eerste is er sprake als straffen de kans verlagen dat daders recidiveren, omdat zij na een straf minder geneigd zijn wederom een overtreding of misdrijf te begaan. Het effect van deze zogenaamde speciale preventie is na een werkstraf mogelijk hoger dan na een gevangenisstraf (Wermink *et al.*, 2009). Anderzijds kan een gevangenisstraf criminele carrières ook stimuleren (Dirkzwager *et al.*, 2009).

Economen hebben geschat dat in Nederland 1 procent meer of langere gevangenisstraffen tot circa 0,2 tot 0,4 procent minder criminaliteit leidt door de afschrikking- en insluitingseffecten gezamenlijk. De grootste effecten worden bij diefstal delicten gevonden (Van Tulder, 1994; Van der Torre en Van Tulder, 2001; Theeuwes en Van Velthoven, 1994; Scheele, 2006; Van Velthoven, 2012).

Onderzoek naar het effect van generale preventie van straffen – het effect van straf op de potentiële daders in de hele bevolking – levert over het algemeen weinig duidelijke conclusies op, en zeker ook niet over het relatieve belang hierbij van verschillende typen straffen. Wel is de bevinding uit de economisch-criminologische literatuur dat een verhoging met één procent van de kans om voor misdrijven gepakt en gestraft te worden de criminaliteit sterker terugdringt dan een één procent hogere straf (Van Tulder, 1994; Van Velthoven, 2012).

Stel dat potentiële criminelen inzicht hebben in de bij crimineel gedrag te verwachten straf en de gevolgen daarvan, en hun gedrag – conform het economische afwegingmodel – baseren op een afweging van kosten en baten. Dan kan de gepercipieerde zwaarte van de verwachte straf een indicatie zijn van het bereikte afschrikkingseffect. Immers, hoe zwaarder de perceptie van de te verwachten straf, des te hoger de te verwachten kosten voor de dader na het begaan van het misdrijf – als hij gepakt en veroordeeld wordt. De verhouding in de door potentiële daders gepercipieerde zwaarte van de verschillende straffen kan daarmee een aanwijzing vormen voor de relatieve effectiviteit van verschillende straftypen (Van Velthoven, 2014). In het volgende proberen we een nader beeld te krijgen van deze verhouding.

HOGER BEROEP EN HOOGTE STRAF IN EERSTE AANLEG

Onderzoek bevestigt het vermoeden dat de beslissing van rechtzoekenden om al dan niet in hoger beroep te gaan mede afhangt van wat er in de zaak op het spel staat (Marseille *et al.*, 2016). Hoeveel een rechtzoekende te winnen heeft bij een voor hem gunstige beslissing in hoger beroep, wordt in strafzaken mede bepaald door de hoogte van de in eerste aanleg gegeven straf. De beslissing om al dan niet in hoger beroep te gaan zal ook van vele andere factoren afhangen. Maar de waarschijnlijkheid dat hoger beroep wordt aangetekend, hangt volgens het gehanteerde model af van de (gepercipieerde) hoogte van de opgelegde straf. De zwaarte van het delict speelt daarnaast geen directe rol.

Kosten van straffen

KADER 1

Uitvoering van straffen kost geld (tabel 1). Uitgaande van het klassieke economische afwegingsmodel van de potentiële crimineel van Becker (1968) zou een toepassing van de boete ook voor zwaardere misdrijven te verkiezen zijn. De kostprijs van de inning van boetes is met twee cent per opgelegde euro verreweg het laagst. De inning slaagt in 27 procent van de gevallen niet, wat betekent dat ruwweg 73 cent per euro opgelegde boete naar de

overheid gaat. De uitvoering van werkstraffen en gevangenisstraffen slaagt beter, maar de kosten van uitvoering zijn hier dan ook aanzienlijk hoger en dit levert de overheid geen geld op. In de praktijk is een strafrechtstelsel dat puur gebaseerd is op boetes echter onmogelijk, omdat de boetes tot grote hoogte moeten worden opgevoerd voor zware delicten en dan in het algemeen oninbaar zullen zijn.

Schatting van kostprijzen en de mate van succes in de uitvoering

TABEL 1

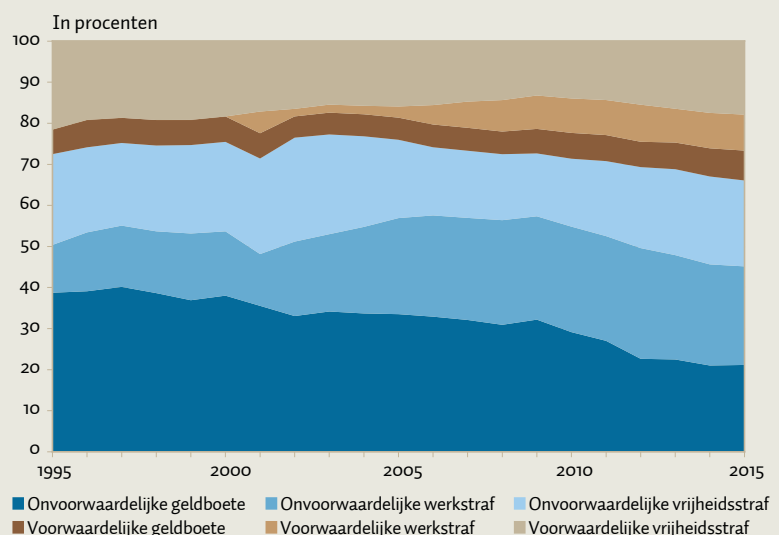
Type straf (eenheden)	Gemiddelde kostprijs per opgelegde straf	Gemiddelde onvoorwaardelijke straf	Kostprijs per eenheid	Opbrengst per eenheid	Succes uitvoering (in procenten)
Geldboete (euro's)	9 euro ¹	509 euro	0,02 euro	0,73 euro	73
Werkstraf (uren)	1.013 euro	64 uren	16 euro	4,74 euro ²	87
Gevangenisstraf (dagen)	27.279 euro	108 dagen	240 euro		86

¹Uitvoeringskosten CJIB²Gebaseerd op minimumloon twintigjarigen 2016

Bron: Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2016; Kalidien, 2016; CJIB, 2014

Aandeel diverse straftypen bij straftoemeting misdrijfzaken in eerste aanleg, 2000–2015¹

FIGUUR 1

¹Bij combinaties van diverse straffen zijn deze apart geteld.

Bron: Kalidien, 2016

Concreet schatten we de volgende modelspecificatie in een logistisch-regressiemodel:

$$Kans\ om\ in\ hoger\ beroep\ te\ gaan = f(\text{kenmerken opgelegde Straf}) / (1 + f(\text{kenmerken opgelegde straf}))$$

met:

$$f(\text{kenmerken opgelegde straf}) = \beta_0 + \beta_1 \times \text{Straf opgelegd} + \sum_{i=1} (\delta_i \times \text{Straf type}_i \times \log \text{Straf hoogte}_i)$$

Kans om in hoger beroep te gaan (n = 8.328)

TABEL 2

	Coëfficiënt
Constante	-4,70***
Hoogte opgelegde onvoorwaardelijke straf	0,36***
Straf opgelegd?	2,08***
Gevangenisstraf	0,40***
Werkstraf	-0,78***
Boete	-2,00***

*** Significant op eenprocentniveau

waarbij *i* het type straf is, *Straf opgelegd* een dummy (0/1) voor niet/wel opleggen van een (onvoorwaardelijke of voorwaardelijke) straf, *Straf type* is een dummy voor het type onvoorwaardelijke straf dat wordt uitgesproken, en *Straf hoogte* beschrijft de hoogte van de onvoorwaardelijke straf in dagen, uren of euro's.

GEGEVENS EN RESULTATEN

Deze vergelijking is geanalyseerd op een bestand met alle in november 2015, via een eindvonnis van de strafrechter, in eerste aanleg afgedane misdrijfzaken. Bij ongeveer elf procent van de zaken waarin een werkstraf is opgelegd, blijken de gegevens over de lengte van de straf te ontbreken. Deze zaken zijn uit de analyse weggelaten. Dat geldt ook voor zaken waarbij een tbs-maatregel of een ISD-maatregel (bedoeld voor stelselmatigde daders) is opgelegd.

De analyse laat een duidelijk effect zien van de hoogte van onvoorwaardelijke straffen op de beslissing om in hoger beroep te gaan (tabel 2). Bij de voorwaardelijke straffen is dit veel minder het geval, en deze zijn daarom uit de vergelijking weggelaten. Omdat toetsing geen significante verschillen liet zien tussen de coëfficiënten δ_i van de strafhoogte voor de drie typen straf, is er verondersteld dat deze gelijk zijn. Dit betekent dat de omrekenleutels tussen de straffen niet afhankelijk zijn van de strafhoogten.

Figuur 2 laat zien hoe de waarschijnlijkheid dat een veroordeelde in hoger beroep gaat afhangt van de gegeven onvoorwaardelijke straffen.

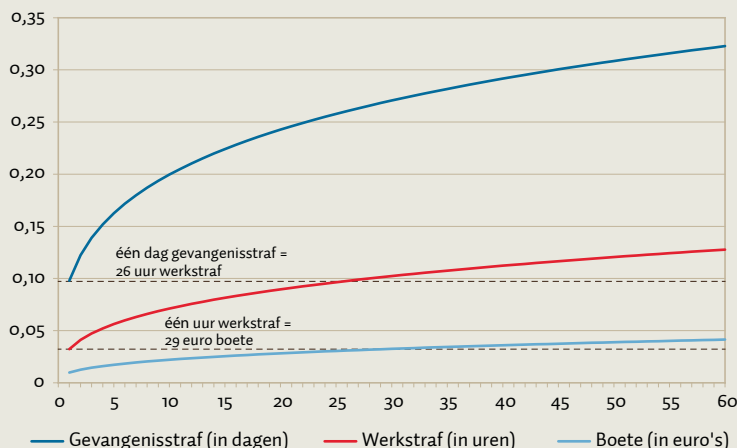
Bij beslissingen over hoger beroep in strafzaken lijkt de gevangenisstraf ten opzichte van de werkstraf zeer zwaar te wegen. Daarbij blijkt 26 uren werkstraf gelijk te staan aan één dag gevangenisstraf. Tevens blijkt in de afweging één uur werkstraf gelijk te staan aan 29 euro boete. De combinatie van beide uitkomsten levert op dat in de afweging van veroordeelden wat betreft hoger beroep één dag gevangenisstraf gelijk staat aan een boete van circa 750 euro.

OMREKENLEUTELS

De voorgaande analyse levert dus omrekenleutels op tussen de drie soorten hoofdstraffen, gebaseerd op de door veroordeelden gepercipieerde strafzwaarte. We kunnen de uitkomsten hiervan vergelijken met al eerder ontwikkelde of geschatte omrekenleutels. Ten eerste zijn dat strafrech-

Relatie tussen hoogte onvoorwaardelijke straf en waarschijnlijkheid van hoger beroep

FIGUUR 2

Omrekenleutels verschillende sanctietypen: punten per straf

TABEL 3

Type straf	Hoogte in euro's	Strafvoor- dringsrichtlijnen OM	Wettelijke richtlijnen vervangende hechtenis	Rechters, rechten- studenten en weten- schappelijk mede-werkers	Bevolking	Economische redenering	Analyse hoger beroep
Geldboete	0-1000	1 per 50 euro	1 per 25 euro	1 per 25 euro		1 per 44 euro	1 per 750 euro
	1000-5000	1 per 100 euro					
	5000+	1 per 200 euro					
Werkstraf		1 per 2 uur	1 per 2 uur	1 per uur	1 per 8-16 uur	1 per 8 uur	1 per 26 uur
Vrijheidsstraf		1 per dag	1 per dag	200 + 10 per dag	1 per dag	1 per dag	1 per dag

Bron: Assink en Pepels, 2010; Ruiter en Tolma, 2010; OM, 2016; Wetboek van strafrecht art. 22d en 24c

telijk gehanteerde omrekenleutels, in de vorm van strafvorderingsrichtlijnen van het OM en wettelijke richtlijnen voor vervangende hechtenis. Daarnaast is er eerder onderzoek waarbij omrekenleutels zijn geschat of beredeneerd. Wanneer een soort maat voor 'bereikte vergelding' wordt nagestreefd, rijst bijvoorbeeld de vraag hoe de Nederlandse bevolking in het algemeen tegen de zwaarte van de diverse straffen aankijkt.

Tabel 3 brengt diverse omrekenleutels in beeld, waarbij de strafzwaarte is uitgedrukt in punten per straf. De laatste kolom geeft de in bovenstaande analyse gevonden omrekenleutel.

De strafrechtelijke omrekenleutels van het OM en bij vervangende hechtenis stellen 2 uur werkstraf en 25 of 50 euro boete gelijk aan 1 uur vrijheidsstraf, en stimuleren zo dat veroordeelden hun werkstraffen en geldboetes nakomen. Ze ontmoedigen relatief dure vervangende hechtenis (Van Velthoven, 2014). De andere omrekenleutels waarderen de werkstraf relatief lichter. De economische redenering is gebaseerd op het idee dat één dag gevangenisstraf een normale werkdag van acht uur vervangt. Een werkstraf van acht uur wordt gewaardeerd volgens het bruto minimumdagloon 2016 voor twintigjarigen.

De door ons in bovenstaande analyse gevonden omrekenleutel waardeert een gevangenisstraf ten opzichte van een werkstraf zwaarder dan alle andere in tabel 3 vermelde omrekenleutels. Alleen de waardering van de bevolking komt enigszins in de buurt. Het verschil is nog pregnanter bij de waardering van gevangenisstraf in verhouding tot een boete.

CONCLUSIE

De analyse van de beslissing van de voor een misdrijf veroordeelden om al dan niet in hoger beroep te gaan, laat zien dat een opgelegde gevangenisstraf hierin heel sterk weegt. De perceptie van de gevangenisstraf bij veroordeelden is blijkaar, ten opzichte van een taakstraf of boete, zwaarder dan de eerder door juristen gehanteerde omrekenleutels aangeven. Het verschil met de uitkomsten van het bevolkingsonderzoek is aanzienlijk kleiner, hoewel het hier gepresenteerde onderzoek ook wat dit betreft nog op een zwaardere weging van de gevangenisstraf uitkomt.

De perceptie van een taakstraf lijkt, ten opzichte van een boete, overigens ook zwaarder dan het geval was volgens eerder gehanteerde of in onderzoek gevonden omrekenleutels. Kortom, het verschil in de door veroordeelden gepercipieerde zwaarte tussen de drie onderscheiden straffen – gevangenisstraf, werkstraf en boete – lijkt groter dan tot nu toe verondersteld werd. Als (potentiële) criminelen inzicht hebben in de te verwachten straf en de gevolgen

daarvan, en hun gedrag baseren op een afweging van kosten en baten, dan kunnen deze verschillen ook een indicatie zijn van verschillen in de met de straffen te bereiken afschrikkingseffecten.

LITERATUUR

Assink, B. en N. Pepels (2010) Rechter houden het hoofd koel. *Tijdschrift voor de Rechterlijke Macht*, 33(9), 398–402.

Dirkzwager, A.J.E., W. Lamet, P. Nieuwebeerta et al. (2009) Na detentie: de gevolgen van rechtspraak. *Rechtstreeks*, 1, 7–34.

Kalidien, S.N. (red.) (2016) *Criminaliteit en rechtshandhaving 2015: ontwikkelingen en samenhangen*. Den Haag: Boom Criminologie (periodieke uitgave van CBS, WODC en Raad voor de rechtspraak).

Marseille, B., B. van Waveren, Y. Bleeker et al. (2016) Motieven voor en waardering van hoger beroep. *Raad voor de rechtspraak, Research Memoranda*, 2016/1.

OM (2016) *Aanwijzing kader voor strafvordering en OM-afdoeningen (2015A001)*. Te vinden op <https://www.om.nl/organisatie/beleidsregels/overzicht-o/index/@88217/aanwijzing-kader-o/>.

Ruiter, S. en J. Tolsma (2010) Taakstraffen langs de lat: strafopvattingen van Nederlanders. *Rechtstreeks*, 2010/3.

Scheele, D. (2006) *Doelmatigheid in de rechtshuishouding; een rechtseconomische analyse*. (dissertatie UvA). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Theeuwes, J.J.M. en B.C.J. van Velthoven (1994) Een economische visie op de ontwikkeling van criminaliteit. *Justitiële Verkenningen*, 20(8), 42–65.

Torre, A.G.J. van der, en F.P. van Tulder (2001) Een model voor de strafrechtelijke keten. *SCP-onderzoeksrapport*, 2001/15. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Tulder, F.P. van (1994) *Van misdaad tot straf, een economische benadering van de strafrechtelijke keten*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Sociale en Culturele Studies nr. 21).

Tulder, F. van (2011) De straffende rechter, 2000–2009. *Nederlands Juristenblad*, 86(24), 1544–1550.

Velthoven, B.C.J. van (2011) De punitiviteit is juist gedaald tussen 2000 en 2009. *Nederlands Juristenblad*, 86(27), 1780–1781.

Velthoven, B.C.J. van (2012) *Economie van misdaad en straf*. Den Haag: Boom Lemma.

Velthoven, B.C.J. van (2014) Straftoemeting door de rechter in de periode 1885–2012. *Department of Economics Research Memorandum*, 2014.01. Leiden: Universiteit Leiden.

Vollaard, B.A. (2010) *Het effect van langdurig opsluiten van veelplegers op de maatschappelijke veiligheid: lessen van een natuurlijk experiment in twaalf stedelijke gebieden*. Apeldoorn: Politie & Wetenschap, reeks Politiewetenschap nr. 51b.

Wermink, H., A. Blokland, P. Nieuwebeerta en N. Tollenaar (2009) Recidive na werkstraffen en na gevangenisstraffen: een gematchte vergelijking. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51, 211–227.

Wingerden, S. van, en H. Wermink (2016) Zwaarder gestraft? Verder onderzoek naar etnisch gerelateerde straftoemeting: verschillende soorten en maten van sancties. *Raad voor de rechtspraak, Research Memoranda*, 2016/2.

In het kort

- ▶ De effectiviteit van een straf hangt mede af van de perceptie die de dader heeft van de zwaarte van de straf die hij kan krijgen.
- ▶ Bij beslissingen om in hoger beroep te gaan waarderen veroordeelden 1 dag gevangenisstraf hetzelfde als 26 uur taakstraf en 29 euro boete.
- ▶ De perceptie van de gevangenisstraf bij veroordeelden is, ten opzichte van een boete of taakstraf, zwaarder dan door juristen gehanteerde omrekenleutels.

Beleid en productiviteit van veiligheid en justitie in retrospectief

De afgelopen 35 jaar heeft de overheid verschillende hervormingen doorgevoerd om de productiviteit van politie, rechterlijke macht en gevangeniswezen te verbeteren. Decentrale bedrijfsvoering, outputbekostiging en schaalvergroting blijken echter nauwelijks effect te sorteren. De productiviteitsontwikkeling bij politie en rechterlijke macht is ronduit somber te noemen.

JOS BLANK

Hoogleraar aan de Erasmus Universiteit en directeur Centrum voor Innovaties en Publieke Sector Efficiëntie Studies (IPSE Studies)

ALEX

VAN HEEZIK

Senioronderzoeker IPSE Studies

Het onderliggende onderzoek is onderdeel

van een programma gesubsidieerd door het ministerie van BZK en verschijnt binnenkort in Blank en van Heezik (2017).

In de afgelopen decennia is de zorg voor veiligheid en rechtsbescherming steeds meer onder druk komen te staan. In de jaren tachtig en negentig speelt vooral de sterk stijgende criminaliteit een belangrijke rol, maar ook andere maatschappelijke trends, zoals de individualisering, de groei van de economische activiteit en de sociale zekerheid en de toenemende complexiteit van de samenleving zorgen voor een groeiende druk op het systeem. Ook als na de eeuwwisseling de misdaadcijfers gaan dalen, blijft de druk aanhouden.

Als gevolg hiervan is er door de jaren heen een voortdurende roep om hogere budgetten voor veiligheid en justitie. Behalve in de bezuinigingskabinetten van Lubbers I en II en Balkenende IV tot en met Rutte II is die roep vaak gehonoreerd. Wel vinden er diverse hervormingen plaats om de productiviteit van de V&J-sector te verbeteren. Het is echter niet erg duidelijk of deze hervormingen ook de beoogde verbeteringen hebben opgeleverd. Om hier meer inzicht in te krijgen, hebben we de productiviteitsontwikkeling van drie belangrijke deelsectoren van veiligheid en justitie – de politie, de rechterlijke macht (het Openbaar Ministerie en de rechtspraak) en het gevangeniswezen – in de periode 1980-2014 in kaart gebracht en nagegaan of de hervormingen daarop van invloed zijn geweest. Ook is gekeken naar de relatie tussen productiviteit en kwaliteit.

BELEIDSTRENDS

Om de kosten van veiligheid en justitie te beteugelen, is er in de eerste plaats de mogelijkheid van beheersing van het

macrobudget. Dit ‘budgettaire instrument’ wordt bij de V&J-sector eigenlijk alleen toegepast in tijden van economische crisis (eerste helft jaren tachtig en vanaf 2008). In de rest van de onderzoeksperiode wordt de sector, vooral door de aanhoudende druk vanuit de samenleving, in de brede afweging van de overheidsfinanciën vaak ontzien.

In die periode gaat het beleid op zoek naar andere instrumenten om de kosten te beheersen. Daarbij wordt vooral veel verwacht van maatregelen die de bemoeienis van de rijksoverheid moeten verminderen en de zelfstandigheid van de uitvoerende organisaties binnen de V&J-sector vergroten. De gedachte is dat dit niet alleen ten goede komt aan de productiviteit, maar ook aan de effectiviteit. Om het beleid te realiseren wordt onder andere gesleuteld aan de bekostigingssystemen. Zo krijgt de politie vanaf de grote reorganisatie in 1993 veel meer beleidsvrijheid bij de besteding van de beschikbare middelen (Tweede Kamer, 1995). Hetzelfde geldt deels ook voor het gevangeniswezen dat in 1995 via het agentschap DJI meer zeggenschap krijgt over de bedrijfsvoering (Verhagen, 2005). De rechtspraak volgt in 2002, het jaar waarin de Raad voor de rechtspraak (Rvdr) wordt opgericht (Brommet, 2002).

Vanaf 2000 zet het beleid ook nadrukkelijk in op het inbouwen van prestatie-elementen. Budgetten worden steeds meer gekoppeld aan te leveren output. Deze vorm van prestatiebeloning wordt in 2003 bij de politie ingevoerd. In 2005 volgen de rechtspraak en het gevangeniswezen. Overigens worden de prestatie-elementen bij de politie in 2008 al weer uit de bekostiging verwijderd en vervangen door een aantal kwalitatieve doelen.

Ook schaalvergroting wordt als een belangrijk instrument gezien om de productiviteit en effectiviteit van de zorg voor veiligheid en rechtsbescherming te verhogen. Vooral bij de politie is er sprake van een forse opschaling. Vooral de reorganisatie van de politie rond 1993 – van 148 gemeentelijke korpsen en het korps Rijkspolitie, naar 25 regionale korpsen en het Korps landelijke politiediensten (KLPD) – en de vorming van de nationale politie in 2012 spelen hierbij een grote rol. Ook bij de rechtspraak vinden twee grote schaalvergrotingsoperaties plaats. De eerste in

2002 door het onderbrengen van de zelfstandige kanton-gerechten bij de rechtbanken. De tweede in 2013, door de herziening van de gerechtelijke kaart, waarbij verschillende rechtbanken worden samengevoegd. Bij het gevangeniswezen is de schaalvergroting minder sterk geweest, maar is het aantal inrichtingen tussen 1980 en 2014 toch ook met ruim een kwart afgenomen.

Naast de genoemde maatregelen worden tal van andere initiatieven ontplooid om de prestaties van de V&J-sector te verbeteren. Zo ontstaat er gaandeweg een integrale aanpak van veiligheid en justitie. Uitgangspunt hierbij is de gedachte dat veiligheid en rechtsbescherming niet alleen een zaak is van politie en justitie, maar een gezamenlijke inspanning van veel andere partijen – overheidsorganisaties, maatschappelijke instellingen en burgers – vereist. In deze nieuwe aanpak gaat vooral veel aandacht uit naar preventie en toezicht (Cachet en Prins, 2010). Ook is er een tendens tot repressiever optreden, vooral waar het gaat om veel voorkomende (kleine) criminaliteit. Tegelijkertijd is er sprake van een verhoogde belangstelling voor de kwaliteit van het beleid, zie kader 1.

Voor een meer uitgebreid overzicht van de beleidsontwikkelingen in de verschillende sectoren verwijzen we naar eerder uitgevoerde trendstudies (Urlings, 2012; Dumaij *et al.*, 2014; Niaounakis *et al.*, 2014).

PRODUCTIVITEITSTRENDS

In 2014 bedragen de kosten van politie, justitie en het gevangeniswezen in totaal meer dan acht miljard euro. Het grootste deel, ongeveer twee derde, gaat op aan de politie. De rechterlijke macht en het gevangeniswezen zijn verantwoordelijk voor respectievelijk achttien en vijftien procent. Uit figuur 1 blijkt dat de kosten tussen 1980 en 2014 fors zijn gegroeid. Voor een belangrijk deel komt dit door de gestegen lonen en prijzen, maar ook is er sprake van een aanzienlijke reële groei van de inzet van middelen. De groei is het sterkst bij de rechterlijke macht. De kostenstijging bij het gevangeniswezen en

vooral bij de politie is een stuk minder fors.

De productie blijkt vooral gegroeid te zijn in het gevangeniswezen, zie figuur 2. Er wordt dan ook in de loop van de tijd steeds meer en langer gestraft. De productiegroei van de rechterlijke macht is minder sterk en heeft vooral te maken met de sterke groei in civiele en bestuurszaken. De productie van de politie is sinds 1980 nauwelijks toegenomen. De productie van de V&J-sectoren wordt hier gepresenteerd als een gewogen index van productindicatoren. Bij de politie zijn dat het aantal geregistreerde verkeersovertredingen, geregistreerde misdrijven, voorkomen misdrijven en de omvang van de hulpverlening, bij de rechterlijke macht zijn dat het aantal afgehandelde zaken, onderscheiden naar Openbaar Ministerie, kanton en rechtbank met een weging over strafrecht, civiel recht en bestuursrecht, en bij het gevangeniswezen zijn dat het aantal gevangenen, onderverdeeld naar huizen van bewaring, gesloten gevangnissen en lichte detentie. De weging van de verschillende indicatoren volgt uit een econometrische analyse van gegevens over kosten en productie over de periode 1980–2014. De gegevens zijn afkomstig uit de door IPSE Studie ontwikkelde database DPS. Voor een verdere toelichting, zie onder meer Blank en Van Heezik (2017).

Door – eenvoudig gezegd – de productie te delen door de kosten (na correctie voor loon- en prijsontwikkelingen) is de productiviteit af te leiden. De productiviteit geeft aan hoeveel ‘waar’ de burger krijgt voor iedere euro belastinggeld die aan veiligheid en justitie wordt besteed. Figuur 3 presenteert de trends in de productiviteit sinds 1980. Daaruit blijkt dat de productiviteitsontwikkeling in de verschillende V&J-sectoren nogal uiteenloopt. De productiviteit van het gevangeniswezen groeit tussen 1980 en 2014 met 35 procent, terwijl die van de rechterlijke macht in dezelfde periode met 40 procent daalt. Deze daling is vooral te wijten aan de sterk negatieve trend tot rond de eeuwwisseling. Daarna stabiliseert de productiviteit. De productiviteitsontwikkeling van de politie is na een korte groeiperiode in de eerste helft

Kwaliteit en productiviteit

KADER 1

Vanwege de zeer beperkte mogelijkheden om de kwaliteit op lange termijn te kwantificeren, komt de kwaliteit van de productie slechts ten dele in de productiviteitsmaat tot uitdrukking. Dit geldt ook voor de veranderingen in de case mix (de zwaarte van de productie). Zodoende kan er dus sprake zijn van een vertekend beeld van de productiviteitsontwikkeling. Om enige indicatie te krijgen van de mate van vertekening is, op basis van de schaarse historische kwaliteitsgegevens, geprobeerd enkele lijnen te schetsen waarmee de ontwikkeling van de kwaliteit enigszins kan worden geduïd.

Bij de politie kunnen we alleen afgaan op de kwaliteitstrends in de opsporingstaak. Daarbij valt op dat de kwaliteit van de opsporing vooral in de jaren tachtig en negentig sterk achteruit gaat. Dat geldt in het bijzonder voor het oplossen van misdrijven. In het eerste decennium

van deze eeuw verbetert de kwaliteit van het opsporingswerk weer aanzienlijk. De laatste jaren is er wel weer enige achteruitgang te constateren.

De kwaliteit van de rechtspraak en het OM lijkt vooral in de jaren tachtig onder druk te staan. Dit blijkt onder meer uit de forse toename van de doorlooptijd van rechtbankstrafzaken. In de jaren negentig lijkt kwaliteitsverbetering op te treden, maar na de eeuwwisseling en vooral tijdens de crisisjaren nemen de doorlooptijden van de strafzaken weer toe. Tegelijkertijd is bij het bestuursrecht sprake van een aanzienlijke daling van de doorlooptijden.

Voor de kwaliteitsontwikkeling in het gevangeniswezen gedurende de onderzoeksperiode hebben we slechts beschikking over gegevens van één kwaliteitsindicator: de externe veiligheid. Uit het aantal ontvluchtelingen en onttrek-

kingen kan worden opgemaakt dat er vanaf begin jaren negentig sprake is van een forse kwaliteitsverbetering, een trend die zich in de periode daarna voortzet.

Voor alle V&J-sectoren geldt dat de geschetste kwaliteitstrends door datagebrek maar een beperkt beeld geven van de daadwerkelijke kwaliteitsontwikkelingen. Ook zijn maar enkele van de vele dimensies van kwaliteit in beeld gebracht in beeld gebracht. Niettemin lijkt de stelling te verdedigen, dat de kwaliteit van veiligheid en justitie hoger is dan in de jaren tachtig. Een verbetering die voor een belangrijk deel te danken is aan de toegenomen aandacht voor de kwaliteitszorg en de bewaking daarvan door inspectiediensten. Als de kwaliteit over de gehele linie inderdaad verbeterd is, stelt dit de geschetste sombere productiviteitsontwikkelingen in een wat positiever licht.

van de jaren tachtig overwegend negatief. Ten opzichte van 1980 is er dan ook nauwelijks productiviteitswinst geboekt.

De verschillen in productiviteitsontwikkeling tussen het gevangeniswezen en rechterlijke macht en politie

zijn mogelijk voor een deel te verklaren uit verschillen in de ontwikkeling van de case mix. Het gevangeniswezen heeft door de jaren heen waarschijnlijk een veel homogener product geleverd dan politie en rechterlijke macht. Als de politie en rechterlijke macht in de loop van de tijd met zwaardere zaken te maken krijgen, die niet voldoende in de gehanteerde productiematen tot uitdrukking komen, dan verklaren deze deels de verschillen in de productiviteitstrends. Opvallend is de volatiele ontwikkeling bij het gevangeniswezen, dat last heeft van sterke schommelingen in de vraag en hier niet direct de inzet van middelen op kan aanpassen.

BELEIDSEFFECTEN

Om de samenhang tussen beleid en productiviteit scherper in beeld te krijgen worden de effecten van de verschillende beleidsmaatregelen via een integrale analyse gemeten. In deze analyse wordt de productiviteitsontwikkeling voor alle sectoren in verband gebracht met een aantal gehanteerde sturingsinstrumenten en enkele andere productiviteitsdeterminanten. Middels een regressieanalyse wordt het effect van drie beleidsinstrumenten op de productiviteit geschat: decentrale bedrijfsvoering, decentrale huisvesting en schaalvergroting. Daarnaast wordt gekeken naar het effect van de groei van de productie.

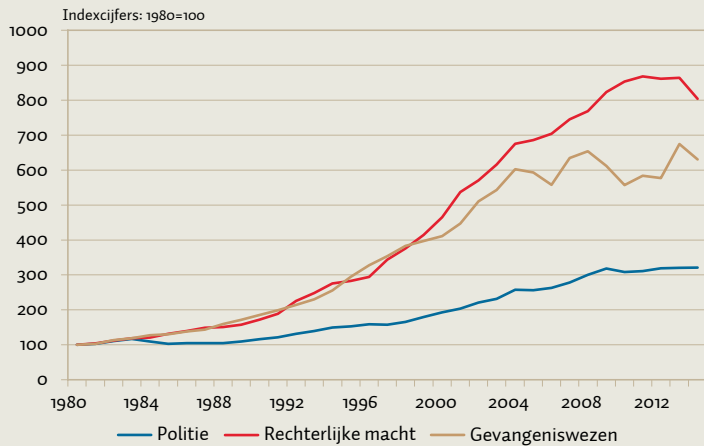
Decentrale bedrijfsvoering laat in geen van de gehanteerde specificaties een effect zien. Er zijn echter aanwijzingen dat de rechterlijke macht een uitzondering is. Na de invoering van de decentrale bedrijfsvoering komt hier een einde aan de jarenlange productiviteitsdaling. De voorzichtige conclusie is dat de decentrale bedrijfsvoering geen generiek effect heeft gehad op de productiviteit. De decentrale bedrijfsvoering is uiteindelijk buiten het model gehouden, zie Blank en van Heezik (2017) voor verdere toelichting.

Voor de decentrale huisvesting werd wel een effect gevonden, zij het negatief met een ruime betrouwbaarheidsmarge. De decentralisatie van de huisvesting heeft dus overwegend een negatief effect op de productiviteit. Het is niet uit te sluiten dat de verplichte winklenering bij de Rijksgebouwendienst (Rgd) het veronderstelde positieve effect teniet doet. De hervorming dat de sectoren huur moeten gaan betalen voor hun huisvesting, heeft mogelijk de prikkel bij de Rgd weggehaald om doelmatig te opereren.

Schaalvergroting blijkt generiek een negatief effect te hebben. Als de instellingen hun schaal met gemiddeld 10 procent zien groeien, dan daalt de productiviteit met gemiddeld 0,4 procent. In een specifieke sector of in een specifieke periode kan de schaalvergroting wel hebben

Kosten veiligheid en justitie

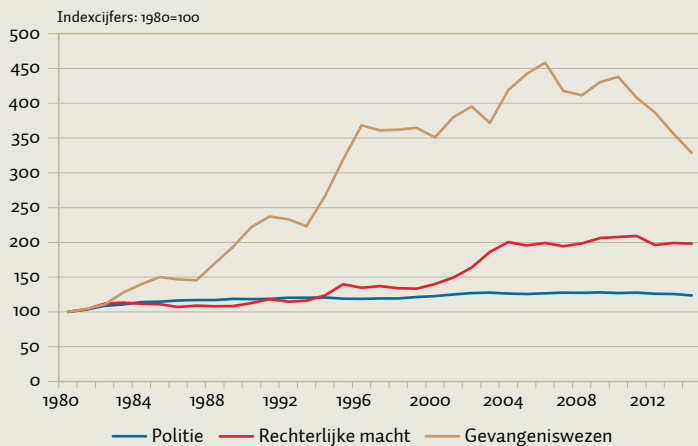
FIGUUR 1

Bron: CBS/DPS

Productie veiligheid en justitie

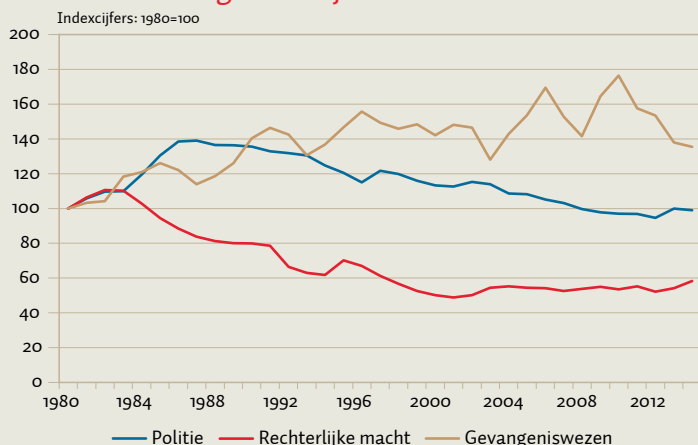
FIGUUR 2

Bron: CBS/DPS

Productiviteit veiligheid en justitie

FIGUUR 3

Bron: CBS/DPS

Schattingresultaten sturings-effecten veiligheid en justitie

TABEL 1

variabele	effect
Decentrale huisvesting	-0,056***
Schaalvergroting	-0,036**
Groei productie	0,400***

*** Significat op respectievelijk vijf- en eenprocentniveau

bijgedragen aan een verbetering. De eerste opschalingsoperaties bij politie en rechtspraak kunnen misschien nog voor verbeteringen hebben gezorgd, maar inmiddels is er sprake van 'doorschieten', met alle negatieve gevolgen voor de productiviteit. Er zijn voldoende aanwijzingen in de literatuur te vinden dat dit het geval is. Het gevangeniswezen is hierop waarschijnlijk de uitzondering. De schaalvergroting is hier dan ook niet zo sterk geweest als in de andere sectoren. Verder blijkt uit onderzoek dat schaalvergroting middels fusies bijna altijd gepaard gaat met hoge overgangskosten (Blank, 2015). Dat lijkt ook het geval te zijn bij de politie na de enorme fusieslag in 1994, die zorgde voor een sterke daling van de productiviteit.

De (macro)groei van de productie blijkt net als in veel andere publieke sectoren van grote betekenis te zijn (Blank en Van Heezik, 2015; Blank *et al.*, 2016). Zo leidt een groei van 2 procent van de productie al tot productiviteitsverbetering van 0,8 procent. Dit is het gevolg van een hoge bezettingsgraad bij een groeiende vraag. De inzet van middelen ijlt vertraagd na. Er vinden in de loop van de tijd veel maatschappelijke ontwikkelingen en beleidswijzigingen plaats die de vraag beïnvloeden. Een goed voorbeeld is het gevangeniswezen, waar door wijzigingen in de wettelijke strafmaat of door intensivering van de opsporing de vraag sterk kan fluctueren. Deze vraagbeïnvloeding heeft een sterk effect op de productiviteitsgroei. De sturing van de vraag is uiteraard geen beleidsinstrument om de productiviteit te sturen, maar vindt bijvoorbeeld plaats om de kosten te beheersen of tegemoet te komen aan veranderende maatschappelijke opvattingen. Het effect op de productiviteit is eerder een bijverschijnsel.

CONCLUSIES EN IMPLICATIES

Het overheidsbeleid lijkt de afgelopen decennia niet te hebben bijgedragen aan een verbetering van de productiviteit van veiligheid en justitie. Bij politie en rechterlijke macht is de productiviteitsontwikkeling overwegend negatief. Ingrijpen in de bedrijfsvoering, bekostigingsstructuur of schaal lijken nauwelijks van invloed op de productiviteit en hebben mogelijk soms zelfs een negatieve uitwerking. Bij het gevangeniswezen is er wel sprake van productiviteitsverbetering. Daar zijn dan ook maatregelen genomen die daadwerkelijk bijdragen aan een efficiëntere uitvoering, onder andere door meer mensen op een cel toe te laten. Verder blijkt de aandacht voor de bedrijfsvoering bij de rechterlijke macht sinds de eeuwwisseling wel enig effect te sorteren. De jarenlange daling van de productiviteit komt dan eindelijk tot stand. Al met al is het beeld van de V&J-sector echter minder rooskleurig dan in andere publieke sectoren, zoals de zorg en het onderwijs (Blank en Van Heezik, 2015; Blank *et al.*, 2016).

Het is voor de overheid ook niet eenvoudig om instrumenten te vinden die de productiviteit van de politie en rechterlijke macht kunnen verhogen. Het gaat hier om kerntaken van de overheid, die moeilijk of niet zijn uit te besteden en waar vormen van marktprikkels lastig zijn in te voeren. Hierdoor opereren deze sectoren min of meer als monopolies en zijn daardoor inherent ondoelmatigheid en weinig innovatief. Dit geldt het sterkst voor de rechterlijke macht waar de wettelijk verankerde onafhankelijkheid ook haar weerslag heeft op de bedrijfsvoering. Bij de politie ligt

dit anders, maar zij is wel vrij eenvoudig in staat de eigen productie te regelen door meer of minder te doen. Pogingen om dit te beïnvloeden, zoals prestatiebekostiging, leveren weinig of perverse effecten op.

Al met al een tamelijk somber perspectief. Er zijn technisch gesproken waarschijnlijk voldoende mogelijkheden om door innovaties de productiviteit bij politie en rechterlijke macht te verbeteren. De prikkel tot innovatief en efficiënt gedrag is bij deze organisaties echter onvoldoende aanwezig. Het heeft dan ook niet veel zin om op organisatie-niveau dit soort prikkels kunstmatig in te voeren. De oplossing moet waarschijnlijk eerder worden gezocht in de sfeer van management en personeel, waarbij goede prestaties direct worden beloond en slechte bestraft. Microgeoriënteerd onderzoek zou antwoord kunnen geven op de vraag of flexibele beloningen, eenvoudige ontslagregelingen, tijdelijke benoemingen en dergelijke meer soelaas bieden dan de generieke instrumenten die afgelopen decennia zijn toegepast.

In het kort

- ▶ Productiviteitsontwikkeling bij de politie en de rechterlijke macht is sinds 1980 overwegend negatief.
- ▶ Productiviteit van het gevangeniswezen is wel toegenomen.
- ▶ Hervormingen zijn nauwelijks van invloed op de ontwikkeling van de productiviteit van veiligheid en justitie.

LITERATUUR

- Blank, J.L.T. (2015) *Illusies over fusies. Een kritische beschouwing over de schaalvergroting in de Nederlandse publieke sector* (oratie). PublicatierEEKS Overheid en Arbeid No. 41. Den Haag: CAOP.
- Blank, J.L.T. en A.A.S. van Heezik (2017) *Productiviteit van overheidsbeleid, deel III: de Nederlandse veiligheid en justitie, 1980–2014*. Te verschijnen.
- Blank, J.L.T. A.A.S. van Heezik (2015) *Productiviteit van overheidsbeleid, deel I: het Nederlandse onderwijs, 1980–2012*. Den Haag/Delft: Eburon.
- Blank, J.L.T., A.A.S. van Heezik en T.K. Niaounakis (2016) *Productiviteit van overheidsbeleid, deel II: de Nederlandse zorg, 1980–2013*. Den Haag/Delft: Eburon.
- Brommet, E. (2002) *Van rechterlijke macht naar rechterlijke organisatie: kroniek van achttien jaar verandering (1983–2001)*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Cachet, L. en R. Prins (2010) Lokaal veiligheidsbeleid in Nederland en België: op zoek naar verschillen. *Tijdschrift Voor Veiligheid*, 9, 60–72.
- Dumaij, A.C.M., T. Urlings en T.K. Niaounakis (2014) *Productiviteitstrends bij de rechterlijke macht. Een empirisch onderzoek naar het effect van regulering op de productiviteitsontwikkeling van rechtspraak en Openbaar Ministerie tussen 1965 en 2011*. IPSE Studies Research Reeks. Delft: IPSE Studies.
- Niaounakis, T.K., T. Urlings en A.A.S. van Heezik (2014) *Productiviteitstrends in het gevangeniswezen. Een empirisch onderzoek naar het effect van regulering op de productiviteitsontwikkeling tussen 1970 en 2012*. IPSE Studies Research Reeks. Den Haag/Delft: IPSE Studies.
- Tweede Kamer (1995) *Beheer in het nieuwe politiebestedel: stand van zaken op hoofdlijnen*. Kamerstuk 24(548). Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal.
- Urlings, T. (2012) *Productiviteitstrends bij de politie. Een empirisch onderzoek naar het effect van regulering op de productiviteitsontwikkeling tussen 1955 en 2011*. IPSE Studies Research Reeks. Delft: IPSE Studies.
- Verhagen, J.J.L.M. (2005) *Waar vrijheid ophoudt en weer kan beginnen. 1995–2005: tien jaar Dienst Justitiële Inrichtingen*. Den Haag: Dienst Justitiële Inrichtingen.

Economie is wat economen doen

Het vakgebied Economie van de misdaad viert volgend jaar zijn vijftigjarig jubileum. Het vakgebied ontstond dankzij een nu klassiek artikel van Gary Becker (1968). Hij ontwikkelde een model dat het ‘aanbod van misdrijven’ als de uitkomst zag van mensen die de verwachte kosten en verwachte baten van het plegen van een misdrijf tegen elkaar afwegen. Om misdaad te bestrijden, zo volgt uit Beckers analyse, moet je zorgen dat de verwachte kosten van een misdrijf hoger worden of de verwachte baten lager. Bijvoorbeeld door zwaardere straffen en een hogere pakkans. Voor psychische of sociale stoornissen was in Beckers model geen plaats. Hij schreef: “a useful theory of criminal behavior can dispense with special theories of anomie, psychological inadequacies, or inheritance of special traits” (p. 170).

Vandaag, bijna vijftig jaar later, is de aandacht van economen voor psychologische factoren juist erg groot, en het economisch onderzoek naar misdaad vormt daarop geen uitzondering. Een mooi voorbeeld daarvan is de recente studie van Heller *et al.* (2017). Zij bestuderen de effecten van een programma genaamd *Becoming a Man*, dat beoogt om jongeren in Chicago met een hoge kans op crimineel gedrag en schooluitval te leren op een andere manier te reageren op situaties.

Een aansprekend voorbeeld van wat het programma inhoudt, is de ‘vuistoefening’. Jongeren worden ingedeeld in groepjes van twee. Eén van de twee houdt een bal in zijn vuist. De ander krijgt dertig seconden de tijd om de bal van zijn partner te krijgen. Je kunt raden wat er vervolgens gebeurt. Terwijl de een de bal stevig in zijn vuist vasthoudt, probeert de ander de bal met zo veel mogelijk kracht te ontfutselen. In de bespreking na afloop vraagt de groepsleider waarom niemand simpelweg aan de ander vroeg of hij de bal mocht hebben. Veel jongeren zeggen dat ze denken dat ze de bal op die manier nooit zouden krijgen. Maar als de groepsleider aan de jongens met bal vraagt wat ze gedaan zouden hebben als hun vriendelijk om de bal was gevraagd, bevestigen ze bijna allemaal dat ze de bal gewoon gegeven zouden hebben (“I would have given it; it’s just a stupid ball.”).

Het programma heeft spectaculaire effecten op de kans om gearresteerd te worden voor een misdrijf (dertig procent

ROBERT DUR

Hoogleraar aan de Erasmus
Universiteit Rotterdam

omlaag) en op de kans om de middelbare school af te maken (zes tot negen procentpunt omhoog). Omdat de kosten van het programma beperkt zijn, doorstaat het een kosten-batenafweging met glans.

Waarom werkt het programma? De auteurs bekijken een batterij aan mogelijke mechanismen en concluderen dat het vooral komt doordat jongeren minder varen op automatismen en wat meer tijd nemen om een situatie onder ogen te zien en na te denken over wat daarin de beste keuze is.

“Is dit economie?” hoor ik u denken – en ik dacht hetzelfde toen ik de eerste keer over deze studie hoorde tijdens een workshop in Rotterdam. Het *Becoming a Man*-programma heeft kenmerken van cognitieve gedragstherapie en de studie hoort

daarom misschien wel het best thuis in de psychologie. Of, gezien de doelstelling van het programma, in de criminologie.

Waarom pakken economen dit soort onderzoeken op? Je kunt evengoed de vraag stellen: Waarom hebben psychologen en criminologen dit laten liggen? Heller *et al.* (2017) geven in een uitgebreide appendix een overzicht van eerdere studies op dit gebied door psychologen en criminologen. Hun oordeel is niet mals. De meeste studies zijn correlatief en de weinige experimenten die zijn gedaan, zijn te kleinschalig en missen daarom power. Een van de weinige studies die wel de toets der kritiek kan doorstaan is Blattman *et al.* (2017), een studie van – inderdaad – twee economen en een psycholoog.

Economie is wat economen doen, wordt wel eens gezegd. Criminologen en psychologen laten vooralsnog volop ruimte om dat breed in te vullen.

LITERATUUR

Becker, G.S. (1968) *Crime and punishment: an economic approach*. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217.

Blattman, C., J. Jamison en M. Sheridan (2017) *Reducing crime and violence: experimental evidence on cognitive behavioral therapy in Liberia*. *American Economic Review*, te verschijnen.

Heller, S.B., A.K. Shah, J. Guryan *et al.* (2017) *Thinking, fast and slow? Some field experiments to reduce crime and dropout in Chicago*. *Quarterly Journal of Economics*, te verschijnen.

Uit 1984: De politieke economie van het slechte

“Economisten [...] willen niet oordelen, zeggen ze, en vervolgens begeven ze zich graag in seminormatieve bespiegelingen. Over de clandestiene produktie horen we vriendelijke dingen. Transacties waarbij de omzetbelasting wordt ontdoken kosten de fiscus weliswaar geld maar ze leiden ertoe dat „de optimale allocatie met betrekking tot ruil en produktie wordt hersteld”. De informele sector is flexibeler en dynamischer dan de formele. De kwaliteit van het zwarte werk zou vaak beter zijn. Er ontstaat door de illegale initiatieven werk, produktie en inkomen dat anders, gegeven de heersende verbodsbepalingen en de prohibitieve belastingen, onmogelijk zou zijn geweest. Sjoemelen, knoeien en oplichten worden door sommige waarnemers zelfs gezien als even zo vele vormen van depressiebestrijding. De depressie zou een statistisch misverstand zijn, ontstaan doordat de officiële waarnemers zich baseren op officiële cijfers.”

[...]

“Volgens mij is het geen opzet dat de economische professe de smoesjes levert waarmee iedere vrije jongen zijn handel kan goedpraten. Het is een uitvloeisel van het tautologische uitgangspunt dat individuen doen wat zij doen en de verleidelijke maar foute conclusie daarvan, dat het wel in orde zal zijn wat zij doen. Milton Friedman levert het sterkste voorbeeld: de overheid mag de drugs niet verbieden, want de gebruiker moet zelf weten welke goederen hij consumeert; wie de kwaliteit niet vertrouwt moet de stoffen maar laten onderzoeken door een laboratorium in de vrije markt. De narcotica-brigade ware, samen met de keuringsdienst, af te schaffen.

Dit type micro-economie lijkt mij wat beperkt. De redenering veronachtzaamt de externe effecten van de criminaliteit, en, belangrijker, de schade aan de rechtsorde. De rechtsorde is een collectief goed dat wordt voortgebracht tegen hoge kosten en dat gemakkelijk kan worden beschadigd. Wie dit vergeet komt licht tot de bewering dat, bij voorbeeld, de clandestiene wapenproduktie de welvaart verhoogt - het nationale inkomen wordt er immers groter door. Dit lijkt een neutraal, waarde vrij oordeel en de halve verdediger van zo'n misdrijf zal stellig opwerpen dat hij geen morele uitspraken doet. Op dezelfde manier

zou iemand kunnen volhouden dat het stelen en verhandelen van honderdduizenden fietsen per jaar geen economische schade meebrengt. Nee, want het nationale inkomen wordt er niet door verkleind (eerder vergroot) en de bestaande fietsenvoorraad wordt wellicht wat „beter” over de bezitters gespreid: arme mensen kunnen een goedkoop rijwiel kopen.” [...]

“Voordat een begin van een volledige kosten-batenanalyse is gemaakt moeten economen geen apologetische uitspraken doen over de „kwaliteit” van de „informele sector”, de „verbetering van de allocatie”, het „scheppen van werk”, de „depressiebestrijding” die uitgaat van wetsovertredingen.” [...] “Opdat de economen zich zelf niet in diskrediet brengen.”

JAN PEN

Pen, J. (1984) De politieke economie van het slechte. ESB, 69(3486), 1187.

VAN ZANTEN

Roger Klaassen

GRENSNUT

Economisch gedrag op televisie

Hoe kiezen mensen als er veel op het spel staat? Zien we de homo economicus in zijn ware gedaante, of toch vooral een sociaal wezen met beperkte rationaliteit? In een meerjarig onderzoeksproject, gefinancierd door NWO, zal ik samen met Dennie van Dolder en anderen spelshows gebruiken om economisch gedrag te analyseren. Door de grote geldprijzen en de herhaling van afgebakende keuzeproblemen zijn sommige spelshows unieke gedragsexperimenten die antwoorden verschaffen in het debat over de externe validiteit van conventionele experimenten.

MARTIJN VAN DEN ASSEM

Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Martijn van den Assem heeft van NWO een VIDI-beurs ontvangen om met behulp van spelshows economisch gedrag te analyseren en inzicht te verschaffen in de externe validiteit van conventionele experimenten.

Begrip van besluitvorming is een essentieel aspect van de economische wetenschap. Met de opkomst van gedragseconomie zijn de grenzen met andere disciplines vervaagd, en werd economisch onderzoek verrijkt met inzichten uit vakgebieden als psychologie, sociologie en neurowetenschappen. Deze kruisbestuiving heeft geleid tot een beter inzicht in onder andere risicogedrag, intertemporele keuzes en coöperatie. De nieuwe kennis heeft niet alleen academische waarde, maar is ook onmisbaar voor overheid en bedrijfsleven. Zonder te weten hoe mensen zich onder verschillende omstandigheden gedragen en wat hen drijft zijn interventies immers nauwelijks meer dan een slag in de lucht.

Er bestaat echter ook scepsis over gedragseconomisch onderzoek. Veel van wat we weten over individuele besluitvorming is niet gebaseerd op onderzoek in de 'echte' wereld, maar op laboratoriumexperimenten. Critici zetten vraagtekens bij de externe validiteit van deze onderzoeksmethode, en vragen zich dus af of de resultaten wel generaliseerbaar zijn (Levitt en List, 2007; 2008; Falk en Heckman, 2009; Camerer, 2015).

De belangrijkste zorg is dat experimenten vaak geen substantiële financiële prikkels kennen, wat de vraag oproept of de bevindingen anders zouden zijn geweest als er grotere bedragen op het spel hadden gestaan. De generaliseerbaarheid zou ook te wensen overlaten omdat de deelnemers

meestal studenten zijn die zich vrijwillig hebben aangemeld voor een bepaalde studie of voor het experiment zelf. Zo'n bijzondere groep zou zich wellicht anders gedragen dan een dwarsdoorsnede van de samenleving. Daarnaast worden gedragsexperimenten doorgaans uitgevoerd in de anonimiteit van een sobere computerzaal of van zogenaamde *cubicles*, terwijl beslissingen in het dagelijks leven meestal onder andere omstandigheden worden genomen en vaak in beperkte of grote mate publiek zijn (Baltussen *et al.*, 2016).

SPELSHOWONDERZOEK

Ik hanteer een andere aanpak. Praktisch gezien is het onmogelijk om gedrag onder alle denkbare condities te bestuderen. Een efficiënte manier om toch te bepalen of een gedragspatroon algemeen van aard is, is om het gedrag in een beperkt aantal sterk uiteenlopende situaties te vergelijken. Televisiespellen kunnen daarbij goed van pas komen: anders dan bij laboratorium- en veldonderzoek kan met sommige spelshows een diverse groep mensen worden bestudeerd, in een situatie met extreme zichtbaarheid en – in het bijzonder – met grote geldprijzen. Televisiespellen worden vaak onder vergelijkbare omstandigheden herhaald, met dezelfde welomlijnde regels. Omdat ze buiten de invloedssfeer van onderzoekers vallen, kunnen ze worden gezien als 'natuurlijke' experimenten.

Het wetenschappelijke nut van spelshows is eerder al door anderen opgemerkt. Zo keken bijvoorbeeld Beetsma en Schotman (2001) op basis van het decennialang in Nederland populaire *Lingo* naar risicogedrag, onderzochten Levitt (2004) en Antonovics *et al.* (2005) discriminatie in *The Weakest Link* (*De Zwakste Schakel* in Nederland), en hebben Bennett en Hickman (1993), Berk *et al.* (1996) en Tenorio en Cason (2002) diverse aspecten van strategisch gedrag geanalyseerd aan de hand van de internationaal

In de rubriek 'Grensnut' beschrijven economen die een onderzoeksbeurs hebben ontvangen hun grensverleggende onderzoek. De rubriek beoogt te laten zien hoe economen met nieuwe benaderingen hiaten in de bestaande economische kennis invullen. De rubriek is een aanvulling op het 'Canon van de economie', waarin economen beschrijven wat we door de jaren heen geleerd hebben over een bepaald onderwerp.

succesvolle show *The Price is Right* (*Prijzenlag* in Nederland). Van den Assem en Van Dolder (2012) bespreken diverse eerdere spelshow-onderzoeken naar coöperatie.

VOORBEELDEN

Zelf heb ik samen met collega's aan de hand van televisiespellen onder andere risicogedrag, onderhandelingsgedrag en coöperatie bestudeerd.

In de Nederlandse versie van *Deal or No Deal* (bij ons: *Miljoenenjacht*) heeft de speler een van de zesentwintig koffers uitgekozen. De prijs in de koffer kan vijf miljoen euro zijn, maar ook een cent of een van de bedragen tussen die extremen in. In iedere ronde wordt een aantal niet-gekozen koffers geopend, waardoor de verwachtingen die de speler heeft over de inhoud van de koffer, veranderen. Aan het einde van iedere ronde krijgt de speler de mogelijkheid een bod op zijn koffer te accepteren (*deal*), of door te spelen en extra koffers te openen in de hoop op een hoger bod in een volgende ronde of een groot bedrag in de eigen koffer (*no deal*). Wat we vonden is dat het risicogedrag van de deelnemers pad-afhankelijk is, waarbij zij vooral na verliezen bereid zijn om risico te nemen (Post *et al.*, 2008). Onze analyse liet daarmee voor het eerst zien dat *prospect theory* – de theorie over risicogedrag van Daniel Kahneman en wijlen Amos Tversky – risicogedrag ook beter beschrijft dan de eeuwenoude en veelgebruikte verwachtheutstheorie als er grote geldbedragen op het spel staan.

In de Britse spelshow *Divided* draait het om onder-

Divided is meedogenloos, maar biedt een unieke kans om te onderzoeken hoe mensen onderhandelen als meerdere jaarsalarissen op het spel staan

handelen. In het eerste deel van het spel bouwen de drie kandidaten samen een jackpot op met het beantwoorden van quizvragen. In het tweede deel heeft de producent deze jackpot verdeeld in drie zeer ongelijke fracties die respectievelijk ongeveer zestig, dertig en tien procent ervan bedragen, en moeten de kandidaten het eens worden over wie welk deel mee naar huis neemt. Wanneer de spelers het niet onmiddellijk unaniem met elkaar eens zijn, hebben ze honderd seconden de tijd om alsnog tot overeenstemming te komen. Iedere seconde die verstrijkt kost hun één procent van de prijzenpot, na honderd seconden is er niks meer over. Het is een meedogenloos spel, maar ook een unieke kans om onderhandelingsgedrag te onderzoeken in een situatie waarin per persoon meerdere maand- of zelfs jaarsalarissen op het spel staan, met face-to-face-communicatie en kostbare onderhandelingstijd. Iedere speler heeft juridisch dezelfde aanspraak op het geld, maar wat we vinden is dat zowel gedrag als uitkomsten in belangrijke mate worden bepaald door percepties van wat eerlijk is.

Spelers die meer bijdroegen aan de jackpot claimen meer, doen minder snel concessies, en nemen meer geld mee naar huis (Van Dolder *et al.*, 2015). Deze bevindingen staan op gespannen voet met de opvatting dat voor eerlijkheid geen rol is weggelegd als er groot geld te verdienen valt (Rabin, 1993; Telsler, 1995; Levitt en List, 2007).

In een andere Britse spelshow, *Golden Balls*, spelen twee finalisten voor gemiddeld 13.000 pond *split or steal*, een spel dat erg lijkt op het beroemde gevangenendilemma. De kandidaten kiezen tegelijkertijd of ze de jackpot willen 'delen' of 'stelen'. Als ze beiden stelen, dan staan ze met lege handen, als ze beiden delen, dan wordt de jackpot daadwerkelijk gedeeld, en als de één steelt en de ander deelt dan pakt de steler alles. Onze belangrijkste bevindingen zijn dat spelers relatief lijken te denken over de waarde van geld, dat ze niet zelfzuchtiger worden bij grotere bedragen, dat ze reciprociteit vertonen (spelers straffen tegenwerking eerder in de aflevering af door te stelen), en dat hun beloftes een sterke voorspellende kracht hebben (Van den Assem *et al.*, 2012). Behalve inzicht in coöperatief gedrag bij grote geldbedragen levert het format ook vermakelijke televisie op, en het is daarom zeker de moeite waard om wat van het op internet te vinden materiaal te bekijken.

NADELEN

Uiteraard kleven er ook nadelen aan het gebruik van televisiespellen. Wie heel sceptisch is, zou kunnen twijfelen aan de echtheid van spelshows. Ik deel die zorg niet: de reputatie van producenten en zenders is zeer waardevol en staat bij misleiding door gebruik van acteurs of verborgen manipulatie direct op het spel. Het is wel zo dat vaak slechts een deel van wat zich heeft afgespeeld wordt uitgezonden. De kijker kijkt maar door het oog van één camera tegelijk, en de redactie zal in het materiaal hebben geknipt om de aflevering een bepaalde duur te geven. Een ander punt dat regelmatig wordt opgevoerd, is het ongewone van de studiosetting met publiek, camera's, belichting en presenter. Het is echter juist mede de ongewone setting die de spelshow-methode complementair maakt ten opzichte van conventionele methodes: de robuustheid van gedragspatronen kan erdoor worden getoetst. Voor risicogedrag hebben we de invloed van de studiosetting aan de hand van experimenten gericht onderzocht en we vonden dat mensen er voorzichtiger door worden (Baltussen *et al.*, 2016). De studiosetting was echter niet van invloed op het kwalitatieve patroon van pad-afhankelijkheid, de belangrijkste uitkomst die het onderzoek met *Deal or No Deal* had opgeleverd.

De zorg die het meest serieus genomen moet worden, betreft de aanwezigheid van selectiemechanismen. Hierdoor zouden onevenredig veel kandidaten met bepaalde eigenschappen worden geobserveerd: kandidaten zullen zich meestal eerst op een bepaalde manier moeten aanmelden (zelfselectie), daarna vindt selectie door de producent plaats, en als onderdeel van de show zelf kunnen vervolgens ook weer selectiemechanismen van kracht zijn. Zolang die eigenschappen niet op een plausibele manier directe of indirecte determinanten zijn van de effecten of parameters die onderwerp van onderzoek zijn, is er niets aan de hand, maar omwille van zorgvuldigheid dient de

mogelijkheid van verborgen selectie-effecten wel altijd een aandachtspunt te zijn bij de interpretatie van resultaten. Wat overigens niet vergeten mag worden, is dat het deelnemersveld van spelshows doorgaans een stuk representatiever is voor de gehele populatie dan de kenmerkende populatie van studenten in conventionele experimenten, en dat ook conventionele experimenten gehinderd worden door selectieproblematiek.

NIEUWE PROJECTEN

Tot dusver hebben de onderzoeken van mijn collega's en mij laten zien dat spelshowkandidaten maar weinig gemeen hebben met de gevierde homo economicus, en daarmee weinig steun opgeleverd voor de stelling dat het stelselmatige 'niet-economische' gedrag dat gevonden is door psychologen en gedragseconomen geen rol speelt bij voldoende grote prestatieprikkels. De discussie over externe validiteit ligt echter zeker nog niet achter ons, en ik hoop deze discussie met behulp van spelshows de komende jaren vooruit te brengen met mijn VIDI-onderzoek naar onder andere competitief gedrag, strategisch gedrag, geefgedrag en coöperatie.

Voor de coöperatie-projecten zal ik opnieuw gebruikmaken van *Golden Balls*, onder andere om meer onderzoek te doen naar de rol van communicatie (Turmunkh *et al.*, 2016). In eerdere studies is communicatie vooral binair: een speler doet wel of niet een belofte. In het dagelijkse leven kunnen mensen hun eigen woorden kiezen en zijn de mogelijkheden dus veel rijker, en dat geldt ook voor onze spelshow. Spelers praten kort met elkaar voordat ze hun keuze maken. We gaan er net als in de psychologie-literatuur van uit dat zij een schuldgevoel en aangetast zelfbeeld krijgen van leugens, en daarom liever zo min mogelijk liegen. We hebben een classificatie ontwikkeld die de opmerkingen van de spelers indeelt naar het gemak waarmee zij voor zichzelf of naar anderen kunnen ontkennen dat ze gelogen hebben wanneer ze uiteindelijk voor stelen kiezen. Uit de voorlopige bevindingen blijkt dat de 'hardheid' van beloftes een goede voorspeller is van coöperatief gedrag, en dat de niet-binaire kijk op communicatie dus extra inzicht verschaft in de informatieve waarde van *cheap talk* (Farrel en Rabin, 1996).

TOT SLOT

Spelshows kunnen een waardevolle aanvulling zijn op de gebruikelijke manieren waarop economen onderzoek doen naar individueel keuzegedrag. Met mijn VIDI-onderzoek hoop ik de komende jaren het begrip van economisch gedrag vooruit te brengen. En, toegegeven, het doen van onderzoek met televisiespellen is ook gewoon hartstikke leuk.

LITERATUUR

- Antonovics, K., P. Arcidiacono en R. Walsh (2005) Games and discrimination: lessons from The Weakest Link. *Journal of Human Resources*, 40(4), 918–947.
- Assem, M.J. van den, en D. van Dolder (2012) Coöperatie in spelshows. In: V.I. Buskens en W.A.F. Maas (red.) *Samenwerking in sociale dilemma's*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 209–234.
- Assem, M.J. van den, D. van Dolder en R.H. Thaler (2012) Split or steal? Cooperative behavior when the stakes are large. *Management Science*, 58(1), 2–20.
- Baltussen, G., M.J. van den Assem en D. van Dolder (2016) Risky choice in the limelight. *The Review of Economics and Statistics*, 98(2), 318–332.
- Beetsma, R.M.W.J. en P.C. Schotman (2001) Measuring risk attitudes in a natural experiment: data from the television game show Lingo. *The Economic Journal*, 111(474), 821–848.
- Bennett, R.W. en K.A. Hickman (1993) Rationality and The Price is Right. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 21(1), 99–105.
- Berk, J.B., E. Hughson en K. Vandezande (1996) The price is right, but are the bids? An investigation of rational decision theory. *The American Economic Review*, 86(4), 954–970.
- Camerer, C.F. (2015) The promise and success of lab-field generalizability in experimental economics: a critical reply to Levitt and List. In: G. Fréchetten en A. Schotter (red.) *Handbook of Experimental Economic Methodology*. New York: Oxford University Press, 249–295.
- Dolder, D. van, M.J. van den Assem, C.F. Camerer en R.H. Thaler (2015) Standing united or falling divided? High stakes bargaining in a TV game show. *The American Economic Review, Papers and Proceedings*, 105(5), 402–407.
- Falk, A. en J.J. Heckman (2009) Lab experiments are a major source of knowledge in the social sciences. *Science*, 326(5952), 535–538.
- Farrel, J. en M. Rabin (1996) Cheap talk. *The Journal of Economic Perspectives*, 10(3), 103–118.
- Levitt, S.D. (2004) Testing theories of discrimination: evidence from Weakest Link. *Journal of Law and Economics*, 47(2), 431–453.
- Levitt, S.D. en J.A. List (2007) What do laboratory experiments measuring social preferences reveal about the real world? *The Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 153–174.
- Levitt, S.D. en J.A. List (2008) Homo economicus evolves. *Science*, 319(5865), 909–910.
- Post, G.T., M.J. van den Assem, G. Baltussen en R.H. Thaler (2008) Deal or no deal? Decision making under risk in a large-payoff game show. *The American Economic Review*, 98(1), 38–71.
- Rabin, M. (1993) Incorporating fairness into game theory and economics. *The American Economic Review*, 83(5), 1281–1302.
- Telser, L.G. (1995) The ultimatum game and the law of demand. *The Economic Journal*, 105(433), 1519–1523.
- Tenorio, R. en T.N. Cason (2002) To spin or not to spin? Natural and laboratory experiments from The Price Is Right. *The Economic Journal*, 112(476), 170–195.
- Turmunkh, U., M.J. van den Assem en D. van Dolder (2016) Communication and cooperation in a high stakes TV game show. Working paper.

In het kort

- ▶ Sommige spelshows zijn natuurlijke gedragsexperimenten.
- ▶ Spelshowonderzoek is een aanvulling op de gebruikelijke onderzoeksmethoden.
- ▶ Spelshowkandidaten hebben meestal weinig gemeen met de homo economicus.

Armoederisico vrouwen na scheiding minder groot

Door de toegenomen economische zelfstandigheid lopen gescheiden vrouwen nu minder risico in armoede te geraken dan tien jaar geleden. Wel hebben ze nog steeds te maken met een koopkrachtverlies. Mannen ook, maar hun inkomenspositie blijft na een scheiding beter dan die van vrouwen.

MARION VAN DEN BRAKEL

Onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

KOOS ARTS

Onderzoeker bij het CBS

Het verhogen van de arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid van met name vrouwen staat hoog op de politieke agenda. Niet alleen het emancipatiebelang speelt hierbij een rol, maar ook economische motieven zoals het bekostigen van de gevolgen van de vergrijzing. Daarnaast lopen vrouwen die niet economisch zelfstandig zijn bij het wegvallen van de partner een risico op armoede en kunnen zij afhankelijk worden van bijstand (Tweede Kamer, 2013; Ministerie van OCW, 2016). Eerder onderzoek wees uit dat vrouwen in de jaren negentig door een scheiding fors aan koopkracht inboetten, terwijl mannen er juist op vooruit gingen (Bouman, 2004).

Door de toegenomen arbeidsparticipatie en economische zelfstandigheid van vrouwen (Merens en Van den Brakel, 2014) rijst de vraag in hoeverre de financiële gevolgen van een scheiding bij vrouwen nog nadelig zijn. Onderzocht is in welke mate economische zelfstandigheid een rol speelt bij de inkomenspositie van het gezin wat betreft mannen en vrouwen na een scheiding, en of die positie is veranderd tussen 2004 en 2014. Dat is gedaan op basis van de belastinggegevens van alle inwoners van Nederland uit de CBS-Inkomensstatistiek 2006–2014. Voor de eerdere jaren is er gebruikgemaakt van het Inkomenspanelonderzoek (IPO), bestaande uit een steekproef van circa 250.000 mensen. Kader 1 bespreekt de onderzoeksmethode.

KOOPKRACHTVERLIES BIJ SCHEIDING

Net als in de jaren negentig hadden mannen die scheidten in vrijwel het hele eerste decennium van deze eeuw te maken met een koopkrachtwinst (Bouman, 2004). Pas in 2010, tijdens de crisis, sloeg dit om. Bij vrouwen lag het koopkrachtverlies voortdurend boven de twintig procent. In 2014 was het koopkrachtverlies van gescheiden mannen in doorsnee 0,2 procent, van vrouwen bijna 25 procent (tabel 1). Een nieuwe partner maakt daarbij veel uit: mannen en vrouwen die na hun scheiding opnieuw een relatie kregen, gingen er doorgaans in koopkracht op vooruit. Bij degenen die alleen of als alleenstaande ouder verder gingen, verloren vooral de vrouwen fors aan koopkracht. Dit komt doordat mannen doorgaans een hoger inkomen hebben dan vrouwen, die meestal parttime of helemaal niet werken (Merens en Van den Brakel, 2014). Bovendien gaan de kinderen meestal bij de moeder wonen, terwijl de vader alleen

Onderzoeksmethode

KADER 1

De financiële gevolgen van een echtscheiding zijn onderzocht voor de periodes: 2002–2004 en 2004–2006 (steekproefdata) en 2006–2008, 2008–2010, 2010–2012 en 2012–2014 (integrale gegevens). De onderzoekspopulatie bestaat jaarlijks uit circa 52.000 personen. Iemand wordt als gescheiden beschouwd wanneer de burgerlijke staat van haar of hem eind $t-1$ (bijvoorbeeld 2012) gehuwd of geregistreerd partner was, terwijl dat eind t (bijvoorbeeld 2013) niet meer zo was – en men evemin verweduwd was. Volgens deze afbakening zijn de ex-partners in ieder geval een deel van jaar t nog samen, en daarmee is het inkomen van dat jaar niet representatief voor de financiële status na de scheiding. Daarom is hiervoor uitgegaan van het inkomen in het jaar $t+1$ (bijvoorbeeld 2014).

achterblijft (CBS, 2016a). Hij hoeft zijn inkomen dan niet meer volledig met vrouw en kind(eren) te delen, terwijl zij zijn hogere inkomen moet ontberen.

Kinderalimentatie blijkt het koopkrachtverlies van gescheiden vrouwen te dempen naar 21 procent, terwijl dat van mannen oploopt naar 3 procent. Aangezien kinderalimentatie belastingvrij is, ontbreekt informatie hierover in de Inkomensstatistiek. Daarom is in de onderzoekspopulatie van 2012–2014 het besteedbaar inkomen aangepast op basis van gegevens over het aantal scheidingen waarbij sprake is van alimentatie na tussenkomst van een rechter en het gemiddelde bedrag aan alimentatie (CBS StatLine, 2016).

ECONOMISCHE ZELFSTANDIGHEID DEMPT NADELIGE FINANCIËLE GEVOLGEN SCHEIDING

Wanneer vrouwen economisch zelfstandig zijn – gedefinieerd als: minstens het bijstandsniveau verdienen van een alleenstaande (in 2014 netto 920 euro per maand) – is het koopkrachtverlies bij een scheiding relatief groot. Dit komt doordat de economische zelfstandigheid van een vrouw vaak samengaat met een hoog inkomen van de partner (Van den Brakel, 2014; CBS, 2015). Het wegvallen van het inkomen van de partner raakt economisch zelfstandige vrouwen dus relatief hard in de portemonnee. Wel houden zij na een scheiding een hoger gemiddeld koopkrachtniveau over dan economisch niet-zelfstandige vrouwen.

Economisch niet-zelfstandigen komen door een scheiding vaker onder de lage-inkomensgrens (CBS, 2016b) terecht dan economisch zelfstandigen. Vooral bij vrouwen is het verschil groot. Het aandeel vrouwen dat door de scheiding onder de lage-inkomensgrens terechtkomt, nam na een daling in 2008 weer toe en lag in 2014 op bijna 22 procent.

LITERATUUR

Bouman, A.M. (2004) Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw. *Bevolkingstrends*, 2e kwartaal 2004.

Brakel, M. van den (2014) *Economic independence of women in the Netherlands*. Presentatie bij UNECE Work Session on Gender Statistics, Genève 19–21 maart 2014.

CBS (2015) *Financiële kwetsbaarheid gaat vaak samen met korte werkweek*. CBS-persbericht, 29 juni 2015.

CBS (2016a) *Bijna twee op de tien kinderen wonen niet bij vader*. CBS-nieuwsbericht 17 juni.

CBS (2016b) *Welvaart in Nederland 2016*. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

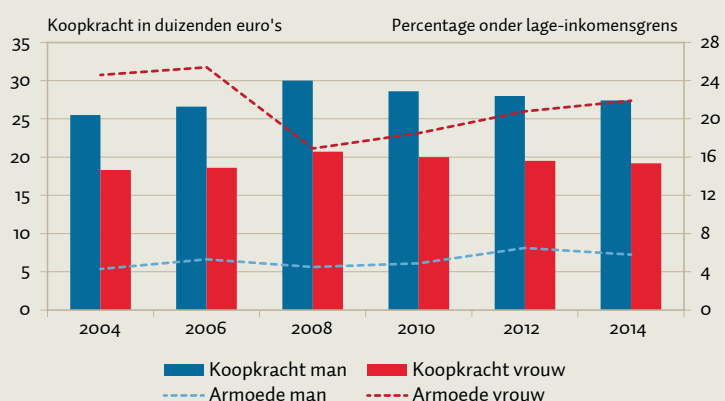
CBS StatLine (2016) *Maandelijkse kinderalimentatie 2001-2013*. Tabel te vinden op <http://statline.cbs.nl>.

Merens, A. en M. van den Brakel (2014) *Emancipatiemonitor 2014*. Den Haag/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

Ministerie van OCW (2016) *Voortgang Emancipatiebeleid*. Kamerbrief 21 januari 2016.

Tweede Kamer (2013) *Hoofdpijnenbrief emancipatiebeleid 2013–2016*. Brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer van 10 mei 2013. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 30420, nr. 177.

Koopkracht (in prijzen van 2014) na en armoederisico bij scheiding

FIGUUR 1

Bron: CBS

Ook bij mannen werd de daling in 2008 gevolgd door een stijging (figuur 1). Deze ontwikkelingen liepen in de pas met de aanvankelijk groeiende economische zelfstandigheid, die sinds 2008 bij vrouwen stabiliseerde en bij mannen afnam. Sinds de crisis nam bovendien het risico op armoede voortdurend toe, vooral bij eenoudergezinnen (CBS, 2016b). Het inkomen van gescheiden mannen kwam bijna 2000 euro hoger uit dan in 2004. Bij gescheiden vrouwen lag het bijna 1000 euro hoger. Bij beide seksen verbeterde in tien jaar tijd dus ook het inkomensniveau na de scheiding.

Koopkrachtmutatie en armoederisico bij een scheiding (in procenten)

TABEL 1

	Koopkrachtmutatie		Onder lage-inkomensgrens	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Totaal	-0,2	-24,8	6	22
Geen kinderen voor de scheiding				
Alleenstaand na scheiding	-12,7	-31,6	8	28
Lid paar na scheiding	-0,9	1,5	5	4
Wel kinderen voor de scheiding				
Alleenstaand na scheiding	9,6	-30,2	6	22
Alleenstaande ouder na scheiding	-2,8	-26,2	4	24
Lid paar na scheiding	13,4	4,2	4	7
Economisch zelfstandig				
Ja	1,3	-25,9	3	9
Nee	-4,6	-23	14	36

Bron: CBS

In het kort

- ▶ Vrouwen verliezen bij een scheiding nog altijd meer aan koopkracht dan mannen.
- ▶ Dankzij hun toegenomen economische zelfstandigheid komen bij een scheiding minder vrouwen in armoede terecht dan tien jaar geleden.

Statistiek

Nagelaten vermogen gedaald

ECONOMIE & SAMENLEVING

Tussen 2011 en 2014 is het totale nagelaten vermogen gedaald. In 2011 was dat nog 15,1 miljard euro, maar in 2014 lieten ruim 138.000 overledenen bijna 13,6 miljard euro aan vermogen na. Dat vermogen bestaat uit 16,4 miljard aan bezittingen minus 2,8 miljard aan schulden. De verschillen in de omvang van het nagelaten vermogen zijn groot. Het mediane nagelaten vermogen kwam in 2014 uit op 19.600 euro. Maar terwijl 13 procent in 2014 een nagelaten vermogen had van 200.000 euro of meer, liet 6 procent van de overledenen per saldo een schuld na.

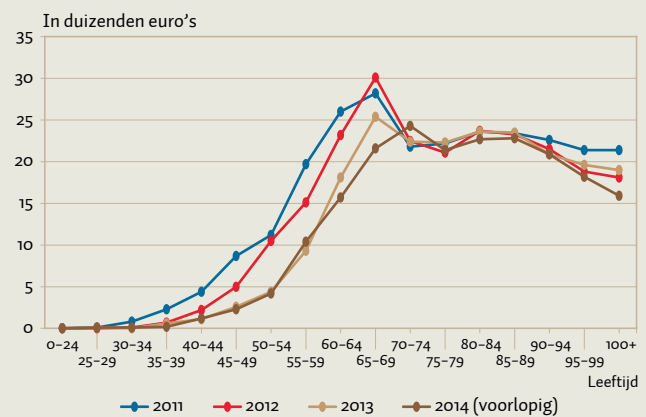
Het nagelaten vermogen vormt grofweg een afspiegeling van het vermogen over leeftijdsgroepen (figuur). Erfelers jonger dan 60 jaar lieten in doorsnee minder dan 11.000 euro na. Mensen die op oudere leeftijd overlijden hebben langer de tijd gehad om vermogen op te bouwen en 65-plussers lieten daardoor meestal meer dan 20.000 euro na. De verschillen tussen de cohorten 65-plussers zijn te verklaren door generatieverschillen. Door het lagere huishoudinkomen van vooroorlogse generaties konden relatief weinig huishoudens vermogen bijeen sparen. De naoorlogse generatie kon meer vermogen opbouwen door een hoger looninkomen, de groei van het aantal tweeverdieners en de groei van het eigenwoningbezit. Nu onder de oudere erfelers zich vaker mensen uit de naoorlogse generatie bevinden, verschuift de piek van het hoogste nagelaten vermogen van overledenen tussen de 65 en 70 jaar in de periode 2011–2013 naar erfelers tussen 70 en 75 jaar in 2014.

De woning vormde ook in 2014 het belangrijkste vermogensbestand-

deel, maar de gemiddelde waarde van de nagelaten woning is gedaald van 157.000 tot 136.000 euro. En bij 60 procent van de erfelers rustte in 2014 een hypotheekschuld op de eigen woning. De mediane nagelaten hypotheekschuld steeg tussen 2011 en 2014 van 50.000 naar 53.000 euro.

• DANIEL HERBERS (CBS)

Nalatenschappen, mediane bedrag naar leeftijd, 2011–2014

Bron: CBS

Verschuivingen in staatspapier door opkoopprogramma

FINANCIËLE MARKTEN

Vanaf maart 2015 kopen centrale banken uit het eurogebied staatspapier met een resterende looptijd tussen de 2 en 30 jaar vanuit het ECB-opkoopprogramma. Hierdoor steeg het houderschap van het Nederlandse staatspapier van De Nederlandsche Bank (DNB) van december 2014 trendmatig en kwam het eind september 2016 uit op 44 miljard euro (gemeten naar nominale waarde), tegenover 3 miljard euro vóór aanvang van het opkoopprogramma. Het aandeel van DNB in het Nederlandse staatspapier is daardoor gestegen van 1 naar 13 procent van de totale overheidsschuld.

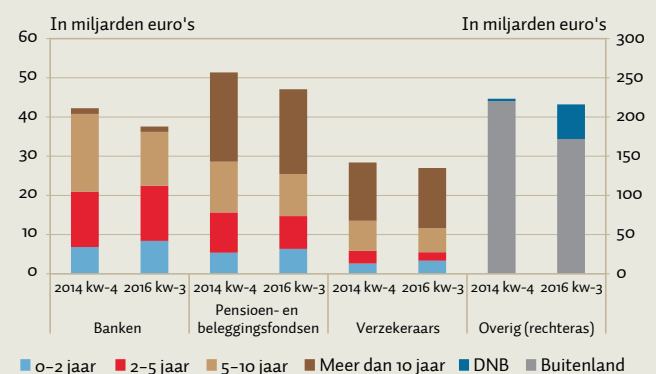
De invloed van het ECB-opkoopprogramma op het houderschap van Nederlands staatspapier in de private sector in Nederland lijkt beperkt. Het totale houderschap is vanaf december 2014 met 10 miljard euro gedaald en is terug te voeren tot alle binnenlandse sectoren.

Figuur 1 geeft de verdeling weer van het bezit van Nederlands staatspapier naar resterende looptijd in nominale waarde. In tegenstelling tot het langlopend papier zijn de posities met een resterende looptijd korter dan 2 jaar toegenomen met 3,3 miljard euro. Traditioneel wordt staatspapier met een lange looptijd in belangrijke mate aangehouden door zowel pensioenfondsen en beleggingsinstellingen als verzekeraars. Deze sectoren hebben een sterke behoefte aan langlopende activa vanwege langlopende verplichtingen. De posities van pensioenfondsen en beleggingsinstellingen in Nederlands staatspapier met een resterende looptijd van meer dan tien jaar namen licht af en die van verzekeraars namen licht toe.

De grootste verandering als gevolg van het ECB-opkoopprogramma is zichtbaar in het bezit van buitenlandse beleggers. Hun totale bezit is

met 48 miljard euro afgenomen van 220 miljard euro naar 172 miljard euro, als we in acht nemen dat de hoeveelheid uitstaand staatspapier met 17 miljard euro in dezelfde periode is verminderd. De afname van buitenlandse posities betreft voornamelijk staatspapier met een korte resterende looptijd van minder dan 5 jaar. Daarmee hielden buitenlandse beleggers eind september 2016 circa 52 procent van het Nederlandse staatspapier in bezit. • MARTIJN BOERMANS EN PATRICK MEIJERS (DNB)

Bezit Nederlands staatspapier naar resterende looptijd

Bron: DNB

Subsidieaanvragen voor hernieuwbare energie

ENERGIE & MILIEU

De Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE+) beoogt de uitrol van hernieuwbare energie in Nederland te stimuleren door het verschil tussen de kostprijs van hernieuwbare energie ('basisbedrag') en de marktwaarde van de geleverde energie te compenseren. De efficiëntie van de regeling heeft betrekking op de subsidies die worden verstrekt voor de productie van hernieuwbare energie. Eén van de efficiëntiebevorderende eigenschappen van SDE+

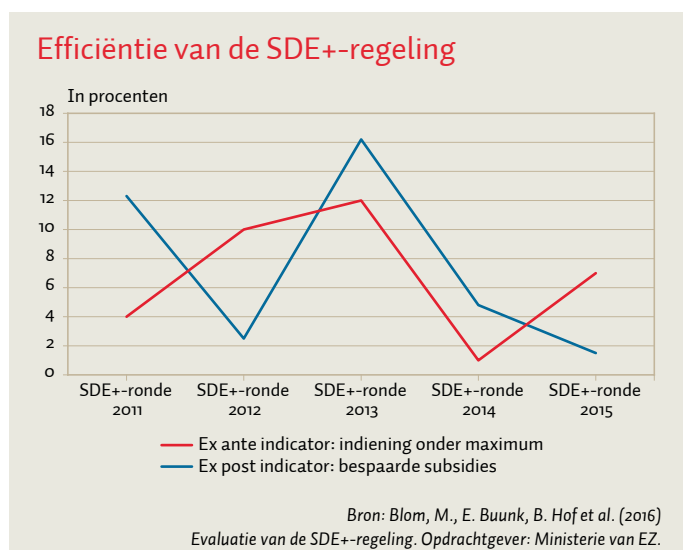
betreft de mogelijkheid dat bedrijven subsidie kunnen aanvragen in de vrije categorie, dat wil zeggen: onder het maximale basisbedrag van de betreffende technologie. Dit bespaart subsidies. Bedrijven nemen dan genoegen met minder subsidie, maar maken daardoor wel een grotere kans op toekenning van subsidie. De figuur illustreert deze efficiëntiebevorderende eigenschap met twee indicatoren.

De ex ante efficiëntie-indicator laat zien dat er per SDE+-ronde tussen de 1 en 12 procent onder het maximale basisbedrag wordt ingediend. De prikkel om onder het maximale basisbedrag in te dienen was duidelijk het laagst in de ronde 2014. Dit wordt bevestigd doordat deze ronde de langste tijd tussen openstelling en overtekening kende.

De ex post efficiëntie-indicator is de gerealiseerde besparing op de subsidieaanvragen die in de periode 2011-2015 tot productie van hernieuwbare energie hebben geleid. Deze indicator beweegt tussen de 2 en 16 procent. De SDE+-ronde 2013 heeft net als bij de ex ante efficiëntie-indicator de hoogste waarde en de SDE+-ronde 2014 een van de laagste waarden.

De ex post efficiëntie-indicator geeft over de hele periode een gemiddelde waarde van 11 procent. Achter dit percentage liggen grote verschillen tussen de verschillende technologieën om hernieuwbare energie te produceren. Opvallend is dat technologieën met een relatief lage energieproductie juist gepaard gaan met een relatief hoge waarde van de ex post indicator. Zo besparen exploitanten van zonne-energie 47 procent ten opzichte van de maximale subsidie, terwijl dat één van de technologieën is met de laagste productie. Een uitzondering hierop is Wind op Land.

• **BERT HOF** (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK)

Hoger arbeidsaanbod drijft werkloosheid eurozone

ARBEIDSMARKT

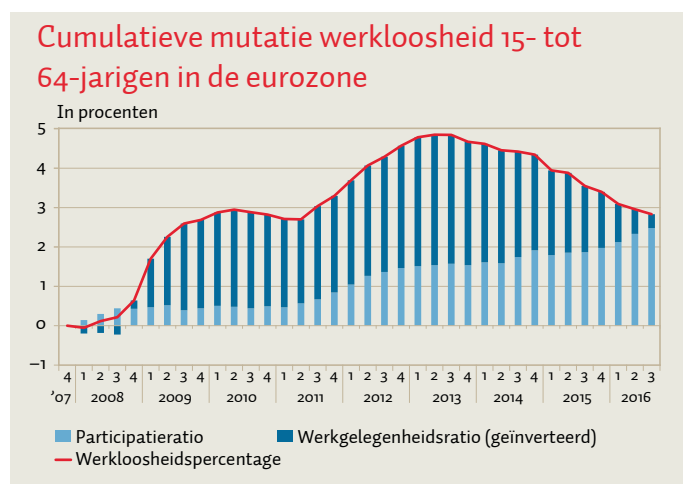
Tijdens de grote recessie is de werkloosheid in de eurozone opgelopen, maar vanaf 2013 is ze in solide tempo weer gedaald.

Een verdere analyse kan ons leren of vraag- of aanbodfactoren dominant zijn geweest bij de werkloosheidsontwikkeling in de eurozone. Het werkloosheidspercentage kan stijgen omdat het deel van de bevolking dat actief op zoek is naar een baan groter wordt (dus een toename van de participatieratio) of omdat het deel van de actieve bevolking dat een baan heeft afneemt (dus een daling van de werkgelegenheidsratio). Wanneer de participatieratio stijgt, omdat meer mensen op zoek gaan naar een baan,

kan dit het groeivermogen van een economie structureel versterken. Bij ontwikkelingen aan de werkgelegenheidskant is er vaak sprake van conjuncturele afwijkingen van het niveau van de volledige werkgelegenheid. Zo zullen werkgevers tijdens een laagconjunctuur tijdelijk snijden in het werknemersbestand waardoor de werkgelegenheid onder het niveau van de volledige werkgelegenheid komt te liggen.

In de figuur wordt de cumulatieve mutatie van het werkloosheidspercentage sinds het vierde kwartaal van 2007 opgesplitst in cumulatieve mutaties in de participatie- en de werkgelegenheidsratio. Door de vergrijzing neemt het aantal gepensioneerden toe, wat de algehele participatieratio drukt. Om hiervoor te filteren wordt alleen gekeken naar de groep 15- tot 65-jarigen. Bij aanvang van de crisis steeg het werkloosheidspercentage vooral door een afname van de werkgelegenheidsratio – bedrijven reduceerden het aantal werknemers als gevolg van de economische schok. Sinds 2013 neemt de werkgelegenheid echter weer toe, en de werkgelegenheidsratio ligt op dit moment weer bijna op het niveau van voor de crisis. Het werkloosheidspercentage van 15- tot 65-jarigen ligt alleen nog hoger dan in 2007 omdat meer nieuwe mensen op zoek zijn gegaan naar een baan en de participatieratio daardoor geleidelijk is toegenomen. Hoewel deze verhoogde participatie momenteel nog leidt tot een hogere werkloosheid zal deze op termijn het groeivermogen van de eurozone versterken.

Hiermee verschilt de eurozone van de Verenigde Staten, waar de participatieratio juist is gedaald sinds 2007 en nu op een vergelijkbaar niveau ligt als in de eurozone. • **IVO SPECKER** (MINISTERIE VAN FINANCIËN)

Nederland in recessie als Chinese huizenbubbel barst

Een huizenmarktcrisis in China kan grote gevolgen hebben voor Nederland. Een Chinese huizenmarktcrisis met een verondersteld bbp-verlies van ruwweg twintig procent zou in Nederland leiden tot een cumulatief verlies van zes procent. Dit is de helft van het verlies in Nederland na de Grote Recessie.

HUGO ERKEN
Senior-econoom bij
de Rabobank

**BJÖRN
GIESBERGEN**
Econoom bij de
Rabobank

Door alle aandacht voor de Amerikaanse presidentsverkiezingen en de onverwachte overwinning van Donald Trump is de aandacht voor de economische ontwikkelingen in China wat op de achtergrond geraakt. Dit terwijl zich verontrustende ontwikkelingen voordoen op de Chinese vastgoedmarkt, met mogelijk verstrekkende gevolgen voor zowel de mondiale economie als Nederland. In koopkrachttermen is de Chinese economie met ruwweg twintig biljoen euro immers de grootste economie ter wereld, en in 2015 en 2016 verantwoordelijk voor bijna veertig procent van de mondiale bbp-groei.

HUIZENPRIJSONTWIKKELING

De ontwikkelingen op de Chinese huizenmarkt zijn momenteel turbulent en verontrustend. Het gemiddelde prijspeil kende in oktober achttien procent jaar-op-jaargroei. Door de forse prijsstijging over de afgelopen periode is vastgoed in diverse grote steden schrikbarend duur geworden. In Shanghai wordt voor een woning van honderd vierkante meter omgerekend momenteel 620.000 euro neergeteld. Dat is evenveel als de gemiddelde verkoopprijs in New York en 50.000 euro meer dan Londen. In de ICT-stad Shenzhen bedraagt de gemiddelde verkoopprijs voor 100 m² zelfs 750.000 euro.

Er zijn verschillende verklaringen voor deze prijsontwikkeling. Ten eerste zijn er relatief weinig mogelijkheden voor Chinese particulieren om in te investeren. Zo is de spaarrente in China historisch laag, is het voor huishou-

dens in China niet toegestaan om vermogen te beleggen in buitenlandse activa, en wordt de aandelenbeurs sinds de crash in september 2015 beschouwd als een relatief onaantrekkelijke optie. De enige investeringsoptie die momenteel een hoog rendement oplevert tegen een *gepercipieerd* laag risicoprofiel is de huizenmarkt. Ten tweede reageren in China, net als elders, vastgoedontwikkelaars vertraagd op de aantrekkende markt, waardoor het aanbod niet is meegegroeid met de toenemende vraag naar vastgoed. Ten derde heeft het beleid van de Chinese centrale bank (PBoC) de woningprijzen flink opgestuwd: in februari 2016 zijn de aanbetalingsregels voor het kopen van een huis overal, behalve in de grootste steden, versoepeld om leegstand in kleinere steden tegen te gaan. Deze versoepeling is overigens alweer deels teruggedraaid, maar het kwaad is inmiddels al geschied.

BETAALBAARHEID

Opvallend is dat de woningprijzen in China heel hoog zijn ten opzichte van het gemiddelde inkomen. Waar een modaal huis in Londen 60 procent van het gemiddelde inkomen kost, als het volledig hypothecair gefinancierd is tegen 2,5 procent rente, ligt deze verhouding in Shanghai en Beijing rond de 400 procent en in Shenzhen zelfs op 600 procent. Zelfs de goedkopere Chinese steden noteren woonlasten die twee keer hoger liggen dan het besteedbare inkomen per hoofd. Dat komt doordat het beschikbare inkomen in China veel lager ligt dan in Londen of New York: het beschikbare inkomen in Londen was 75.000 euro per jaar in 2015, in Shanghai was dit 7.500 euro.

Dit roept de vraag op hoe Chinezen in staat zijn om hun huizen te betalen. Ten eerste wordt er in de inkomensstatistieken geen rekening gehouden met het feit dat Chinezen een aanzienlijk deel van hun inkomen verdienen in het informele circuit. Ten tweede verschilt de wijze waarop zij huizen financieren substantieel van die waarop dit gebeurt in het Westen. In China is het kopen van een huis een belangrijke sociale aangelegenheid, die

Dit artikel is gebaseerd op Erken en Giesbergen (2016).

zelfs bepaalt of iemand een geschikte huwelijkskandidaat is. Dit verklaart waarom ouders, maar soms ook familie en vrienden vaak aan de koop van een huis bijdragen (Forbes, 2016). Gemiddeld zit zeventig procent van het vermogen van huishoudens in koopwoningen en in de grote steden Beijing en Shanghai is dit zelfs tachtig procent (Xie en Jin, 2015). Hypothecaire leningen op basis van het eigen inkomen spelen dus een kleinere rol dan in het Westen.

CHINESE HUIZENMARKTBUBBEL

Dat de prijzen fors gestegen en hoog zijn, zegt nog niet dat er sprake is van een bubbel die zal knappen. China heeft eerder te maken gehad met forse huizenprijstijgingen, maar dat resulteerde niet in een ineenstorting van de markt. De sterke vraag naar huizen kan ook een duurzaam karakter hebben, zeker wanneer dit beperkt wordt weerspiegeld aan de aanbodkant (Glaeser *et al.*, 2016).

We onderzoeken daarom of kopers op dit moment bereid zijn meer te betalen voor een huis dan ze in normale tijden zouden doen, omdat ze een onrealistisch hoge waardetijding in de toekomst verwachten. Dat is de definitie van een huizenmarktbubbel van Himmelberg *et al.* (2005), en deze wordt ook gebruikt door Garretsen *et al.* (1999). Gegeven de atypische wijze van financiering van vastgoed in China en de onvergelykbaarheid met dure steden buiten China, nemen we als benchmark de historische prijsontwikkeling van Chinese steden zelf. Zie de online appendix voor een verdere technische toelichting.

Voor de benchmarkperiode 2010–2014 schatten we hoe de huizenprijs samenhangt met onderliggende *fundamentals* als de ontwikkeling van de rente, de hypotheekverstrekking door banken, het besteedbare inkomen en de bevolkingsgroei; zie ook De Vries (2010) voor verdere onderbouwing wat betreft de keuze van de fundamentals. Als de daadwerkelijke huizenprijs meer dan 2,5 standaarddeviatie hoger is dan de door het model voorspelde huizenprijs, spreken we van bubbelvorming, en hebben de prijstijgingen een hoofdzakelijk speculatief karakter. De standaarddeviatie wordt berekend over de gehele waarnemingshorizon. We schatten aparte modellen voor een panel van de tier-1- (de grootste steden), tier-2- (ook grote, maar net wat kleinere steden) en tier-3-steden (middelgrote steden).

Er blijkt sprake te zijn van een huizenmarktbubbel in 15 van de 48 steden. Het gaat hier om de tier-1-steden Shenzhen en Shanghai, in de tier-2-steden Suzhou, Wuxi, Nanjing, Hefei, Wuhan en Tianjin en in de tier-3-steden Nantong, Wuhu, Dongguan, Zhuhai, Zhengzhou, Tangshan en Shijiazhuang. Ter illustratie: volgens onze schattingen ligt de huidige vierkantemeterprijs (7.600 euro) van een woning in Shenzhen 27 procent hoger dan wat mag worden verwacht op basis van de onderliggende fundamentals (6.000 euro), zie figuur 1. In sommige tier-3-steden, zoals Wuhu en Zhuhai, is deze discrepantie zelfs 36 procent. Alle bubbelsteden tezamen tellen 92 miljoen inwoners, evenveel als Duitsland en België bij elkaar. Dit is 12 procent van de totale stedelijke bevolking in China en treft het hart van de Chinese economie.

ALS DE BUBBEL KNAPT

De vastgoedbubbel vormt een risico, omdat er veel eigen

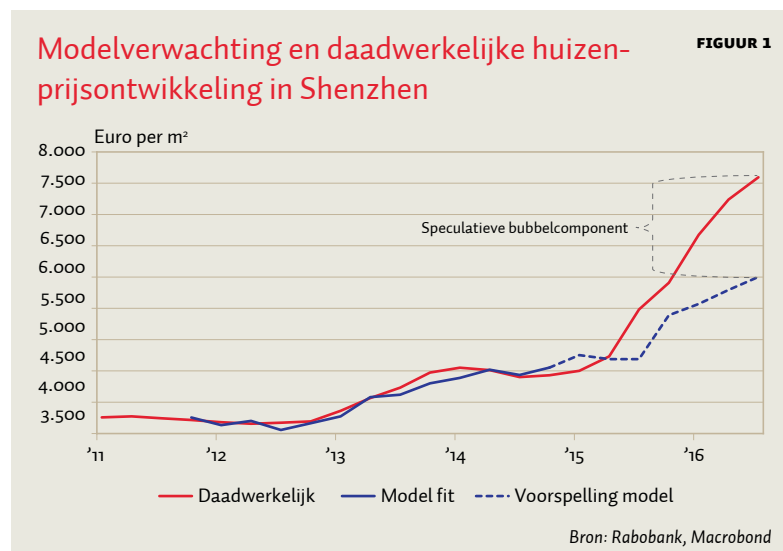
vermogen in woningen zit en dat maakt huishoudens en vastgoedontwikkelaars kwetsbaar. Als het daadwerkelijk tot een huizen crisis komt, kan dit permanente schade aan de economie opleveren - met name als de financiële sector getroffen wordt en de kredietverlening terugschroefd wordt (King, 1994). Crow *et al.* (2013) vinden dat het cumulatieve bbp-verlies bij een recessie met een huizenmarktcrisis drie keer zo groot is als bij een recessie zonder.

Wat kan Nederland verwachten als zo'n omvangrijk gebied in China getroffen wordt door een scherpe correctie van de huizenprijzen? Met behulp van het economische wereldhandelsmodel NiGEM maken we hier een inschatting van, waarbij we zowel rekening houden met de handelseffecten als met de vertrouwenseffecten op financiële markten. Het crisisscenario voorziet in een schok voor de Chinese economie, en daarna een geleidelijk herstel in de richting van de langetermijnevenwichtswaarden.

We veronderstellen dat een huizenmarktcrisis zal beginnen met een scherpe correctie van de huizenprijzen in China. Dit zal met enige vertraging leiden tot een daling van investeringen in de bouwsector en aanverwante sectoren aldaar. Ook de particuliere bestedingen in China zullen dalen, omdat huishoudens zullen proberen hun vermogensverliezen te repareren door meer te sparen of af te lossen, en dus minder te consumeren. De lagere investeringen en consumptie leiden tot een forse daling van de binnenlandse bestedingen ten opzichte van het basispad: 15 procentpunt in 2017 en 4,2 procentpunt in 2018. Daardoor komt de Chinese economie in een recessie terecht in 2017 en groeit ze in 2018 maar heel beperkt. Pas in 2021 zal de groei in China weer gelijk zijn aan de potentiële groei.

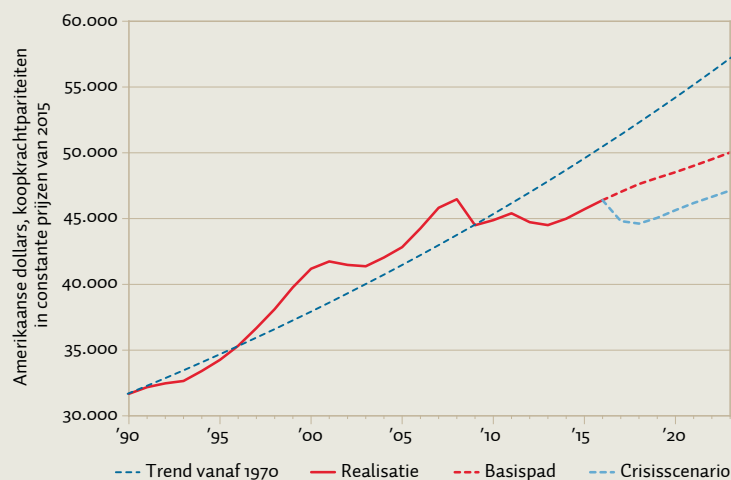
De Chinese vraaguitval zal ook direct leiden tot een sterke contractie van de Chinese importen. Voor de wereldhandel heeft dit forse implicaties, waarbij opkomende economieën die sterk afhankelijk zijn van de export van grondstoffen, het hardst zullen worden geraakt. Ook de open Nederlandse economie zal relatief hard worden getroffen door het inzakken van de wereldhandel.

Een huizenmarktcrisis leidt ook tot negatieve vertrouwenseffecten. We modelleren daartoe de wereldwijde stress

Bbp per hoofd van de bevolking

FIGUUR 2

Bron: Conference Board Total Economy Database, Rabobank

op de financiële markten. Sterke negatieve sentiments-effecten bij investeerders zorgen voor hogere risicopremies, waardoor de kapitaalkosten stijgen en private investeringen dalen. Ook zal de spreiding van de koersen van staatsobligaties tussen verschillende landen sterk uiteen gaan lopen, waardoor overheden in met name perifere lidstaten binnen de eurozone worden geconfronteerd met hogere financieringskosten en stijgende begrotingstekorten. Het gevolg is dat overheidsinvesteringen worden uitgesteld of afgesteld. Tot slot modelleren we een wereldwijde crash van de aandelenbeurzen, die via lagere vermogens ook een negatieve invloed heeft op de particuliere consumptie en investeringen.

De modeluitkomsten laten zien dat de gevolgen van een Chinese huizenmarktcrisis aanzienlijk zijn voor de Nederlandse economie. Als we uitgaan van een crash met een cumulatief bbp-verlies in China ten opzichte van het basispad van 20,5 procent over de periode 2017–2023, dan komt het cumulatieve bbp-verlies in dezelfde periode in Nederland uit op 5,9 procent. Dat is vijftig miljard euro. Hierdoor zou het bbp per Nederlander pas in 2022 weer op het niveau van 2008 terechtkomen (zie figuur 2) en zal de werkloosheid in 2018 oplopen tot 7,5 procent. Ook de eurozone als geheel krijgt een flinke klap te verduren, waarbij de totale cumulatieve bbp-verliezen oplopen tot 5,3 procent.

In het kort

- ▶ Economische fundamenten verklaren maar een deel van de forse prijsstijgingen van Chinese huizen in 2015 en 2016.
- ▶ Het bubbelgebied betreft 92 miljoen inwoners en omvat de kern van de Chinese economie.
- ▶ Een Chinese huizenmarktcrash kan tot een nieuwe recessie in Nederland leiden.

AFSLUITING

In diverse Chinese steden zijn de huizenprijzen sinds 2015 explosief gestegen en momenteel zit er veel lucht in de markt. Het is niet te voorspellen of, wanneer en waardoor de Chinese vastgoedbubbel zou kunnen klappen, maar met behulp van het econometrische wereldhandelsmodel NiGEM is wel in te schatten dat het klappen van de Chinese vastgoedbubbel tot een recessie in Nederland kan leiden.

De Chinese overheid is zich bewust van deze bubbel en heeft al diverse maatregelen genomen. Veel lokale overheden in China hebben bijvoorbeeld aankooprestricties voor tweede en derde huizen en hogere aanbetalingsvoorwaarden ingesteld. Verder zijn financieringsopties voor vastgoedontwikkelaars verminderd, om de door schuld gedreven investeringen te beperken. Ook werkt de nationale overheid momenteel aan een goed georganiseerd vastgoedregistratiesysteem dat nodig is om een nationale onroerendgoedbelasting te kunnen innen. Zo'n belasting zou het voor lokale overheden onmogelijk maken nog langer hun toevlucht te nemen tot speculatie met grond- en huizenprijzen als bron van inkomsten.

Mocht er nu echter toch een huizenmarktcrisis uitbreken, dan is het onze verwachting dat de overheid maar beperkt een mitigerende rol kan spelen. De aandelenrash in 2015 dient als voorbeeld: de Chinese overheid heeft toen massaal aandelen opgekocht om de koersen te ondersteunen, maar kon niet voorkomen dat de beurzen uiteindelijk toch instortten. Bedenk daarbij dat het vermogen dat in de Chinese huizenmarkt zit, nog eens een veelvoud is van het vermogen in de aandelenbeurzen. Het is dus hopen dat het huidige pakket aan maatregelen van de Chinese overheid om de excessieve huizenmarktontwikkelingen te temperen voldoende blijkt om een scherpe prijscorrectie te voorkomen.

LITERATUUR

Crowe, C., G. Dell'Ariccia, D. Igan en P. Rabanal (2013) How to deal with real estate booms: lessons from country experiences. *Journal of Financial Stability*, 9(3), 300–319.

Erken, H.P.G. en B.C.J. Giesbergen (2016) *How serious is China's housing market bubble?* Utrecht: Rabobank.

Forbes (2016) How people in China afford their outrageously expensive homes.

Garretsen, H., H.V. Ees, H. Groeneveld en R.D. Haas (1999) *Anatomie van financiële crises. Over de prijs van risico*. Schoonhoven: Academic Service.

Glaeser, E., W. Huang, Y. Ma en A. Shleifer (2016) A real estate boom with Chinese characteristics. *NBER Working Paper*, 22789.

Himmelberg, C., C. Mayer en T. Sinai (2005) Assessing high house prices: bubbles, fundamentals and misperceptions. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 67–92.

King, M. (1994) Debt deflation: theory and evidence. *European Economic Review*, 38(3–4), 419–445.

Vries, P. de (2010) *Measuring and explaining house price developments*. IOS Press.

Xie, Y. en Y. Jin (2015) Household wealth in China. *Chinese Sociological Review*, 47(3), 203–229.

MONETAIR

Een schuldenvrije samenleving kan niet

**WIM
BOONSTRA**

Adviseur bij de Rabobank en bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Zoals bekend wordt giraal geld in omloop gebracht door commerciële banken via het proces van ‘wederzijdse schuldaanvaarding’. Hierbij krijgt de debiteur van de bank een schuld aan de bank, maar tegelijkertijd ook een vordering op de bank. Dit is trouwens ook ‘gelijktijdige bezitsvorming’, dat klinkt beter, waarbij de netto schuld- en vermogenspositie van de betrokken partijen niet verandert. Wel ontstaat in dit proces liquiditeit.

Schuld wordt door velen als iets slechts gezien. Mede daarom wordt er regelmatig wel voor gepleit om het huidige geldstelsel te vervangen door een schuldenvrij systeem (Van Tilburg en Dommerholt, 2017; Ons Geld, 2016). Daarin zou uitsluitend de overheid ‘schuldenvrij’ geld in omloop mogen brengen. Het klinkt geweldig, maar helaas blijft ook een schuldenvrije samenleving niet lang schuldenvrij. Een gedachte-experiment legt uit waarom.

SCHULDENVRIJ GEDACHTE-EXPERIMENT

Stel dat een zeker land bestaat uit 1000 huishoudens die ieder een inkomen van 100 euro per jaar verdienen. Het Nationaal Inkomen van dit land bedraagt dan 100.000 euro per jaar. De geldhoeveelheid heeft een omvang van 100.000 euro. Dit geld is door de centrale bank in omloop gebracht en bestaat volledig uit chartaal geld (bankbiljetten); andere financiële titels zijn er niet. Het geld is gelijk over de huishoudens verdeeld. Dichter bij een ideaal van een schuldenvrije samenleving kan een land niet komen, maar toch zijn er direct al verschillen. Sommige gezinnen houden geld over, bijvoorbeeld als ze in een fase zitten waarin de grote kosten, zoals de aanschaf van een huis, achter hen liggen. Daartegenover staan huishoudens die meer geld nodig hebben dan ze op dit moment hebben, zoals ondernemers die willen investeren of jonge gezinnen die een huis willen kopen. Stel dat de helft van de bevolking twintig euro over heeft en dit graag wil uitlenen, en dat de andere helft juist gemiddeld twintig euro wil lenen. Dan wordt er voor een bedrag van 10.000 euro (500 gezinnen maal 20 euro) uitgeleend aan de tekorthuishoudingen. Die laatste hebben dus een schuld van tien procent van het Nationaal Inkomen opgebouwd, terwijl de overschothuishoudingen juist een financiële vordering van dezelfde omvang hebben verkregen. Een niet onbelangrijk detail is dat dit gebeurt is zonder dat de geldhoeveelheid is veranderd.

We gingen er hier van uit dat de tekort- en overschothuishoudens elkaar rechtstreeks weten te vinden, de zogeheten ‘directe financiering’. Maar dat is waarschijnlijk onpraktisch en brengt veel risico’s met zich mee voor de huishoudens die uitlenen. Als we de veronderstelling van

directe financiering laten vallen, gaat de bank een rol spelen die alle overschotgelden naar zich toe trekt en weer uitleent aan de tekorthuishoudens. Deze bank introduceert de bekende transformatiefuncties van omvang en looptijd. Het uitgeleende geld van de overschothuishoudingen staat nu bij de bank, maar bedraagt nog steeds 10.000 euro. De tekorthuishoudingen hebben nog steeds een schuld van 10.000 euro, maar nu dus aan de bank. De bank heeft zowel een vordering van 10.000 euro (op de tekorthuishoudingen) als een schuld van 10.000 euro (aan de overschothuishoudingen).

Ook met de komst van de bank verandert er dus helemaal niets aan de financiële vermogenspositie van de huishoudens in de economie. Toch zijn zowel de brutoschuld als de bruto financiële bezittingen van het land opeens verdubbeld tot twintig procent van het Nationaal Inkomen. Nog steeds zonder dat er sprake is geweest van extra geldschepping.

LESSEN

Wat valt er te leren uit de volledig fictieve getallen in dit voorbeeld? De belangrijkste conclusie luidt dat een ‘schuldenvrije samenleving’ een volstrekte illusie is. In een wereld waarin mensen financiële relaties met elkaar aangaan, ontstaan schuldverhoudingen, zelfs als al het geld ‘schuldenvrij’ in omloop is gebracht. Daar zijn geen banken of andere geldscheppende financiële instellingen voor nodig. En ook zonder een sector buitenland of overheids-tekorten – merk op: die kwamen niet voor in het gedachte-experiment – ontstaan deze schulden.

De tweede conclusie is dat brutoschuld cijfers zorgvuldig moeten worden geïnterpreteerd. Als er zich intermediairs tussen tekort- en overschothuishoudingen nestelen, worden de brutocijfers inzake vorderingen en schulden immers opgeblazen, zonder dat er onderliggend in materiele zin iets is veranderd. De derde conclusie is dat tegenover schuld per definitie vermogen staat. Dit betekent dus ook dat iedere discussie over de schuld van een land, onderneming of individu alleen maar zinvol kan zijn als ook de actiefzijde van de betrokken entiteit in de discussie wordt meegenomen. Discussies die alleen maar over schuld gaan zonder naar de bezittingen te kijken, zijn in hoge mate nietszeggende exercities. Het is helaas niet anders.

LITERATUUR

Ons Geld (2016) *Schuld*. Artikel te vinden op <https://www.onsgeld.nu/probleem/schuld>.

Tilburg, R. van, en B. Dommerholt (2017) *De voor- en nadelen van publieke geldschepping*. ESB, 102(4745), 36–39.

Gedragseffecten van investeringsreclames en de toezichthoudersrol

Reclame voor investeringen kan een grote impact hebben op beleggingsbeslissingen. In de wet zijn uitgebreide eisen opgenomen waaraan de informatieverstrekking met betrekking tot investeringen – inclusief de reclame – moet voldoen. Op basis van een experiment stellen we in dit artikel vast dat zowel de wijze waarop in de reclame over risico-informatie wordt geschreven, als de verwijzing naar het toezicht van de Autoriteit Financiële Markten (AFM) het gedrag aanzienlijk kan beïnvloeden.

RUBEN COX

Universitair docent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en werkzaam bij de Autoriteit Financiële Markten

PETER DE GOEIJ

Universitair hoofd-docent aan Tilburg University

Financiële markten vervullen een belangrijke taak als het gaat om het samenbrengen van vraag en aanbod van kapitaal. Het uitwisselen van informatie tussen de kapitaalvrager en de kapitaalverschaffer speelt daarbij een belangrijke rol, waarbij kapitaalvragers over het algemeen geacht worden een informatievoorsprong te hebben op de kapitaalverschaffers (Mahoney, 2005). Om deze informatie-asymmetrie te verkleinen is er op Europees niveau regelgeving van kracht die voorziet in de publicatie van informatie via een prospectus, alvorens men effecten mag gaan aanbieden aan het publiek.

Deze informatievereisten zijn erop gericht om investeerders te beschermen, door ze in staat te stellen om een geïnformeerde beslissing te nemen over de aankoop van aandelen of obligaties. De informatie die de prospectus daarbij over de kapitaalvrager en het kapitaalgebruik biedt, is vaak uitgebreid en gedetailleerd. Dit maakt deze informatie voor bepaalde groepen investeerders moeilijk te doorgronden, vanwege gebrek aan tijd en middelen of doordat ze beperkt financieel geletterd zijn (SEC, 2009; Van Rooij *et al.*, 2011). Kortere informatievormen zoals brochures en reclame-uitingen kunnen de informatie of delen ervan beter overbrengen op potentiële investeerders.

Ook de reclame en hoe de informatie gepresenteerd wordt, spelen een rol bij de gedragsbeïnvloeding. De afgelopen decennia is er een omvangrijke stroom van gedrags-economisch onderzoek op gang gekomen die zijn grondslag vindt in het baanbrekende werk van Tversky en Kahneman (1981). Over de jaren heeft men de effecten op beslisgedrag onderzocht van *framing* (Bertrand *et al.*, 2010), de zichtbaarheid van informatie (Huhmann en Bhattacharyya, 2005) en de productcertificering (Gupta, 1997). Ook het gebruik van beeldmateriaal in plaats van tekstuele informatie is recentelijk onderwerp van wetenschappelijk onderzoek geweest (De Goeij *et al.*, 2015).

Wat betreft de reclame-uitingen voor investeerders, richtte dit onderzoek zich op drie aspecten van de informatievoorziening. Allereerst keken we naar hoe de informatie over de risico's van de investeringspropositie wordt omschreven. Wordt hier bijvoorbeeld expliciet de term 'risico' genoemd? Ten tweede onderzochten we de balans tussen enerzijds de informatie over positieve kenmerken zoals rendementen en de ervaringen van de beheerder, en anderzijds de informatie over de negatieve kenmerken zoals de risico's en verhandelbaarheid van de belegging. Zijn die twee in evenwicht? Noemt men bijvoorbeeld zowel de positieve als de negatieve kenmerken van de propositie, of hebben de positieve kenmerken hier de overhand? Het derde aspect van dit onderzoek ging over het certificeringseffect dat mogelijk ontstaat wanneer een toezichthouder zijn *goedkeuring* verleent aan een prospectus of aan een vergunning voor een fondsbeheerder. Eerder onderzoek toont namelijk aan dat de rol van de toezichthouder een significant en mogelijk ook onvoorzien effect kan hebben op het economisch gedrag (Gupta, 1997). We testten dit effect door enerzijds expliciet te stellen dat de toezichthouder de prospectus heeft *goedgekeurd*, of door anderzijds alleen te verwijzen naar het feit dat er een prospectus beschikbaar is.

De hypothese bij dit onderzoek was dat expliciete of evenwichtige informatie over de risico's ertoe zal leiden dat

investeers minder genegen zijn om in een belegging te investeren. Daarentegen zou het 'certificeringseffect' van het vermelde toezicht er juist voor kunnen zorgen dat een propositie voor de potentiële investeerder aantrekkelijker wordt.

DE PROEF OP DE SOM

Om deze hypothesen te toetsen is er een experiment uitgevoerd binnen het consumentenpanel van de AFM. De drie onderzoekshypothesen resulteerden in acht (= 2×2×2) verschillende condities. Aan 1125 panelleden werden er willekeurig steeds drie van de acht mogelijke advertenties voor een fictieve investering voorgelegd. Deze advertenties waren gebaseerd op bestaande advertenties en waren één pagina lang. In de verschillende varianten waren de zinnen in de advertentie herschreven met betrekking tot (i) de risicobeschrijving, (ii) de verwijzing naar het toezicht, en (iii) de informatiebalans. Na het zien van de advertentie kregen respondenten telkens vier vragen wat betreft de investeringsbereidheid, de gepercipieerde risico's, de bereidheid om extra informatie in te winnen, en de hoeveelheid geld die men bereid was te investeren van een hypothetische som van 25.000 euro. De antwoorden op de eerste drie vragen werden gemeten op een zevenpuntsschaal, waarbij 7 'hoog' dus 'veel' betekent, en 1 'laag' dus 'weinig'. De respondenten ontvingen geen investeringsuitbetaling en ook niet een compensatie anderszins.

Figuur 1 laat zien dat de gemiddelde risicoperceptie inderdaad hoger is naarmate de risico's expliciet worden genoemd. Ook lijken investeerders bereid te zijn om méér te investeren op het moment dat er een zichtbare verwijzing is naar de toezichthouder. Een meer evenwichtige balans tussen de genoemde risico's en het rendement zorgt ervoor dat investeerders minder genegen zijn om additionele informatie in te winnen. Verwijzing naar de goedkeuring van de toezichthouder zorgt ook gemiddeld voor een lagere risicoperceptie en een hogere investeringsbereidheid.

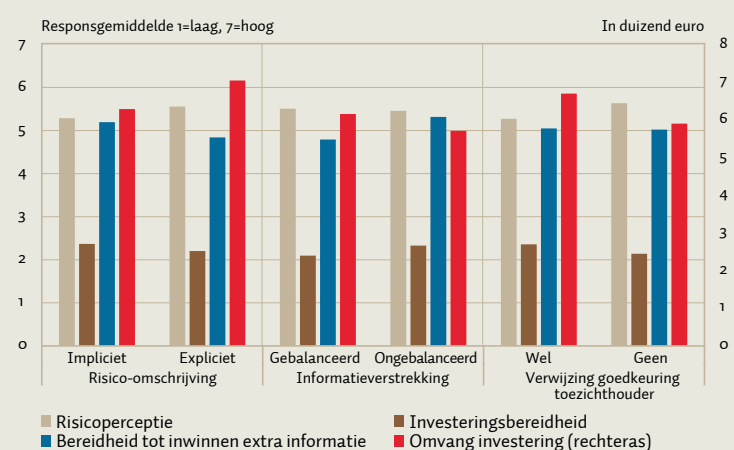
Vervolgens is er een regressiemodel geschat met behulp van de kleinste-kwadratenmethode, om te controleren voor andere mogelijke invloeden – zoals verschillen in vermogen, inkomen of beleggingservaring. Daarbij wordt tevens gecontroleerd voor de tijd die men besteedt heeft aan het bestuderen van de advertenties, omdat dit een belangrijke indicator is voor de hoeveelheid aandacht die respondenten hieraan geven hebben. De *t*-waarden die gebruikt zijn bij het bepalen van de statistische significantie van de effecten zijn gecorrigeerd voor heteroscedasticiteit. Bovendien wordt er in additionele analyses gecorrigeerd voor de selectie-effecten die kunnen optreden doordat maar een deel van de respondenten de vraag over de omvang van de investering invult. Men heeft de respondenten niet verplicht om deze vraag te beantwoorden, omdat dit voor onnodige ruis zou zorgen. Die correctie is door middel van de Heckman-procedure (Puhani, 2000) verricht. Ondanks dat die correctie niet leidt tot substantieel andere inzichten, is het gebrek aan exogene exclusierestricties – nodig om tot een betrouwbare schatting van het model te komen – wel een reden om de invloed van een selectie-effect niet volledig uit te sluiten.

Tabel 1a laat zien dat de risicoperceptie en bereidheid tot het inwinnen van extra informatie communicerende vaten zijn. Wordt de risicoperceptie hoger vanwege een

explicietere risicoweergave, dan betekent dit dat een investeringspropositie niet langer interessant is voor een potentiële investeerder. Het inwinnen van extra informatie is dan dus ook niet meer noodzakelijk. Uit tabel 1b blijkt dat de balans tussen de positieve en negatieve kenmerken van de propositie er eveneens toe leidt dat de respondenten minder genegen zijn om additionele informatie in te winnen. Expliciete verwijzing naar het toezicht verlaagt juist de gepercipieerde risico's en verhoogt de investeringsbereidheid (zie tabel 1c). Investeerders denken – soms misschien ten onrechte – dat een propositie minder risicovol is als er expliciet naar toezicht wordt verwezen, ondanks dat alle overige kenmerken verder gelijk zijn. Alle bovenstaande informatie staat in de acht varianten ook opgenomen in de 'kleine lettertjes', waardoor strikt genomen de informatie in alle gevallen hetzelfde is. Op die manier wordt er alleen een andere nadruk op de kenmerken gelegd.

Overzicht van de gemiddelden van de gedragsvariabelen, geclusterd per hypothese

FIGUUR 1

Bron: AFM Consumentenpanel

Statistische analyse van de experimentele condities op gedrag

TABEL 1

	Risico-perceptie	Investerings-bereidheid	Omvang investering (in euro's)	Bereidheid tot inwinnen extra informatie
1a: expliciete risicoweergave				
Expliciete risicoweergave	0,25**	-0,15	462,50	-0,36*
Aantal observaties	562	562	121	562
R-kwadraat	0,11	0,10	0,34	0,11
1b: gebalanceerde informatie				
Gebalanceerde informatie	0,09	-0,18	760,70	-0,51**
Aantal observaties	563	563	133	563
R-kwadraat	0,09	0,11	0,29	0,11
1c: verwijzing naar het toezicht				
Toezichtverwijzing	-0,32***	0,22**	1112,00*	0,08
Aantal observaties	1125	1125	254	1125
R-kwadraat	0,07	0,07	0,14	0,09

In alle modellen zijn controlevariabelen toegevoegd

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau. Bron: AFM Consumentenpanel

Statistische verschillenanalyse van de bereidheid tot investeren

TABEL 2

	(1) Niet bereid naar wel bereid	(2) Wel bereid naar niet bereid
Toezichtverwijzing	0.75***	-0.81***
Expliciete risicoweergave	0.04	-0.32
Gebalanceerde informatie	-0.26	0.43
Aantal observaties	1110	1042
Pseudo R-kwadraat	0,07	0,06
Chi-kwadraat	37,11	28,83

In alle modellen zijn er controlevariabelen toegevoegd.

*** Significant op eenprocentniveau.

Bron: AFM Consumentenpanel

CAUSALITEIT VAN DE EFFECTEN

Een belangrijke vraag is of de bovenstaande bevindingen een causaal verband impliceren tussen enerzijds de informatieverstrekking over risico's en/of toezichtverwijzingen, en anderzijds het investeringsgedrag. Immers, een causaal verband betekent dat ingrijpen in een van deze aspecten het investeerdersgedrag effectief kan beïnvloeden. Het feit dat respondenten in het onderzoek meerdere advertenties achter elkaar heb-

ben gezien, maakt het mogelijk om deze invloed te analyseren.

Tabel 2 geeft de resultaten weer van een logistisch-regressiemodel. Hierbij worden verschillen in informatieverstrekking tussen de eerste en laatste advertentie gerelateerd aan de onderlinge verschillen in investeringsbereidheid die de twee versies opleveren. Zo wordt er gekeken of het aan- of afwezig zijn van risico-informatie of een verwijzing naar het toezicht zal leiden tot een wijziging in de investeringsbereidheid van de respondent. Omdat het merendeel van de controlevariabelen niet varieert tussen de achtereenvolgende condities, is het onaanmerkelijk dat deze variabelen een gedragsverschil kunnen verklaren. Het is dan waarschijnlijker dat het verschil in investeringsbereidheid toe te schrijven is aan de verschillen in verstrekte informatie. De analyses zijn gezuiverd voor leereffecten die optreden door het zien van eerdere advertentievarianten, en tonen aan dat men de verschillen in bereidheid van respondenten om te investeren inderdaad kan verklaren door het aan- of afwezig zijn van een expliciete verwijzing naar het toezicht. Wanneer deze verwijzing wordt toegevoegd aan de derde reclame-uiting die de respondent te zien krijgt, heeft dit – conform verwachting – bovendien een positieve invloed op de investeringsbereidheid. En wanneer deze verwijzing uit de derde reclame-uiting wordt weggelaten is het effect negatief. Voor de informatieverstrekking over risico's is er geen significant effect op het gedrag van investeerders geconstateerd.

CONCLUSIE

Via een experimenteel vragenlijstonderzoek is er nagegaan hoe de zichtbaarheid, de informatie-omschrijving en de productcertificatie de intenties van potentiële investeerders kunnen beïnvloeden. Onze analyses hiervan resulteren in een drietal belangrijke constatering. Allereerst blijkt zowel de risico-informatie als de toezichtverwijzing een significant effect te hebben op de investeringsintenties van respondenten. Ten tweede blijken de effecten van het uitbalanceren en verduidelijken van de informatieverstrekking te leiden tot een hogere risicoperceptie en een lagere bereidheid om additionele informatie in te winnen, terwijl een verwijzing naar de goedkeuring in de prospectus juist het effect heeft dat de risicoperceptie lager is en de investeringsbereidheid stijgt. Ten slotte verandert de investeringsbereidheid op het moment dat er in de laatste advertentie niet meer gerefereerd wordt aan het toezicht van de AFM. Dit suggereert dat het certificeringseffect causaal op de investeerders heeft gewerkt en dat toezichthouders en beleidsmakers rekening dienen te houden met deze effecten om te voorkomen dat toezicht als een stempel van goedkeuring wordt gepresenteerd.

LITERATUUR

Bertrand, M., D. Karlan, S. Mullainathan et al. (2010) What's advertising content worth? Evidence from a consumer credit marketing field experiment. *Quarterly Journal of Economics*, 125(1), 263–306.

Goeij, P. de, T. Hogendoorn en G. Van Campenhout (2015) *Pictures are worth a thousand words: graphical information disclosure and index fund decision making*. Working Paper, Tilburg University.

Gupta, A. (1997) The value of regulatory seal of approval. *Journal of Financial Research*, 20(1), 111–128.

Huhmann, B. en N. Bhattacharyya (2005) Does mutual fund advertising provide necessary investment information. *International Journal of Bank Marketing*, 23(4), 296–316.

Mahoney, P. (2005) Mandatory disclosure laws as a solution to agency problems. *The University of Chicago Law Review*, 62(3), 1047–1112.

Puhani, P. (2000) The Heckman correction for sample selection and its critique. *Journal of Economic Surveys*, 14, 53–68.

Rooij, M. van, A. Lusardi en R. Alessie (2011) Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), 449–472.

SEC (2009) Enhanced disclosure and new prospectus delivery option for registered open-end management investment companies. *Security and Exchange Commission Release Notes* 33-8998.

Tversky, A. en D. Kahneman (1981) The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458.

In het kort

- ▶ Reclame voor investeringen kan een grote impact hebben op beleggingsbeslissingen.
- ▶ De aanwezigheid van risico-informatie kan gedrag aanzienlijk beïnvloeden.
- ▶ Een verwijzing naar de toezichthouder heeft een positieve invloed op investeringsbereidheid.

André Szász (1932–2017)

Met het overlijden van André Szász is er een rasechte ‘centrale bankier’ heengegaan, een overtuigd Europeaan en voorvechter van stabiliteit. Vanaf zijn start bij de Nederlandsche Bank was hij betrokken bij het internationale monetaire overleg, sinds 1973 als directeur. Zijn loopbaan stond in het teken van de zoektocht naar een nieuw stabiel wisselkoersstelsel – na de ineenstorting van het Bretton Woods-stelsel van vaste wisselkoersen, ook in 1973. Stabiele wisselkoersen in Europa waren in zijn visie nodig vanwege de onderlinge afhankelijkheid. Maar dan wel zo vormgegeven dat landen gedwongen waren het eigen huis op orde te houden, dus een stelsel gebaseerd op discipline en wederzijdse verplichtingen. Want zonder verplichtingen geen stabiliteit.

Samen met Zijlstra – die Szász “mijn minister van Buitenlandse Zaken” noemde – werd hij tot de man van de ‘harde gulden’: de koppeling aan de Duitse mark als hoeksteen van het monetaire beleid. Duitsland fungeerde hierbij als ankerland. Toen dat anker een keer werd losgelaten door premier Lubbers, die uit was op een concurrentievoordeel, volgde een rentestijging. Szász droeg die Den Haag nog lang na – ‘de straf op de zonde’ – en schreef daar meerdere malen over in *ESB* (Szász, 1987).

Voor discipline van beleid waren bij Szász effectieve spelregels noodzakelijk. Die boden ook een vaste richtsnoer voor de financiële markten. In de tumultueuze omgeving van voortdurende wisselkoersspanningen in Europa, die aan de monetaire eenwording vooraf gingen, bepleitte Szász om het beleid te richten op zowel interne stabiliteit (evenwichtig begrotingsbeleid) als externe stabiliteit (evenwicht op de betalingsbalans). Begrotingsnormen pasten daarbij.

Szász was voorstander van een sterke, onafhankelijke positie voor de centrale bank, los van de politiek. Hij memoreerde graag dat de centrale banken van de harde muntlanden (Duitsland, Nederland en Zwitserland) als enige niet gehuisvest waren in de regeringszetel.

Zijn overlijden viel samen met dat van geestverwant Hans Tietmeyer, voormalig president van de Deutsche Bundesbank. Tietmeyer roemde Szász in het *liber amicorum* dat verscheen bij zijn afscheid van DNB als een bekwaam speler op het monetaire toneel en een verdediger van gemeenschappelijke posities (Bakker *et al.*, 1994). Hoewel wars van uiterlijk vertoon, was Szász verguld met de hoge Duitse onderscheiding die hij ontving. Ook Frankrijk zou hem later nog een onderscheiding verlenen.

Szász stond positief tegenover de Europese monetaire eenwording – maar dan wel onder de juiste voorwaarden. Hij was de *mastermind* van de eis aan Frankrijk en Italië om eerst de kapitaalbeperkingen af te schaffen alvorens er überhaupt over introductie van de euro gesproken kon worden. Zo werd er discipline afgedwongen door de financiële markten. Hij was echter sceptisch of de daartoe vereiste politieke eenwording tot stand zou komen. In *De euro*

(2001) laat hij op meesterlijke wijze zien hoe politici nauwelijks beseften waar ze aan begonnen en zich niet realiseerden wat de euro impliceerde voor hun beleidsvrijheid.

Szász was allergisch voor politieke *short cuts*. Toen in Maastricht op het laatste moment een deadline voor de invoering van de euro werd afgesproken, besepte hij dat de datum voorrang zou krijgen boven de vaststelling of er aan alle voorwaarden voor de euro was voldaan. Al snel werd zijn vrees bewaarheid dat de politiek een loopje zou nemen met de voorwaarden voor toetreding. Zijn teleurstelling na de introductie van de euro over hoe de politiek ermee aan de haal ging, werd nadien steeds duidelijker.

Hij waarschuwde al vroeg voor de opkomst van populistische partijen als “burgers zich belazerd voelen door al die landen met tekorten waarvoor zij moeten opdraaien”.

De wereld van André Szász was de wereld van Basel (BIS), Brussel (EU), Parijs (OESO) en Washington (IMF) – en later ook van Frankfurt. Szász was een man van tradities. Ik heb hem talloze malen vergezeld naar de maandelijkse bijeenkomsten van centrale bankiers in Basel. Daar hoorde altijd een wandeling naar de Rheinbrücke bij – om te kijken of de Rijn nog de goede kant op stroomt. En steeds weer hetzelfde restaurant, Chez Donati, met hetzelfde gerecht en dezelfde wijn.

Minzaam in de persoonlijke relaties, maar resoluut als het erop aankwam. Szász had een scherpe geest, een geducht geheugen – ondersteund door schriftjes vol aantekeningen – en een groot gevoel voor humor. Dat kwam samen in zijn fenomenale arsenaal aan anekdotes, met pretoogjes verteld. Die werden mede gevoed door zijn voorliefde voor biografieën, ook van mensen uit de omgeving van belangrijke personen, zoals huishoudsters en bedienden. Zijn huis in Amsterdam stond er vol mee.

Na zijn afscheid bij DNB werd Szász hoogleraar Europese integratie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij trok volle zalen met zijn levendige politiek-economische analyses. Ook buiten de collegezaal liet hij nog geregeld van zich horen. Hij toonde zich daar de realist die hij altijd was over de beperkingen van internationale samenwerking: “de politiek kan niet coördineren wat zij niet kan beheersen”.

Age Bakker

LITERATUUR

Bakker, A., H. Boot, O. Sleijpen en W. Vanthoor (1994) *Monetary stability through international cooperation; essays in honour of André Szász*. Dordrecht: Springer.

Szász, A. (1987) De ruimte voor rentedaling, geldmarktrente, wisselkoers en EMS. *ESB*, 72(3591), 92–96.

Szász, A. (2001) *De euro; politieke achtergronden van de wording van een munt*. Amsterdam: Mets & Schilt.

“Hoeveel zijn we nou opgeschoten?”

Minister Bussemaker van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) eist dat de Nederlandse universiteiten eind dit jaar honderd vrouwelijke hoogleraren meer in dienst hebben dan nu. We vroegen Janneke Plantenga, hoogleraar Economie en hoofd van het departement Economie aan de Universiteit Utrecht.

Precies honderd jaar geleden werd Johanna Westerdijk aan de Universiteit Utrecht als eerste vrouw in Nederland benoemd tot hoogleraar. Zijn jullie nog steeds zo progressief?

“Dat is moeilijk te zeggen. Uit de afgelopen onderzoeksvisities blijkt dat het op alle Nederlandse universiteiten zorgelijk gesteld is met de genderdiversiteit, maar dat de Universiteit Utrecht het relatief goed doet. Dergelijke cijfers zijn echter ook niet alleszeggend, aangezien het percentage op een kleine staf al gauw flink kan stijgen met een enkele aanstelling.

Over het plan van minister Bussemaker om dit jaar honderd extra vrouwelijke hoogleraren te benoemen ben ik positief. Het budget dat de minister ervoor uittrekt is relatief beperkt, maar het gaat ook vooral om de signaalwerking. De benoeming van Johanna Westerdijk ligt alweer honderd jaar achter ons, maar hoeveel zijn we in de eeuw sindsdien nou echt opgeschoten? Feit is dat slechts een kleine achtien procent van de hoogleraren in Nederland vrouw is en dat we in

JANNEKE PLANTENGA

dat opzicht internationaal gezien slecht scoren. Aan de economische faculteiten is het zelfs nog erger gesteld (zie tabel 1 – red.). Dit is al lang een pijnpunt en het plan van Bussemaker heeft een belangrijke alarmerende functie. Er moet nu echt iets gebeuren en universiteiten moeten daar zelf ook hun verantwoordelijkheid in nemen.”

U bent hoofd van het departement Economie aan uw universiteit. Probeert u zelf ook een betere genderdiversiteit te bereiken?

“In Utrecht proberen wij hier wel bewust aandacht aan te besteden. Zo let ik erop dat een vrouw deel uitmaakt van elke selectiecommissie voor een hoogleraar. We proberen ook om aan genderdiversiteit gerelateerde issues op de agenda te krijgen. Een voorbeeld: het personeel wordt actief cursussen aangeboden waarin men bewust wordt gemaakt van het belang van

diversiteit en welke rol je daar zelf in speelt. Verder hebben wij geregeld dat wanneer je met zwangerschapsverlof gaat tijdens een tenure track, je de volledige duur van dit verlof gecompenseerd krijgt via een aanpassing van de onderwijstaakstelling. Zodoende kun je je tijdelijk volledig op het doen van onderzoek focussen.”

In de nieuwe generatie promovendi zijn vrouwen goed vertegenwoordigd. Lost dit probleem zich niet vanzelf op?

“Er is een cohort-effect en het aandeel vrouwen neemt langzaam ook wel toe. Maar het probleem lost zichzelf niet op, want er is meer aan de hand. Tenure tracks worden steeds belangrijker en dat is precies in de leeftijdsperiode waarin veel vrouwen kinderen krijgen. Je hebt dan wellicht wel recht op ouderschapsverlof, maar je hebt niet het recht om de aanstellingsperiode met een vergelijkbare periode te verlengen. Het gevolg is dat vrouwen minder kinderen krijgen of genoeg moeten nemen met een kleiner aantal publicaties, juist in een periode die bepalend is voor de rest van je carrière. Verder is het überhaupt lastig om in Nederland als vrouw hoogleraar te worden. De universiteit is een hele competitieve wereld met meer dan voltijdse werkweken, maar voltijdse kinderopvang is in Nederland erg ingewikkeld.

Daarnaast heb je ook nog te maken met bepaalde opvattingen, die moeilijker aan te tonen zijn. Zo heb je selectie-effecten aan de vraagkant. Als men nog nooit les heeft gehad van een vrouwelijke hoogleraar is het ook niet zo vreemd dat men bij senior vacatures niet aan vrouwen denkt. Zo zijn er in de samenleving en binnen de universiteit allerlei mechanismen in het systeem ingebed die ervoor zorgen dat bepaalde deuren gesloten blijven voor vrouwen. Van een dergelijke stelselmatige uitsluiting kan natuurlijk helemaal geen sprake zijn en we hebben dan ook allemaal de taak om deze situatie te veranderen.”

Aantal vrouwelijke hoogleraren aan economische faculteiten Nederland

TABEL 1

	Aantal vrouwelijke hoogleraren	Totaal aantal hoogleraren	Percentage
Radboud Universiteit Nijmegen	2	8	25,0
Universiteit Utrecht	3	19	15,8
Vrije Universiteit Amsterdam	10	80	12,5
Maastricht University	9	81	11,1
Tilburg University	8	76	10,5
Rijksuniversiteit Groningen	9	87	10,3
Universiteit van Amsterdam	6	67	9,0
Erasmus Universiteit Rotterdam	6	103	5,8
Totaal economische faculteiten NL	53	521	10,2
Universiteitsbreed Nederland			18,0
Universiteitsbreed VS			30,7

Noot: Zowel reguliere als bijzonder hoogleraren zijn geteld aan alle economische en bedrijfseconomische departementen. Bron: eigen analyse ESB op basis van de websites van universiteiten, ter controle voorgelegd aan de desbetreffende pr-afdelingen.

Bronnen vergelijkende cijfers: Monitor Vrouwelijke Hoogleraren 2016, US National Education Statistics 2014.

Call for papers

Amsterdam, 9 februari 2017

Geachte lezer,

Sinds een half jaar werkt *ESB* met thema's. Iedere maand publiceren we een aantal richtinggevende artikelen van onderzoekers, beleidsmakers en andere deskundigen.

ESB-lezers en auteurs waarderen deze benadering, zo weten we uit feedback, en daarom willen we er graag mee doorgaan. Om meer auteurs een kans te geven bij te dragen aan een themanummer en meer expertise in huis te halen, willen we u graag informeren over onze publicatieagenda.

U vindt hieronder de thema's voor het tweede kwartaal van 2017. Op <https://esb.nu/call-for-papers> vindt u een nadere toelichting per thema en een longlist met mogelijke onderwerpen voor de periode erna. U bent van harte uitgenodigd om aan deze thema's bij te dragen door middel van het schrijven van een artikel. De uiteindelijke invulling van de thema's is afhankelijk van zowel de kwaliteit als diversiteit van de inzendingen.

Wilt u een bijdrage leveren, neem dan contact op met de behandelend redacteur via redactie@esb.nu (of bel naar 020 592 8777), eventueel met verstrekking van een puntsgewijze opzet van het beoogde artikel, en zeker vóór de in de themabeschrijving genoemde datum.

ESB-artikelen zijn gebaseerd op onderzoek, economisch van aard, maatschappelijk relevant, en goed gestructureerd geschreven. Ze zijn maximaal 3000 woorden lang – inclusief figuren en tabellen (die elk ongeveer 150 woorden beslaan) – maar vaak ook korter. Zie <https://esb.nu/service/publiceren>, voor meer informatie over publiceren in *ESB* en over onze stijlregels.

We hebben overigens de helft van de ruimte op onze website en in ons maandblad gereserveerd voor artikelen die niet in het thema passen. Ook zulke bijdragen blijven dus altijd van harte welkom.

Mocht u vragen hebben, dan kunt u mij bereiken op lukkezen@economie.nl.

Vriendelijke groet,

Jasper Lukkezen

Hoofdredacteur *ESB*

Publicatieagenda tweede kwartaal 2017

april: Globale markten, lokale problemen

april (dossier): Financiering van de woningmarkt

mei: De toekomst van het pensioenstelsel

juni: Corporate governance met een blik op de lange termijn

Colofon

Economisch Statistische Berichten (*ESB*) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in *ESB* economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert *ESB* de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in *ESB* verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie

Hoofdredacteur: Jasper Lukkezen
Eindredacteur: Robert Kleinknecht
Redacteur: Ruben van Oosten, Paul Metzmakers
Redactiemedewerkers: Gertjan Dordmond, Matthijs Hut
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.

Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Jeroen van Dijk

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses, E. de Jong, H.J. de Jong, A.C. Meijdam, J. Plantenga, P. Vergauwen en W.F.C. Verschoor

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep. De Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde is houder van de merknaam *ESB*. Foto's: iStock / Lekkyjustdoit, Redlinevector, _human, Leks.Laputin, gradts, mbolina, behindlens, FotodesignScherlack; Strip Van Zanten: Roger Klaassen.

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nu/service/publiceren.

Abonneren

U kunt een abonnement direct online afsluiten. Ga hiervoor naar www.esb.nu/service/abonneren.

Adverteren

Neem contact op met Jeannette van Zeijst, 020 592 86 35, jeannette.van.zeijst@fdmediagroep.nl.

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu

Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata *ESB*

9 mrt., 13 apr., 11 mei, 15 jun., 13 jul., 10 aug., 7 sep., 12 okt., 16 nov., 21 dec.

Rectificatie: In de vorige *ESB* stond Joyce Delnoij nog vermeld als eindredacteur. Zij is echter per 1 januari opgevolgd door Robert Kleinknecht.

